

НИЗОМИДДИН ШОМИЙ

ВА УНИНГ

"ЗАФАРНОМА" АСАРИ

Форс тилидан угирувчи - Юнусхон Хакимжонов

**Таржимани кайта ишлаб нарга тайёрловчи ва масъул
мухаррир - Асомиддин Уринбоев**

Изохлар ва лугатларни тузувчи - Хабибулло кароматов

(жугрофий номлар изохи) Тузувчи - Омонулло Буриев

Мухаррир - Муборак Фозилова

«Узбекистон» нашриёти, 1996 й.

НИЗОМИДДИН ШОМИЙ ВА УНИНГ

"ЗАФАРНОМА" АСАРИ

Марказий Осиё, айниқса, Мовароуннаҳр ва Хуросон халқлари тарихида XIV— XV асрлар улуғ саркарда, давлат арбоби Амир Темур ва унинг авлоди — Темурилар сулоласи ҳукмронлиги билан бoғлиқ катта сиёсий ўзгаришлар ва аynи бир вақтда иқтисодий ва маданий, фанний ва маънавий — жамият ҳаётининг барча соҳаларига дахлдор ривожланишлар даври бўлди. Шунинг учун ҳам бу даврни дунё илмий тадқиқотларида Марказий Осиё тарихидаги буюк юксалиш даври деб баҳолаб келинмоқда.

Ҳозирги кунларда бу тадқиқотлар учун манба хизматини ўтаб келаётган тарихий асарларни яратиш ҳам ўша вақтлардаёқ кенг ривож топиб, XV асрда ва ундан кейин ҳам таниқли муаррихлар томонидан давом эттирилди. Бу асарларда соҳибқирон Амир Темурнинг Мовароуннаҳрда марказлаштирилган давлатни барпо этиш учун олиб борган курашлари, ҳарбий юришлари, давлатчилик сиёсати ҳамда халқаро дипломатик ва савдо алоқаларини мустаҳкамлашга, деҳқончилик ва ҳунармандчиликни, маданий қурилишларни ривожлантиришга қаратилган тадбирлари қаламга олинган.

*Ана шундай ёзма ёдгорликларнинг энг дастлабкиларидан бири Амир Темурнинг бевосита шотиризи билан моҳир адиб ва тарихиавис Низомиддин Шомий томонидан ёзилган "Зафарнома" номли асардир. Асар муаллифи Низомиддин Шомийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида ўрта асрлар ва ҳозирги замон адабиётида ҳам маълумотлар жуда оз. Туғилган йили ифл.аълум. Унинг келиб чиқиши жойига нисбат берилиб, Шомий еки Шаибий (Шанби Ғозини) нисбаси билан ҳам амалиишга қараганда у аслида Табриз чеккасидаги Шанби Ғозон деб аталган мавзедан бўлган, деб тахмин килиш мумкин. Муаллифининг ўзи ҳақида "Зафарнома"да келтирилган маълумотлари унинг Амир Темур билан учрашувлари ва асарнинг ёзилиш тарихи ҳақидаги айрим қисқа-қисқа лавҳалардан иборат, холос. Жумладан, мавлоно Низомиддин 1393 йил август охирида Амир Темур аскарлари Бағдод **шаҳрини** забт этганликлари ҳақидаги воқеаларни қаламга олар экан, унинг ўзи биринчи бўлиб шаҳардан чиққанлиги, ҳазрат Соҳибқирон билан учрашиб, суҳбатда бўлганлигини эслатиб ўтади ("Зафарнома", Тошкент нашри, 1-жилд, 139-бет)* Демак, у мазкур 1393 йили Бағдодда яшаган ва унинг Амир Темур билан биринчи учрашуви шунинг йили содир бўлган.*

Низомиддин Шомийнинг Соҳибқирон Амир Темур билан иккинчи учрашуви эса "Зафарнома"нинг 1400 йил воқеалари баён этилган қисмларида учрайди. Бу йили

октябр ойида Амир Темур Шом (Сурил) пеграсида жойлашган Ҳалаб шаҳрини цамал қилган. Муаллифнинг ёзишича, у ўша вақтда Хижоз томон сафарга кетаётганда шаҳар муҳофазачилари шубҳаланиб, уни тўхтатганлар ва цалъа рўбарўсидаги бир бинога қамаб қўйганлар. Бу ердан у қалъанинг забт этилиши ўз кўзи билан кўрган (Тауэр нашири, 1-жилд, 227-бет), Шу давр муаррихларидан бўлган Ҳофизи Абрунинг ёзишича, жангдаи сўнг Жалол ул-Ислом номли амир Низомиддин Шомийни Амир Темур ҳузурига олиб келган, ҳазрат Соҳибқирон унга илтифотлар кўрғазиб, яхши қабул қилган (Тауэр нашири, 2-жилд, Прага, 1956 йил, 160-бет).

Низомиддин Шомий ҳаётининг сўнгги йиллари қандай кечганлиги ҳам маълум эмас. Бу ҳақда фақат тахминлар асосидагина хулоса чиқариш мумкин. Жумладан, Ҳофизи Абру 1412 йил воқеаларини баён этар экан, Низомиддин Шомийни марҳум сифатида тилга олади (Тауэр нашири, 2-жилд, 14-бет). Яна шу каби қиёсий маълумот: агар эронлик манбашунос олим Муҳаммад Тақи Донишпа-жуҳнинг тахминий сўзлари эътиборга олинса, муаррих Низом Шомий ва 1400 йили Ҳалабда ёзилган Муҳаммад пайгамбар ва ўн икки имом таржимаи ҳрлига бағишланган бир асар муаллифи Низом ал-Воиз деб танилган Али ибн Муҳаммад иккаласи бир муаллиф бўлиб чиқади. У ҳолда мазкур асарнинг 812 (1409) йили кўчирилган нусхасида %айд отилишича, Низом ал-Воиз (демакки, Низом Шомий) бу вақтда ҳаёт бўлмаган (Ч. А. Стори. Персидская литература. Изд-во "Наука", Москва, 1972, часть Л, с. 788).

Зафариома асарининг ёзилиши тарихисикелсак, шуни таъкидлаш лозимки, мавлоно Шомийнинг ўзи берган маълумотга кўра 804 ҳижрий йили (милодий 1401 йил 11 августдан 1402 йил 1 август оралиги) Амир Темур уни ҳузурига чорлаб, ўз юришлари бишилган йирик бир асар ярашишига ундаган. Соҳибқирон ўша даврга қадар муний ва котиблари тарафидан тузилган. битиклар уни фтицтирмагстлиги айтган. Ёзилажак асар авом халққа тушунарли содда, равон тилда ва айни пайтда маърифатли кишилар эътиборига ҳам лойиқ тарздек ёзилиши лозимли-гини уқтирган. Мавлоно Низомиддин асарни унинг кўнглидагидек услубда ёзиши ўз зиммасига олган (Тауэр нашири, 1-жилд, 10—11-бешлар). Бу ўринда шуни айтиб ўтиш керакки, Амир Темур бундай масъулияшли ишни ишопч билдириб Шомийга топириши мавлоно Низомиддин\ ш-даврининг билимдон фузалоларидан ва зукко адиб-ларидан бири бўлганлигини кўрсатади.

Табиийки, бу учрашувдан сўнг Низомиддин Шомий \сарой тарихчиси сифатида Амир Темурнинг кейинги барча юришларида унга ҳамроҳлик қилган. Бунга далил "Зафариома"нинг ўзида учрайди: 806 йил муҳаррам ойида (1403 йил, шол-август) Гуржисшондаги Биргис қалъаси забт этилишини ёзар экан, Низомиддин Шомий бу воқеани ўзи кузатганлиги ёзади (Тауэр нашири, 1-жилд, 281-бет). Яна бир далил шуки,

Шомий юришларБаи бириБа ийди рамазон муносабати билан йиғилган жамо-ага ваъз айтиб, сўнг пешнамозликини аёо этган. Бу воқеани машхур тарихнавис Шарафиддин Али Яздий шундай тавсифлаган: "Шу йил рамазон ийдини (806 йил, 1 шаввол —1404 йил, 12 апрел) ҳазрат Соҳибқирон Оби Оғлиқ ёқасида кутди. Замонанинг бағоятли фузалолар-ридан бўлган ва ҳазрат Соҳибқироннинг эзгуликлари ва фахрли ишларидан бир қанчасини баён қалами билан ифодалаган мавлоно Низомиддин Шанбий] ил хутбаси-нинг кироатиға ва намозиға киришиди" (Яздий, "Зафар-нома", Тошкент, 1972, 449 6—450 а сарғарӣар).

ТахМУНСи шу вақтда ёхуд бир неча ҳафта кейин мавлоно Яизомиддин Соҳибқирон юришларини 1404 йил баҳоригача етказиб, асарни **тамомлаган** ва уни Озар-байжондан Саматкандга қайтиши тараддудидан бўлган Амир Темурга тақдим этган. Бундан кейинги Амир Темур вафотиғача (1405 йил 18 феврал) кечган воқеалар кеинроқ муаррих Ҳофизи Абру томонидан "Зафарнома"га "Зайл"—"Илова" тарзида ёзилган.

Низомиддин Шомий "Зафарнома" асарини ёзиши учун **ҳан**-дай манбалардан фойдаланган? Афсуски, бу борада на му-аълифнинг ўзи асарида бирор маълумот келтирган ва на **замондоишъери асарларидабу** ҳақда ёзилган. Лекин, "Зафар-нома" асариини тадқиқ этиши натижасида Шомий қўйидаги манбалардан фойдаланганлигини тахмин **қилиши** мумкин:

а) Амир Темурнинг мушшйлари ва котиблари назм ҳамда насрда форсий ва туркий тияларда ёзган кундаликлар ва битиклар. Бу манбалар бизнинг **давримизгача** етиб келмаган;

б) муаллифнинг ўзи 1400—1404 йиллар давомида Амир Темур юришларида шоҳиди бўлган ва **ёзиб** олган воқеалар;

в) Амир Темурнинг Ҳиндистонга юриши билан боғлиқ воқеалар кундалик тарзида баёи ётилган Ғиёсиддин Алининг "Рўзномаи газавоти Ҳиндистон" асари. Шунини ҳам эслатиб ўтмоқ лозимки, XV аср муаллиф-лари Фасиҳ Хавофийк Шарафиддин Али Яздий, Хондамир ва бошқаларнинг асарларида соҳибқирон ҳаётлигидаёк Шомийдан бошқа муаллифлар томонидан ҳам Амир Темурга бағишлаб бир неча тарихий ва адабий асарлар яратилганлиги қайд ётилган. Масалан, кермонли адиб Шайх Маҳмуд Зангийи Ажам достои **шаклида** "Жўшу хурўш" номли асар ёзган. У 806 (1403—1404) йили Гуржистонда бўлган Амир Темурга досшонни тиғфим ётмоқ учун кетаётиб, кўприкдан ишқилиб ҳалок бўлган. Унинг ўғли мавлоно Қутбиддин отасининг асариға "Зайл" ("Илова") ёзиб, Темурга топиширган (**Яздий**, "Зафарнома", 1972 йил, Тошкент наири, 439 б вара%), Хондамирнинг "Ҳабиб ус-сияр" асарида ҳам (1333 ҳижрийи шамсий, Техрон наири,

3~жилд, 290-бет)/ **Сафиуддин** Хутталоний исми олимнинг Темурга бағишлаб туркий тилда бир асар ёзганлиги эслатишди ва ҳоказо. Аммо бу ва яна бошқа асарларининг бизга етиб келган-келма-ганлиги ҳозирча номаълум. Низомиддин Шомий эса ўз даврида уларнинг мавжуд бўлганлигини "Зафарнома"нинг бирор саҳифасида ҳам эслатиб ўтмаган.

"Зафарнома" тарихий асар сифатида XIV ва XV аср бошида Темур ва темурийлар ҳукмронлиги давридаги Ўрта Осиё, Олтин Ўрда хонлиги, Озарбайжон, Эрон, Афғонистон, Ироқ, Сурия, Миср, Туркия ва бошқа мамлакатлар тарихига оид воқеаларни ўз ичига олган. Асар муқаддимасида Амир Темур тарих саҳнасига чиққан 1360 йилга қадар Ўрта Осиёда ҳукмронлик қилган чингизий ҳукмдорлар ҳақида қисқа маълумот берилган. Сўнгра Амир **Темурнинг** XIV асрнинг иккинчи ярми ва XV асрнинг бошида қилган юришларининг батафсил баёни келтирилган. Асар 1404 йил март ойида (806 йил рамазон ойи) Амир Темур Озарбайжонда Аррон Қаробогидида шурганлигининг баёни билан якунланиб, унинг вафоти (1405 йил 18 феврал) гача, яъни бир йилча вақт ичида содир бўлган кечмишлар ёритилмай қолган. 3 Низомиддин Шомий касарида келтирилган/ воқеалар силсиласи кейинги тарихнавислар томонидан давом эттирилган. Жумладан, темурийлардан Шохрух Мирзо (вафоти 1447 йил)нинг тарихнависи Ҳофиз Абру аввало, *Forida* эслатилганидек, "Зафарнома"га "Зайл" ("Илова") ёзиб, уни Темур вафотигача етказган, сўнг эса, ўзининг "Мажмуа" ("Тўплам") номи билан аталиб келинаётган тарихий асарини ёзар экан, Шомийнинг "Зафарнома"сидан ҳам фойдаланган ва воқеалар тизма-сини Шохрух Мирзо **ҳукмронлик** қилиб турган 1420 йилгача давом эттирган. Кейинроқ 1423 йили Шохрух Мирзонинг ўғли Бойсунгур Мирзо (1433 йили вафот этган) фармони билан Ҳофиз Абру тўрт жилддан иборат "Мажма ут-таворихи султония" ("Султонга бағишланган тарихлар йиғиндиси") деб аталган асарни ёзишга киришган ва уни 1427 йил воқеаларининг баёни билан тугатган. Асарнинг тўртинчи жилдида Амир Темур ва темурий шахзолар тарихи акс эттирилиб, унга Бойсунгур Мирзога бағишланганлигини кўрсатиш учун "Зубдат ут-таворихи Бойсунгурий" ("Бойсунгурсида аталган тарихлар сараси") деб ном берилган!

Амир Темур ва темурий шахзолар даврини ўрганишда муҳим ҳисобланган яна бир тарихий асар ҳақида тўхталиб ўтиш лозим (Бу темурий Умаршайх-нинг ўғли Искандар Мирзо (Форс ва Исфохрон ҳукмдори, 1415 йили қатл этилган) номига бағишланган, 816 (1413—1414) йилда ёзиб тугатилган, В. В. Бартольд дастлаб муаллифи ва номиши аниқлай олмагани учун шартли равишда "**Аноним** Искандера" деб номлаган тарихий асардир. В. В. Бартольд кейинроқ Давлатшоҳ **Самарқандийнинг** **тазкирасидан** асар мушиифининг исми **Муъиниддин** Натанзий эканлигини, асарнинг

"Мунтаҳаб ум-тавориҳи Муъйний" деб номланган бир қўлёзма нус-хаси Париж миллий кутубхонасида сақланаётганлигини **анирйюган**. Баъзан бу **асарнинг** маибаларидан **бири** си-фатида Шомийнинг "Зафарнома"си кўрсатилади. Лекин, В. В. Бартольд теурийларга оид ёзма ёдгорликларни пухта **ўрганиш** натижасида буидай фикрни нотўғри Беб топган ва **Натанзий** ўз асариши ёзишида туркий тилБа уйғур ёзувида мавжуд бўлган битикларга **суянган** бўлса керак, деб тахмин қилган.

(кизомиддин **Шомийнинг** "Зафарнома" асари ўзида жамланган тарихий маълумотларнинг ишопчилиги би-лиш XV—XVI} **асрларданоқ** бошқа асарлар учун бош маибалардан бири бўлиб хизмат қилган. Шарафиддин Али Яздий (1454 йили вафот этган)нинг 1419—1425 йилларда ёзилган. "Зафарнома", Абдураззоқ **Сймарцандий** (1413—1482 **йилларда** яшаган)нинг "Матлаъи саъдайн ва мажмаъи **бахрайн**" ("Икки саодатли юлбузишиг чиқиши ва икки **денгйзнинг** қўшилиши **жойи**"), Фасих Хавофий (тахминан 1442 йили **вафот этган**)нинг "Мужмали Фасихий" асари, Муҳаммад Фазлуллох Мусавий (XV аср)нинг "Тарихи хайрот", Хотифий (XV аср)нинг назм-да битилган "Темурнома" асари, Мирхонд (1433—1498 йиллар)нинг "Равсип ус-сафо" ("Поклик боги"), Хондамир (1475—1535 йиллар)нинг "Ҳабиб ус-сияр" ва бошқа бир катор асарлар шулар жумласидандир. Уларнинг хар бирида илгариги асарлардаги воқеалар• хар хил тахрирларда қайтарилиши билан бирга **боицаларида** учрамайдиган воқеалар тафсилоти **ҳдм** мавжуд.

Соҳибкирон Амир Темур давлатиинг XIV аср охирги чораги ва XV аср бошларидаги тарихига доир асарлар сирасига Иби Арабшоҳнинг "**Ажойиб ал-мақдур** фи та-рихи Таймур", испан сайёҳи Руи Гонзалес де-Клавихонинг сафар хотиралариши ҳам киритиши мумкин. Лекин улар хотиралар, сафар таассуротлари сифатида расмий сол-номалардан услуб ва мазмун жиҳатида фар% қилади ва тарихий манбалар орасида ўзига хос ўринга эга.

Шомий "Зафарнома"синиинг фақат икки қўлёзма нусха-сигина сақлаиш қолган. Биринчиси, Амир Темурга тақдим этилган қўлёзманинг 1425 йилда кўчирилган нусхаси **бўлиб**, у Истанбулдаги "Нури Усмония" масжиди кутубхонасида 3367 **инвентар** рақамида сақлишофси Иккинчиси, муаллиф томонидан Амир Темурнинг набираси Мирзо Умар **бахрдир** ибн Мироншоҳ (вафоти 1409 йил)га тақдим этилган қўлёзмадан 1434 йили кўчирилган нусха бўлиб, у Лондондаги Британия музейи" кутубхонасида 23980 инвентар рақами билан сақланиб келмоқда.

Таниқли **малғнишунос** олим Феликс Тауэр мазкур қўлёзмаларда айрим ноқисликлар бўлганлиги сабабли, улар-ни Ҳофизи Аbruиинг "Зубданг утн-таеорих"и билан солиш-ишириб шадқиқ этиши **асосида** "Зафар"юма"инг икки жилд-дан иборат илмий-танқидий мапишии

нашр эттирган (1937 йил, Прага ва 1956 йил, Прага). **Биринчи** жилдига фақат "Зафарнома"нинг матни киритилган. Иккинчи жилдда оса иоширининг сўзбошиси, Ҳофизи Абрудан **цўишмчалари** ва нусхалардаги фарқлар берилган.

Асар **кейинги** вақтларда Шарк ва Ғарб олимлари томо-нидан ўрганилиб, унди/қисқартириб таржималар қилинган. Жумладан, 1949 йили Аиқарада Нежоти Луғол исмли олим Ф. Тауэрнинг наشري асосида асарни қисқартириб, турк тилига ўғирган. Ундан ташиқари, шарқишуносликка оид бир неча китобларда бу **асардан** терма таржималар эълон қилинган.

1969—1972 йишлар орасида Шомийнинг "Зафарнома"си-ни **Ўзбекистон Республикаси** Фанлар **академияси** Абу Райхри **Беруний** номидаги Шарқишунослик институтида Феликс Тауэрнинг наشري асосида **биринчи** марта ўзбек тилида тўла нашрга тайёрлашга **киришилган** ва бу ишни институт катта илмий **ҳодими** Юнусхон Ҳакимжонов (1974 йили вафот этган) ўз зиммасига олган эди. Бироқ, ўша йилларда "Темур шахсига сизиниши" масаласининг кўтарилиши биъан Амир Темур даврига доир асарларни чоп этишининг иложи бўлмай қолган ва шу сабабли Ю. Ҳакимжонов таржимаси дастлабки қоралама ҳрлида қолиб кетган эди.

Кейинги йилларда Республикамиз мустақилликка эри-шилиши шарофати билан **қадриятларимизни**, меросимизни чуқур ўрганиши, тарихимизни ҳаққоний ёритиши учун зарурий ёзма манбаларни чоп этиб, оммалаштириши борасида Ўзбекистон Фанлар академияси Шарқишунослик институтида амалга оширилаётган ишлар қаторида Амир Темур ва Темурийлар даври тарихий манбаларини ҳам ўзбек тилида нашрга тайёрлашга катта эътибор берилмоқда. **Улардан** бири — Низомиддин Шомийнинг "Зафарнома" асари бўлиб, нашрга Ю. Ҳакимжоновнинг таржимаси асос қилиб олинди. Таржима, юзорида айтганимиздек, дастлаб-ки ҳолида, ўз вақтида изоҳлар, кўрсаткичлар, луғатлар тузилмай қолиб кетганлиги учун, бу ишлар кейинги икки-уч йил ичида баҳоли %удрат бажарилди, "Зафарнома"га Ҳофизи Абру томопидан ёзилган "Илова"* ҳам О. Бўриев таржи-масида **изоҳлари** билан киритилди. Изоуклар ва луғатлар Ҳ. Кароматов томопидан тузилди (жузрофий номлар **изохтри** — О. Бўриевиики). Кўрсаткичларни тузишда А. Уринбоевга Юнусхон домлаининг ўғиллари Асъадали Ҳакимжолов ёрдамлашди.

Таржимани нашрга тайёрлашда Ю. Ҳакимжонов қўлёз-масини "Зафарнома"нинг мазкур Тауэр **наширга** изчил ра-вишда солиштириб, қайта ишлашга, жиддий тузатишлар киритиши ва ҳатто, кўпгина саҳифаларни янгидан таржи-ма қилишга пгўғри келди. Бу иш А. Ўринбоев зиммасига тушди (Ҳ. Кароматов кўмагида). Шу билан бирга айтиши лозимки, бу иш. жараёнида гарчи "Зафарнома" матнини тўла ва мазмунан аниқ акс эттиришга катта эътибор берилган бўлса-да, аммо, услуб равллиги жиҳатидая ҳали айрим

иотекисликлар қўзга ташиланиши мумкин. Қадим туркий ва мўғулча атамалар, исмлар ва жой номларини ёзишда араб ҳарфларини транслитерация тарзида акс эт-тирилди, уларнинг аслий талаффузини **аниқлаш** бўйича қўшимча тадқиқотлар ўтказилиши лозим бўлар. Изоҳлар ва лугатларнинг мукамаллиги борасида ҳам шуни эслатиб ўтиш жоиздир.

Таржима матнида қўллашилган белгилар: форсий матн орасида учрайдиган Қуръони карим оятлари, ҳадислар ва умуман араб тилидаги иборалар синиқ қавс < >, таржимон ёки муҳаррир томошидан мазмунни тўлатиш ёки тушун-тириш мақсадида қўшилган сўзлар думалоқ кавс () ичида берилди. Кўрсаткичлар рўбарўсидаги рақамлар "Зафарио-ма"нинг Ф. Тауэр ишири бетларига ишорадир. Улар тар-жима матнида ҳар бир бетиинг бошланиш жойида қавс ичида қуюқ рақамлар билан,— масалан (7),— қайд этилди.

А. Ўринбоев

Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим

Чексиз шукроналар айтиш ва туганмас ҳамду санолар изҳор этиш ул олий ҳазрат Азалий зот (шаъни)га бағишланмоғи муносибдирки, унинг азалият шаҳристони чеккаларига "ибтидо" (деган тушунча) учун йўл йўқ! Тур-ли-туман мадҳлар ҳамда тамаёю риёкорликдан холи санолар тухфалари ул Абдийсифат ҳазратгагина лойиқдирки, унинг мулки абадийлигига "интиҳо" (деган тушунча)га асло ўрин йўқ! У — қадимдир, қадимлигининг чек-чегараси йўқ; У — доимийдир, доимийлигининг қадду саноғи йўқ; У — йўқдан бор қилувчидир, аммо бирор модда ёрдамида эмас; У — яратиш санъатини намоён қилувчидир, аммо бирор асбобу олат қўллаш билан эмас! Қўрувчилар дийдаси унинг аниқ зоти жамолини қўра олмайди ва сўзловчилар тили мадҳу саноси ҳақиқатини баён этолмайди. На ул зотга ўхшашу монанд бор, на мавжудлигига тағайюру завол ва на мулкига ўзгаришу интиқол! Улуғ Аллоҳ таолодан ўзга илоҳ йўқдир! Унинг худолик қуёшининг шуъласи бутун мавжудот зарра-ларининг ҳар бирида тобланади; унинг зотига шохидлик берувчи жамолини энг нозик нарсаларни қўрабилувчи му-тафаккирлар қўзи офтобу ой кўзгусида эмас, балки йўл тупроғию гиёҳлар баргида қўради. (Шсър):

Ҳақиқатни аниқлашга ҳеч бир дил йўл тополмайди, Қдмолотидин ҳам аҳлу **жонда** огоҳлик йўқ. Зотининг идрокида фикру хаёл Жавлон урмакликка топмайдир мажол. То ўзи ўз зотин изҳор этмади, Ҳеч кимса аслини англаб етмади.

Ул мислсиз зотнинг мавжудлиги ва яккаю яғоналигига ҳужжат келтириш ва далилларни исботлаш гарчи уламо ва фузалолар иши бўлса ҳам, аммо, ҳар бир мулк ва вилоятда фарзи кифоятни ўташ тариқасида калом илмида моҳир бир шахс бўлмоғи лозим, токи у, мушриклару қайсарлар, бу-зукчилару фасодчилар шубҳа туғдиргудек бўлсалар, уларга жавоб айтсин ва ишончли далиллар билан бсдинлар мазҳаби ботил эканлигини исботлаб берсин!

Юксак камолот эгаси бўлмиш муқаққиқлар ақлни ортиқ даражада уринтирмай, ҳикмат ҳам *ақл* билан етишиладиган билимларнинг турларию жинсларини қўллаб ўтирмай, У (Аллоҳ)нинг мавжудлигини ҳақиқат деб билаверадилар ва яғоналигини тасаввур қилаверади-лар. Агар бирор киши тақлид қилиб билиш зулматидан халос топса ва у худди кўршапалакдек кўр бўлмаса, унинг учун кундузнинг мавжудлигига ҳеч бир далил ҳожат эмас. (Мисраъ):

<Кундузнинг далилга эҳтиёжи йўқ!> (4)

Кўзи зийрак ва ақли тийрак ҳар бир киши, албатта, оламни тутиб турувчи, ою кунни сайр эттирувчи зот борлигини билади. (Шеър):

Ҳа, шундай. Ҳар бир билимдон учуп равшандирки,
Айланупчи **нарс**а бор **экан**, **уни** айлантирувчиси ҳам
мавжуддир. Қари кампир айлантираётган чархга
киёсан Айланувчи (фалак) чархини тасаввур қилгин.

Айтишларича, ўзи динсизликка мойил ва яратиш ҳақиқатларидан ғофил бир подшоҳ бўлган экан. Унинг ка-молга стишган дабири — оқил вазири бўлиб, у қани энди подшоҳни ғафлат чоҳидан чиқарсам ва (шу билан) берган неъматини, қилган яхшиликларини ҳаққини адо этсам, деб пайт пойлар экан. Кунларнинг бирида вазир шошилиб подшоҳ ҳузурига киради. Подшоҳ ҳаққига дуо ва мадҳу сано маро-симини адо этгач: "Эй подшоҳ, бир ажойиб хабар эшитдим. Ажиб бир воқеа рўй берибди, ҳозир бир гуруҳ ишончли кишилар келиб, бу хабарни етказдилар: ўтган кун подшоҳ ҳазратлари ов қилиш ниятида чиққанларида сувсиз, шўрхок тиканзор бир саҳрога бориб етган эдилар. Зафарнишон лаш-кар сувсизлик ва иссиқдан қийинчилик ила ўтган ўша ти-канзор ҳозир гулистонга айланибди, сувсиз саҳродан тиник сувли чашмалар чикибди, ўнқир-чўнқир жойлар ўрнида олий қасрлар қад кўтарибди, мева дарахтлар ҳосилга ки-рибди", дсбди. Шоҳ унга қараб: "Агар сенинг ақлинг ва билимингни синамаган, донишмандлигингни билмаганимда эди, ақлдан озибди деб муолажага буюрган бўлардим. Бу қандай беҳуда ва бемаъни сўз. Кориз казиб сир остида сув чиқарувчиларнинг саъй-ҳаракатисиз ва курак-кетмон ёрдамисиз қандай сув чиқади; бинокор усталар кўл урмай, тошу пўлод ишлатмай олий қасрлар қандай қад кўтаради, дарахтлар ўтказилмасдан ўзича ўсиши, боғ эса боғбонсиз мсва бериши мумкинми?" — деди. Вазир айтди: "Под-шоҳнинг бахтиёрликларини боқий бўлсин; бир тиканзорда муҳандису устасиз, бинокорсиз қасру айвон пайдо бўлишига шубҳа билан қарасангиз, <(Аллоҳ) осмон гумбазини бино қилди ва нуқсонсиз баланд кўтарди> (деган оятда) ишора қилинган осмоннинг баланд биноси ва <(Аллоҳ) ундан сув-ларини чиқарди ва ўтлоқларини яратди> (дсган оятда) да-лолат келтирилган сирнинг кўкаламзор бўстони Яратувчи мударбисиз ва кудратли холиқсиз ўз-ўзидан қандай қилиб пайдо бўлган, деб биласиз?" — деди.

Бу танбсхдан кейин подшоҳнинг кўзидан ғафлат пардаси кўтарилиб, ўз аҳвол кайфиятини билди ва ғафлат қоронғулигидан уйғонди. Аллоҳ таоло (оятда) айтади: <(Эй пайғамбар), агар бу мункирлардан осмон ва ерни ким яратди, деб сўрасанг, улар Худога нисбат бериб, унинг яратувчилигига гувоҳлик берадилар> . Бинобарин, ҳар бир миллат Худони ўз тилида ёд этади ва ўз ишига қушойиш берувчи деб уни танийди.

(Шеър):

Ўз тилида ҳар қаю **миллат** Худо иомин атар,
Бири Аллоҳ дср, бири Таигри дегай, бири Худо. (5)

Инсонлар у еда турсин, барча ҳайвонлар аҳволи қаттиқ тангликда қолган пайтида, ҳодисалар тойғоғида турган ҳолатида ҳожатмандлар қиблагоҳи бўлмиш осмонга кўз ти-киб, ўз ишига кушойиш тилайди, мушкулини осон этишини сўраб, оламни яратувчи парвардигорга кўз тутати. Оқил киши тафаккур кўзи билан қарар экан, мавжудот заррала-ридан бўлган ҳар бир зарра Аллоҳнинг мавжудлиги ва ягсь налигига аниқ гувоҳ, ошкора шоҳиддир. <Шеър):

Ҳар бир нарсада бир белги борки,
У Аллоҳнинг ягоналигидан далолат беради.

У шундай бир қудрат эгасидирки, барча салобатли (сул-тонлар) унга қуллик остонасига бош кўядилар, у шундай забардастдирки, подшоҳлар унинг кодирлик даргоҳи олдида ўз ожизлик ва нотавонликларини оътироф этадилар. (Назм):

Мағрур подшоҳлар ҳожатин сўрар, Даргоҳида бошини срга
кўяр. Саркаш инсонларни тездан тутмагай, Узрин айтгаилар
сўзим рад этмагай.

У шундай қарамлидирки, халққа йўл кўрсатмоқ учун ростликда сараланган пайғамбарларни юбориб, ҳидоят ва иршод эшигини жаҳон аҳли гозига очди; Ҳакни танима-дим дейишга халқда ҳеч қандай асос қолмади. Мартаба ва даража эътибори билан барча пайғамбарларнинг ав-валгиси, набийлик ва расуллик навбати бўйича уларнинг охиргиси — Муҳаммади Арабийдир. (Байт):

У олий насабли хожа, баланд мартабали раҳнамо, Худо дининиш-
ҳомийси-ю, куфру жоҳилликни
йўқотгувчидир.

Эвг олий дуолару барча мақтовлар унинг шаънига бўлсин! (Назм):

4 У шундай раҳнамодирки, Маҳдий унинг
гуломи,

шундай уммийдирки, сўзлари ҳақиқат,

Удир саккизинчи беҳишт подшоҳи, **Тўртинчи** китоб посбони , Удир подшоҳлар тожин

олувчи, пайгамбарларга тож кийдирувчи, Ақл унинг эшигида азобдан амонлик хатини топди, Барча пайгамбарлар унинг эшигида закотталаб бечоралардирлар, У эса партамбарлар тожи-ю, закот тўлашга цодир тожирдир.

Юз мингларча анбарафшон дуолар насими ва мушк таратувчи мақтовлар ул пок руҳга нисор этилсин ва муқаддас зотга туҳфа бўлсин! (Шеър):

Аллоҳ унга ўз умматларипинг кафти покизаю очик авлоди томонидап ўз раҳматини йўлласин! Эй сиз, у жанобнинг шафоатидаи умид тутувчилар,

У зотга салавот ва салом айтинглар!

Ана энди (дуою саломлар) ул (жаноб пайғамбар)нинг хонадонига бўлсинким, улар <Айт (эй, пайгамбар): мен сизлардан бирор ажр-ҳақ сўрамайман, илло яқин қариндошларингиз билан тотувликда бўлишингизни (талаб қйламан)> деган оят мазмунига биноан сараланган (бан-да)ларнинг тўридан жой олгандирлар. Шунингдек, (дуою сатомлар) унинг номдор асҳобларига бўлсинким, улар дин майдонининг шаҳсуворлари, иймону ишонч маъракасининг муборизлари, илмлар мамлакатининг подшоҳлари ва <менинг асҳобларим юлдузлар кабидирлар> (деган ҳақисда кўзда тутилганларнинг) раҳбарларидирлар.

Яна (дуою саломлар) ҳар бир диёр ва шаҳарлардаги имомлар, муҳожирлар ва ансорларга бўлсин! Хусусан, ўшал халифалик тахтининг маснаднишини, олий ҳимматлилик ва улуғлик чангалзорининг шери, (б) яхши бандалар пешвоси, қайин оталар сараси Абу Бакр Сиддиқга бўлсинким, <ғордаги икки кишининг иккинчи-си у эди> (деган оят) унинг тавсифида нозил бўлгандир. Удир иймон осмонининг қўёши, удир охирзамон пайғамбарининг улуғ дўсти. У шундай бир сараланган жавҳардирки, офтоб осмонда айланишга бошлагандан буён ундан фозилроқ киши устига соя ташлаган эмас. У шундай бир покиза гавҳардирки, замон саррофлари орасида пайғамбар сўзлари дурдоналарининг қийматини ундан бошқа ҳеч ким билаолган эмас, Аллоҳнинг расу-лига ишонишда унинг тили асло ўзга томонга бурилма-ган, унинг монандини гардун кўзи умр бўйи кўрмаган, иймон келтириш майдонида илдамлик тўпини барча тенгқурларидан олиб қочган. Аллоҳ унинг саховати ва тақводорлигини Қуръони каримда мақтаган, унинг хали-фалик замонида илму шариат ниҳоли кўкариб, ҳосилга кирган, дин ва миллат улуғлиги осмонида равнақ ва шуҳрат топган. У худо расулининг қўним вақтида ҳкамдамию сафарларида йўлдош бўлган халифасидир!

Яна (дуою саломлар) ҳидоят йўлининг қибласи, адолат мамлакатининг амири, Вадд ва Сувод га топинувчи (ко-фирлар)нинг қотили амир ал-мўъминин Умар ибн Хат-тоб га бўлсинким, у халифалик мансабига пайғамбар ҳадисию саҳобалар машварати билан тайинланган, диний аҳкомларни юргизиш сиёсатида унинг дарраси қиличдек кескир,

Ислом дини муҳиммотлари ижросида шердек жасур, салобати ҳайбатидан кўркиб шайтон унинг йўлидан четланган, кароматининг шуҳрати Ниҳовандда Сорияга <Эй, Сория, тоғдан сақлан> хитобини эшит-тирган, шариату сиёсат ишларида мардлигу мардоналик додини берган, касби ғишт териш-у, аммо диний ишларда бир ғиштни иккинчисига чалиштирмаган, ҳақни ноҳақдак айирган, савобни хатодан фарқ қилгандир.

Яна (дуою саломлар) вафодор амир, икки нур эгаси¹³, одобу ҳаё соҳиби бўлмиш амир ал-мўминин Усмон ибн Аффонга бўлсинким, у жангнинг оғир пайтида ма-шаққат қўшинини тартибга келтирган, хушвақтлик чоғларида саҳрбалар мажлисига зийнату равнақ бахш этган, пайғамбарлик осмонида ярқираган икки юлдузнинг тулуъ жойи, набийлик йўлидан стишган икки сайсранинг оромгоҳи ва пароканда Қуръоннинг жам этувчисидир.

Яна (дуою саломлар) пайғамбарнинг ғолиб шери амир ал-мўминин Али ибн Абу Толибга¹⁵ бўлсинким, ۷ ҳашамат ва виқорли имом, Дулдул (оти) ва Зулфиқор (қиличи) соҳиби, "Ҳал ато" (сураси) унинг учун (Танг-ридан) фармон, "Ло фато" (ибораси) шаҳрида машҳур (пайғамбарнинг) ички ва ташқи сирларига маҳрам, унинг <Сен менга Ҳорун ўрнидадирсан> деган илтифотига му-шарраф бўлган, имомлик насаби унга <мен кимга хожа бўлсам, Али ҳам ўшанга хожадир> (деган ҳадис) таъкиди билан қарор топган, унинг халифалик мажлиси <Ё Аллоҳ_, Али қайси томонга юрса, ҳақликни у билан бирга юргаз> (деган пайғамбар дуоси)нинг шамъи билан мунаввар бўлган, насабининг номаси ҳазрат пайғамбарнинг дево-нидан <Сенинг этинг менинг этим> деган илтифоти билан унвонланган, улуғлик даражасининг тўни набийлик кор-хонасидан <Алига адаб ўргатдим ва унинг адабини яхши қилдим> (деган ҳадис) билан зийнатланган. Кимда-ким унинг зотини мақтаса, куёшни равшанлиги учун, осмонни баландлиги билан мақтаган кабидир. (Байт):

Мен дедим банданг тили васфинг қилурда қисҳадир, Ул дбди шундай бўлур,
етса жамол ўз авжига.

(Мазкур халифаларнинг) байт:

Тўртталаси пайғамбарлик бшюсининг тўрт чеккасидир, Уларнинг тўртталаси
аибиёлар руҳининг тўрт

таянчидир. (7)

Ана энди (дуою саломлар) у (ҳазрат Али)нинг дилбанд фарзандлари, у баланд аршнинг безаклари, ҳазрати расул робби-л-оламиннинг жигаргўшалари, пайғамбар жигарининг икки пораси, Фотима дийдасининг икки нури Ҳасани мужтабо ва Ҳусайни шаҳиди

Карбалого бўлсинким, <бу икки имом ўлтирсалар ва турсалар> (деган ибора) уларнинг мансаблари қудратини кўрсатувчи ва <бу икки саййид — жаннат аҳли ёшларидир> (деган ибора) уларнинг мажлис-лари олийлигини таърифловчидир.

Яна (дуою саломлар) ҳазрати пайғамбарнинг икки улуғ амакиси ва набийлик боргоҳининг икки атоқли фарқзандлари Абу Аммор Ҳамза ва Абулфазл Аб-босларга бўлсинким, улар лутфу мапҳамат бўстонининг икки етилган меваси ва Абу Маноф дарахтининг икки шохи, бирлари дин чодирининг устуни, бошқа бирлари шариат биносининг асосидир.

Улардан сўнг (дуою саломлар) "ашарайи мубашшара", яъни нажот умиди борлиги хабарини эшитишга муяссар бўлиб, жаннат даражаларига лойиқ топилган у ўнта (зот)га бўлсинким, улар кофирлар билан жанг қилиш ва бузғунчиларга қарши туриш сафида <гўё бир-бирига епиш-ган бинолардек> барқарор турган эдилар. <Аллоҳ уларга ўзининг баракотли ва қутлуғ саломларини йўлласин!>

У баландпарвоз шохбоз (ҳазрати пайғамбар) жисмоний қафас танглигидан руҳоний олам фазосига йўл олгандан кейин халифалик маснади "хулафойи рошидин" — (тўртта) тўғри йўл тутган халифалар вужуди билан ораста бўлди, уларнинг саъй-ҳаракатлари ва жидду жаҳдлари баракотидан зулму бедодлик тикани дин ва давлат теварагию мулку миллат заминидан юдиб таш-ланди. (Пайғамбар) <Халифалик мендан кейин ўттиз йил давом этади> (деганидек) ўттиз йил муддат ўтгач, ха-лифалик палосини йиғиштирдилар ва <ундан сўнг (ха-лифалик) подшоҳликка айланади> (деган сўзлари) чоди-рини тиклаб, миллатни давлат тузуми билан қувватлан-тирдилар ва динга подшоҳлик орқали ривож бердилар. Қудратли султонларнинг улуғлари ва номдор маликлар-нинг етакчилари қўлига ҳал қилиш ҳам манъ этиш жиловини, кенг қўйиш ҳам танг тутиш ихтиёрини бердилар, шариатни юритиш ишларини кескир шамшир ҳайбатига ҳавола қилдилар. Чунки осмоний фармон шундай ворид бўлгандир: <Алҳақ, биз пайғамбарларни аниқ далиллар билан юбордик ва токи одамлар адолат билан тўғри муомалада бўлсинлар учун, улар билан китоб ва тарозу туширдик. Ва яна темир ҳам туширдикки, унда инсонлар учун катта хавф ва фойдалар бордир.

Олимлар китоб, тарозу ва темирнинг бирга аталганлиги борасида айтганлар: "Улар орасидаги тафовут шундан иборатки, пайғамбарлар халққа юборилганида уларнинг вазифаси, аввало, осмоний оятлар ва руҳний далолатлар билан одамларни Худо (итоати)га даъват қиладилар, агар қабул қилмасалар ва бош эгмасалар, маълум далиллар билан улар-ни ҳақ йўлга келтирадилар ва тарбият қиладилар. Тарозу шундан иборатдир. Борди-ю, бу икки йўл ҳам уларга фойда бермаса, унда шамшир яланғочлашдан бошқа чора қолмай-ди. Яъни, байт:

Қўйган малҳаминг фойда бермаса,
(Яра) қай жойда бўлмасин, доғламоқ керак.

Табобат илмида муқаррар қоида шуки, аввал мувофиқ овқатларни истеъмол қилиш ва касал мизожига риоя этиш билан саломатликни сақлашга интиладилар. Агар борди-ю, мизожда ўзгариш рўй берса, енгил овқат ва муносиб ичимликлар билан муолажа қиладилар, дори-дармонлар билан тузатишга киришадилар. Агар иллат дорилар ҳам фойда келтирмайдиган даражада кучайгудек бўлса, Онг сўнгти даво — доғлашдир> деганларидек, доғлашдан бошқа чора топа олмайдилар. (8)

Ана шу муқаддималарга кўра маълум бўладики, < (одамларнинг) султондан кўрқиши Қуръондан кўрқиши-дан кўра кўпроқдир>. Яъни, одамларнинг султондан кўрқиб ўзини тийиш даражасига Қуръон орқали етишиб бўлмайди, балки муфсид кишилар давлат арбобларидан кўрққанлари даражада Худойи таолодан кўрқмайдилар. Бу борада хазрат Аллоҳ таоло <оятда> туширган: <Ал-батта, улар ўз дилларида Аллоҳдан кўра сизлардан кўпроқ кўрқадилар, чунки улар гумроҳ қавмлардирлар> , яъни, шаксиздирки, сизлар ботир, кўрқмас ва ўқёю қилич эгасидирсизлар. Сизнинг ҳайбатингиздан кўрқиш кофир-лар дилида Худонинг ҳайбатидан кўрқишдан кўра кўпроқдир. Бунинг сабаби шуки, улар аҳвол ҳақиқатини билмайдиган бир тоифадирлар ва жоҳиллик ҳам ғафлат мақомида боғланиб қолганлар.

Қилич зарби билан динга қувват берувчи, билак кучи билан бузуқ фикрли кишиларнинг томирини қирқишга саъй-ҳаракат қилувчи тоифалар ҳам давр тақозоси ва ҳар бир шахс аҳволига қараб фарқли бўладилар. Баъзида халқлар тўғри йўлда ва яхши аҳволда барқарор турган бўладилар, шариатнинг амри ва манъига қараб амал қиладилар, жаҳон тинчлик либосини кийиб, халқлар осойишталик ва роҳат уйҳусида ётадилар. Агар борди-ю, фисқу фасод, саркашлигу ҳақ йўлдан озиш ҳоллари халқнинг ёқасидан тутиб, шариат йўлидан бош тортсалар, молу дунё ғурур ва ёмонликларини орттириб, Худони унутсалар, шариат эгаси (Аллоҳ)нинг фармонини бажар-масалар, у пайтда илоҳий ҳикмат уларга нисбатан подшоҳлар муносабатини ўзгартиришни тақозо этади, уларнинг адабини бериш ва жазолашни подшоҳлар дилига жо қилади.

Қўйидаги ҳадиси шарифга айтилганларнинг маъносини тасдиқловчи гаплар киритилган. Мазмуни: <Мен шундай Худоманки, подшоҳлар подшоҳидирман. Подшоҳлар дили ва (хатто) манглайидаги ҳар бир туки менинг қудратим қўлидадир. Кимда-ким менинг бўйруғимга бўйсунса, мен подшоҳлар дилини унга меҳрибон қиламан. Кимки менинг фармонимни тутмаса, мен унга подшоҳлар дилини бе-шафқат қилиб, уларнинг қаҳру ғазабига дучор эман. Шундай бўлгач, сизлар подшоҳлар ҳақида ёмон гап

қилмаслигингиз лозим. 1Еекин, тавба қилинглр ва менга топининглр, токи мен уларни сизларга меҳрибон қил-гайман>.

Бинобарин, султонлар ва давлат арбоблари замон тақозосига кўра уч тоифага бўлинадилар: бутунлай лутфу марҳамат кўрсатувчи, тамоман қаҳру ғазаб зоҳир этувчи ёхуд бу икки хислатнинг ўртача маромини тутувчилар. Ана шу (учинчиси) камолотга яқинроқдир ва у Ал-лоҳнинг жалолий ва жамолий тажаллиётлари ўртача маромини ўзида жамлаган бир комил зот бўлиб, унинг лутфу қаҳри ҳар бир замон талабига кўра олам аҳлига намоён бўлиб туради. Яхши бор, ёмон бор, аъло бор, тубан бор, шунингдек, яхши ишлар билан шуғулланувчи ва ёмон ишлар билан шуғулланувчилар бор, кофир бор, мўъмин бор, покиза бор, фосиқ бор — буларнинг ҳаммаси ундан ўз қилмишига яраша жазо ва мукофот олади. Икки денгиздек бўлмиш бу икки сифатни ўзида жамлаган зот ҳар бир асрда (бир бор) зоҳир бўлғусидир. Унинг хайрли ишлари, расм-русумлари, феъл-атвори ва сўз-ларининг натижалари (таъсири) (9) фақат йиллар эмас, кўп асрлар давомида замона (сафҳаси)да боқий қолади, набира-чабиралари, дўстлари ва яқинлари ўша йўлдан юрадилар, унинг феълу харакати ва нуфузли ҳукмларига эргашадилар. Бу даъвонинг шоҳиди ва бу маънонинг нишони адолатли, энг ҳимматли улуғ амир, яъни даргоҳи илокийга мансуб бандаларнинг сараси ва меҳрибон Ал-лоҳнинг (срдаги) сояси, давлат эгаси, дину дунё қутби, соҳибқирон Амир Темур Кўрагоннинг вужуди шарифла-ридир, Аллоҳ таоло ер юзида унинг мулклари ва сул-тонликларини барқарор этсин ва олам аҳли устига унинг марҳамату эҳсонларини ёғдирсин. Унинг адолати сиесату жазога яқин, қаҳри эса лутфга аралашдир; нишу найзаси бол билан бирга; мулойимлиги ғазаб билан ҳаммайдон; жамолий жилва асносида (ҳазрат) Муҳаммад шариати буюрган амалларни улуғлашга интилади; пайғамбарлик дарахтининг шохлари, валийлик бошоғининг доналари, Худо расулининг фарзандлари, Фотимаи Заҳронивг нуридийдалари бўлмиш саййидларни улуғлаш ва ҳурматлашда энг нозик тарзда эъзозу икром қилади. Мажлисларда уларни ҳаммадан устун қўяди. Пайғамбар қазратларининг ворислари ва нубувват даргоҳининг но-иблари бўлмиш уламонинг шаъну шавкатини улуғлашда бирор дақиқани ҳам эътиборсиз қолдирмайди. Юқори даражадаги фозиллар ва улардан қуйроқ кишиларни бир-биридан фарқ қилиб, ҳар бирини ўз мартабасига кўра барқарор тутди. Ҳар бир кишини фазли ва донишманд-лиги даражасига лойиқ мақомга қўяди. Машойихлар ва солиҳ бандаларни улуғлайди, улар билан ҳамсуҳбат ва ҳаммажлис бўлишга рағбат кўрсатади. Ожиз кишилару раиятларни, савдогару деҳқонларни муҳофаза этишда қонунларга риоя қилиб, адолат расмини бажо келтиради. Асрлар мобайнида ҳали бирор талабгорнинг ақду никоҳига кирмаган икки бўй етган гўзалдек бўлмиш Эрону Турон мамлакатларини (Амир Ссцибқирон) тўла забт этиш ва адолатли сиёсат юритиш орқали

шундай бошқармоқдаки, у срларнинг донишмандлари ҳайрон қолмоеда. Унинг адолатию сиёсати ўрнатилган кунларда Мовароуннаҳрнинг энг чекка жойларидагина эмас, балки Хитой ва Хўтан чегарасидан Деҳли ва Канбойит атрофларигача, Боб-ул-Абвобдан то Миср ва Рум ҳудудигача бўлган ерлар-дан савдогарлар у ёқда турсин, болалару бева хотинлар ҳам ипакли матолар, олтин-кумуш ва энг зариф тижорат молларини келтирадилар ва олиб кетадилар. Ҳеч бир кимса уларнинг **бир** донига ҳам кўз олайтира олмайди ва бир дирҳамига ҳам зиён етказмайди. Бу чексиз неъмат ва поёнсиз марҳаматлар Амир Соҳибқироннинг сиёсати ва адолати натижасидандир. Унинг муборак вужуди ҳам ҳасаб (номдорлик) шарафи билан ораста, ҳам насаб даражаси билан безатилган. Ҳасаб шудирки, уни киши ўзининг жидду жаҳди ва саъй-ҳаракати билан ҳосил қилади, насабни эса ота-боболардан мерос йўли билан топади. Амир Соҳибқирон аввало камолот ва мартаба-ларга ўзининг етук саъй-ҳаракати ва жидду жаҳди билан эришди. Ушбу китоб бошдан охиригача ўша ҳолатлардан хабар берганлиги учун, биз бу хусусда гапни чўзмаймиз, чунки кимда-ким бу муборак тарих мутолаасига мушар-раф бўлса, (Соҳибқироннинг) мулку мамлакат ишлари борасида қилган гўзал тадбирлари ва дину давлатнинг муҳим ишларини тартибга солишдаги саъй-ҳаракатлари қай даражада бўлганлигини ва қай срдан (бошлаб), қай ерга етказганлигини билади. Аммо унинг улуғвор наса-бига келсак, бахтиёр подшоҳ, (10) яъни Чингизхон ўз фарзандларини оёққа турғизган вақтида ёсоқ ва йўсун (боби)да бошқа Аарзандларидан мумтоз бўлган иккинчи ўғли Чиғатойни махсус мурувват билан тақдирлади; ўз лашкарининг сарасидан бир қисмини танлаб (унга тақдим этди). Бу қисм сардори барлос қавмидан бўлган Қарочор эди, унинг тўғри фикрлилиги, етуклиги, сиёсати ва шижоатига (Чингизхоннинг) тўла ишончи бор эди. <Шу-нинг учун) ул комкор подшоҳ мамлакат ишларини бошқаришни, сиёсату қонун-қоидаларини юргизишни унинг донишмандлиги ва ақлу заковатига ҳавола қилди. Ана шу киши Амир Соҳибқироннинг улуғвор бобоси эди. У комкор подшоҳнинг узоқни кўзлаш, ишнинг оқибатини ўйлаш каби хислатлари орадан кўп вақт ўтгач, шу кунларда аён бўлдики, Амир Соҳибқирон ҳисобсиз фит-наю ғавғоларни бошидан кечиргач, мамлакатни забт этиб, тартибга солди ва Чиғатойнинг қутлуғ уруғи нафақат Эрон ва Турон салтанати, балки рубъи маскуннинг аксар мамлакатларида мулк ва давлатга эгалик қилмоғи учун замин яратди; саркашлар гарданини итоат ҳалқасига киритди; гарданкашлар бошини ҳалокат тупроғига отди; унинг ўткир қиличи зарбидан омон қолганлар эса чақмоққа панжа уриш, тоғ билан беллашиш, денгизга зўрлик кўрсатиш ва фил билан кураш тушиш ғоятда аҳмоқлик ва ниҳоятда ғумроҳлик эканлигини тушундилар. Бўйсунуш ва фармонбардорликдан ўзга чора топмадилар, ўзларини унинг хизматкорлари ва ҳашамлари қаторига урдилар. Шунча айб

ва гуноҳлардан кейин бож ва хирож тўлашни ўз зиммаларига олиш билан жонларини бало дарёсидан нажот соҳилига стказдилар. Оқибат, ҳаммалари итоат оstonасига бош қўйиб, мутиъ ва фармонбардор бўлдилар.

Буюклик эгаси Аллок таолонинг сояси, Ул ҳазратнинг жамолию жалолини ўзида акс эттирувчи бу мислсиз зот (Соҳибқирон)ни улуғ ва қудратли Аллоҳ кўп йиллар ва ҳисобсиз асрлар давомида жаҳонгирлик ва жаҳондорлик (мақоми)да устувор тутсин, унинг иқболи этагию қудрати майдонини замона ҳодисалари гардию даврон мусибатлари зарбидан саломат сақласин; унинг бузургвор уруғи ва номдор авлодини токи арш равоқию ер курраси қойим экан, мусалсал ва барқарор этсин; уларнинг бирлик шамъи токи жаҳон бор экан нур сочиб турсин, унинг гўзал саъй-ҳаракатлари бутун жаҳонда шукроналар билан зикр этилсин, давлат байроғи эса Исрофил карнай чалгунга қадар голиб бўлсин — Муҳаммад ва унинг барча авлоди хақи! (Назм):

Худоё, Эрону Турошш ўз фармонида тутиб тургап

Жаҳонпинг бу дарвишдўст шоҳини

Халқ бошида доимо устувор сақлагил!

Тоату ибодат кўмагида дилипи ҳушёр тутгил!

Унинг умид дарахтини ҳосилдор сақлагил,

Умрини узогу юзини ёруғ этгил!

Аммо баъд, бу китоб езилишининиг сабаби шул эрдиким, саккиз юз тўртинчи ҳижрий йилда (1401 йил 11 август — 1402 йил 1 август) Амир Соҳибқирон ҳазратлари, Аллоҳ таоло салтанатларини замон охиригача барқарор этсин, ка-мина бандангиз Низомиддин Шомийни ҳузурларига келти-ришни буюрди. Мен палос ўпиш шарафига мушарраф бўлганимда (ул ҳазрат) сийлашу иззатлаш маросимларини бажо келтириб, лутфу эҳсонлар кўрсатдилар. Шундан кейин тарбият ва бандапарварлик юзасидан олий ишорат содир бўлдиким, (II) гарчи у зот қилган ишларининг бу абадиятга улангур давлатнинг бошланишидан тортиб, то ҳозирги кун-гача бўлган тарихини онҳазрат учун ёзган бўлсалар ҳам, аммо улар ҳали муносиб тарзда жамланиб, тақдим этилмаган экан, бу банда (Низомиддин) уларни йиғиб, ортиқча сўзлардан тозалаб, боб-боб қилиб тартиб беришга машғул бўлгаймен, лскин шу шарт биланки, такаллуфу безак бериш, лоф уриш зийнатидаан ўзимни тийгаймен; (асар) услуби сўз оройишию ибораторолик санъатидаан соф ва холи бўлғай. Яна Соҳибқирон ҳазрат менга: "Шу услубда ёзилган, ташбиҳ ва муболағалар билан оро берилган китобларда кўзланган мақсадлар ўртада йўқолиб кетади, агар сўз қоида-қонунидан насибадор бўлганлардан биронтаси маънисини фаҳмлаб қол-са қолар, аммо цолган ўнтаси, балки юзтаси унинг мазму-нини билишдан, мақсадга етишдан ожиз. Шу сабабли, унинг фойдаси

барчага баробар бўлмайди", деғач, банда (Низо-миддин) ер ўпиб арз шарафига шундай етказдим: "Ҳарчанд сўз мартабалари кўп ва манзиллари саноксиздир, аммо аба~ диятга пайванд ушбу давлат соясида бу фақирнинг сўз санъ-атида бақадри имкон қудрати ва унинг услублари борасида бу фан арбоблари наздида шуҳрати бордир. Олимлар мақбул сўз ҳақида шундай деганлар: <Яхши ва равон сўз улдирким, авом халқ унинг маънисини англағай, хос кишилар эса унга айб қўймағай>. Шунинг учун айтмишлар (байт):

Гар истейдод бўлмаса, ҳеч ким айтолмас, Хосга мақбулу омма
тушуигудск сўзни".

Амир Соҳибқирон ҳазрат: "Мен ана ўшандоқ сўзни хоҳлайман", дсди. Мен дуо маросимини бажо келтиргач, арз иззатгоҳига шундай деб етказдим: "Агар ҳукмлари жорий бўлса, бу банда шу тариқа йўлдан боргаймен, қудратим етгунча унинг уҳдасидан чиқишга урингаймен ва бу хизматни умрим шарафи деб билгаймен". Бинобарин, жидду жаҳд камарини жон белига боғлаб, бу абадиятга уланғур давлат қарор топган даврдан ҳозиргача (806 йил рамазон — 1404 йил март оyi) кечган воқеалар, рўй берган ҳодисаларнинг шоҳиди бўлган ёзиб олувчи (котиб)лар ва кўним жойлардаю сафарларда воқеа-ҳодисаларни кўриб, қайд этиб борган мулозимлар (би-тиклариға) тақаллуфу безакларсиз, софу пок иборалар либосини кийгазишни ва уларни тартибга солиб, бобларга ажратиб, изчиллик билан аниқлаб таҳрир қилишни ўзимга лозим, деб ҳисобладим. Шунинг учун ҳиммат этагини жон белига бар уриб, ирода енгини шимариб, ўзга юмушу машғулотларни четга суриб қўйдим ва фақат шу ишга киришиб. икки тилли қалам ёрдами билан бир юзли қоғозга юз тутдим. Мен унда Соҳибқирон ҳазратнинг мактовли саъй-ҳаракатлари, мақбул ишлари, тўғри фикрлари ва хатосиз тадбирлари тарихини баён қилдим, токи бу китоб жаҳон подшоҳлари, Одам авлодининг донишмандлари, хусусан, олий ҳазратнинг қутлут фарзандлари ва муборак уруғларининг кундалик ҳастларида ва подшоҳ/шк қонун-қоидаларида уларга са-одат рўзномаси, давлатни (бошқаришнинг) сардафтари, йўлбошчи устоди ва кўнгилоҷар ҳамдами бўлгай. Улар турли мамлакатларни забт этишда, узоқ йўлларни босиб ўтишда, шаҳарларни олишда, халқларни ободонлик ва фаровонликда сақлашда, дин ва давлатнинг чигал маса-лаларини тартибга солишда, мулку миллат қоидаларини қанот ейтиришда уни дастуруламал қилгайлар. Ул ҳазратнинг фсёлу ҳаракатлари ва сўзларини юриш-туришларида муршид, ишлари ва ғам-ташвишларида чораю тадбир кўрсатувчи деб билгайлар; у билан амирлар, вазирлар, панду насихат қилувчилар ва йўл кўрсатувчи маслаҳатгўйларга муҳтож бўлмагайлар. Умидимиз ва илинжимиз шу, ишончимиз комилки, бу китобнинг фой-далари (12) замона юзида ва кеча-кундуз саҳифасида боқий қолгай. Соҳибқирон ҳазрат номи жаҳон тургунча (замона) саҳифасидан ўчмағай,

унинг ҳайбати овозаси, салобати зикри оламнинг Шарқу Ғарбига стгай. (Байт):

Боқий қолувчи нарсани зикр этмоқликни Улуғлар иккиичи ҳаёт
дсмишлар — , <Яхши амаллар боқий қолгувчидир>' Шу
бойдикнинг ўзи сенга старли.

Бу ҳазрат давлатининг дарахти Чингизхоннинг саодат бўстонида ва муборак уруғида нашъу намо топибгина қолмай, балки сўнгги замону охирги даврларда ул улуғвор хонадон боғу роғининг сувсиз қолган ариғига ҳазрат Соҳибқироннинг боғбонлик саъй-ҳаракати қайта-дан сув келтирди ва подшоҳ Чингизхоннинг расм-русу-мию қонун-қоидаларини жаҳонда янгилади, айниқса Чиғатойнинг қутлуғ уруғи наслини тирилтириб, Эрону турон салтанати мартабасига стказди. Ана шулар на-зарга олинганда у давлатниинг бошланишидан то шу кунга қадар сўз занжирини узмай ҳикояларни изчиллик билан бир-бирига улаб бориш ва салтанатнинг бир (сулола)дан иккинчисига ўтиш жарасинини очик кўрсатиш лозим эди. Аммо улуғ подшоҳ. Чингизхон қиссаси тарих китобларида турли иборалар билан ёзи-либ, зикр этилганлиги сабабли уларни такроран баён қилишга эҳтиёж йўқ, деб билдим.

II. ЖАҲОНГУШОЙ ҲАЗРАТ (АМИР ТЕМУР)НИНГ МУБОРАК ТАРИХИ БОШЛАНИШИ

Гарчи жаҳонгир подшоҳ Чингизхон ҳаётининг тула таф-силоти бу ерда зикр этилмаса ҳам, аммо ушбу муборак тарих аввалида унинг наслидан то шу дамгача рубъи мао кунда салтанат қурган, подшоҳлик қилганларни баён этиш муносиб кўринади ва бу фойдадан холи бўлмаса керак. Чун-ки бу тарих мавзуъи фаришта сифат зот Амир Соҳибқирон-нинг қилган ишлари ва сўзларига (бағишланган) бўлиб, унинг давлати дарахти Чиғатой салтанати ариғи (лаби)да ўсиб унгандир. (Шундай бўлгач), даставвал Чиғатой зик-рини келтириш лозим эди, бироқ сўзнинг боғланиши учун, аввал (Чингизхоннинг) бошқа ўғиллари наслини қисқа бўлса-да, ёд қилиб ўтамиз. Сўнгра Чиғатой хусусида гап бошлаб, сўз занжирини мустаҳкамлаймиз. Ана шунда, ин-шооллоҳ, сўз боғланиши қоидага тушгай.

Чингизхоннинг тўрт ўғли бор эди, улар: Жўчи , Чиғатой, Ўқтой , Тўли . Уларнинг ҳар бири бир мамлакатга подшоҳ бўлди ва уларнинг насли ҳам ўша мамлакатларнинг салтанат ишларига мутасаддилик қилган. Аммо улардан улуғ юртда, яъни Хитойда подшоҳлик қилганлари ўн тўрт кишидир: 1) Ўқтой қоон, 2) Куюк қоон ,3) Мункақоон , 4) Тўлининг биродарзодаси (жияни) Кубилай Чичон , (13) 5) Тўлининг набираси Темур қоон. У подшоҳ бўлган пайтда номини Ул-жойту дсб атаганлар, 6) Қишлой қоон, 7) Қишлой ўғли Тўкта қоон, 8) Тулак ўғли Хон Тойзий. У салтанат (тахтига) ўтирганда номини Йўлақту деганлар.

9) Оюширин Доро қоон, 10) Дўккуз Темур қоон, 11) Ясудор қоон, 12) Анка қоон, 13) Илик қоон, 14) Элчи Тсмур қоон, агар худо хоҳлаб подшоҳлик унга етса подшоҳликка лойиқдир.

То шу кунгача Дашти Қипчоқ да подшоҳлик қилиб кел-ганларнинг сони эса йигирма бештадир: 1) Жўчи, 2) Боту, 3) Беркахон, 4) Сойинхон, 5) Йўсун Мунка, 6) Тўкта-хон, 7) Ўзбекхон, 8) Жонибекхон, 9) Бердибек-хон, 10) Келдибекхон, 11) Наврўз, 12) Черкас, 13) Хизрхон, 14) Муруд, 15) Бозорчи, 16) Соси Нукой, 17) Нукойнинг жияни Туғлуқ Темур, 18) Туғлуқ Темур биродари Муροҳожа, 19) Қутлуғхожа, 20) Ўрусхон, 21) Тўктақий, 22) Тўмқон Темур Малик²², 23) Тўктамишхон²³, 24) Тсмур Қутлуғ²⁴, 25) Шодибек²⁵

Ироқда"" подшоҳлик қилганлар сони ўн тўрт киши бўлган: 1) Тўли ўғли Ҳулокухон, 2) Ҳулоку ўғли Абоқохон, 3) Абоқохон биродари Аҳмадхон, у ислом динини қабул қилган эди, 4) Абоқохон ўғли Арғунхон³⁰ 5) Арғунхон биродари Кехотухон, 6) Бойдухон, 7) Ғозонхон, 8) Улжойтухондирки³⁴, уни Муҳаммад Худобанда дейдилар, 9) Абу Саъид Баҳодирхон, 10) Арпа — Арпабўқанинг қариндоши. II) Мусохон, 12) Йўл Қутлуғ ўғли Султон Муҳаммад, ч(ДЗ) Жўчининг Хупосондаги қариндоши Тағой Темурхон, 14) Сулаймонхон.

Аммо Чиғатойхон элида подшоҳлик қилганлар ўттиз бир киши эди: 1) Чиғатойхон, 2) Чиғатой ўғли Йўсун Мунка, 3) Қаро Ҳулоку, у подшоҳдик пайтида вафот этди, 4) Қаро Ҳулоку хотини Арғина, 5) Бойдор ўғли Алику, у Арғина хотинни ўз никоҳига олган эди,

6) Қаро Ҳулоку ўғли Муборакшоҳ⁴⁵, 7) Барок⁴⁶, 8) Широмон ўғли Некипай, 9) Тағой Темурхон, 10) Даво Чсчан, 11) Даво ўғли Кунчакхон⁵⁰, 12) Бўри ўғли Толику (Нолику), 13) Даво ўғли Эсан БуғсГ, 14) Даво ўғли Кепакхон, 15) Ддво ўғли Элчикдойхон, 16) Даво ўғли Дура Темурхон, 17) Давр ўғли Тармаширинхон, 18) Эбукин ўғли Жингши, 19) Эбукин ўғли Йўсун Темурхон, 20) Уктой қариндоши Али Султон, у ноҳақ равишда подшоҳлик тахтига ўтирди, 21) Пўлод ўғли Муҳаммад, у Кунчакхоннинг набираси эди, 22) Ясувар ўғли Қазон султон, 23) Ўктойнинг қариндоши Донишмандча, у подшоҳликка етишмади, 24) Сурғату ўғли Баёнкули, 25) Йўсун ўғли Темуршоҳ, 26) Эмилхожа ўғли подшоҳ Туғлуқ Тсмур, 27) Туғлуқ Темур, ўғли Илссхожа, (14) 28) Дурчи ўғли Кобул Султон⁶⁵, юрғатмишхон¹

Аллоҳ таоло ер юзида унинг мулки ва султонлигини барқарор этсин.

Жаҳонгир подшоҳ Чингизхон фарзандларининг ишла-рини тартибу интизомга келтирган вақтда: "Кимда-ким билимни, ёсоқни, сиёсатни, ботирликни, расм-русум ри-оясини дўст тутса, Чиғатойга мулозимат қилиши лозим", деган эди, у ақлли подшоҳ ва адолатли хон эди. Бағри кенг, фаросат ва заковатда комил, зийраклик ва дониш-мандликда машҳур эди. Чингизхон аскарларини тақсим қилган вақтида бир неча минг жанговар отлиғ аскарни Чиғатойга топширди. Ушбу аскарларнинг йўлбошчиси Қарочор эди. Бу киши барлос қавмидан бўлиб, Амир Соҳибқироннинг улуғ бобосидир. Чингизхон Олтойдан бошлаб то Сайхуннинг ўрта оқимигача, ундан тр Жайхуннинг интихрсигача ҳаммасини Чиғатойга берди. Чингизхон Султон Жалололдинни енгиб, Синд дарёси томонидан қайтиб келгандан сўнг Чиғатойни Туркистон ноҳиятининг ҳокими этиб тайинлади. Чингизхон вафоти-дан кейин Чиғатой Ўктой қоонни улуғлаб, унга иззату икром билдириш бобида кўп ҳаракат қилди.. Мудҳиш ўлим Ўктой қоонни кам голиб кетганда (Чиғатой) ўз биродарига бўлган муҳаббатининг ғоятда кучлилиги, айрилиқнинг шиддатидан олти юз қирқинчи йилда (1242 йил 1 июл — 1243 йил 21 июн) ўша воқеадан ўн ой ўтгач, қаттиқ касалликка чалинди. Умид ва ҳаёт уйини вайрон қилувчи ўлим зарбасидан тахту тожидан айрилди. Байт:

Эй жаҳон, ўстирма, ўрар экднсан, Не нафъ ўстирмоқдаи ўрар
эқалсан.

Чиғатой вафотидан кейин, гоқорида батафсил зикр этилганидек, подшоҳлик бир (шаҳзодадан) бошқа бирига ўтиб турди. Уларнинг орасида Қаро Хулоқунинг ўғли Муборақшоҳ ғоятда софдил, кам озор, чидамли, саховат-ли, шижоатли "а сабр-бардошли эди. Чиғатой улуси унинг замонида амну омонликда ва роҳатда яшади. (Шундан сўнг) подшоҳлик навбати яна қайтадан Даво-хонга етганда, у ўттиз уч йил ҳукмронлик қилди. У яхши тадбирлар қўллаб, Чиғатой улуси аскарларини бир ерга тўплади.

Подшоҳлик навбати унинг ўғли Кунчакхонга стди, у ҳам тўғри тадбирли эди. Отасининг мамлакатини кенгайтди. У Қайдухон болалари мамлакатни ушлаб туролмаслигини кўргач, уларнинг вилоятларини ҳам Чиғатой вилоятига қўшди ва ўз тасарруфига киритди. Подшоҳлик навбати Ке-пакхонга етгач, салтанат унинг улуғлиги кўланкасида рав-нак топди. Адолати овозаси жаҳонга кетди. Етти юз қирқ еттинчи йилда (1346—1347) подшоҳлик Донишмандча ва Буёнқули кўлида бўлган пайтда амир Қазоғон мамлакат ишларини юритишга бошчилик қиларди. Унинг адолати ва эҳсонидан олам аҳлига кўп фойдалар етарди. Шариат йўриғи ва ростлик йўлини тутиб, ҳаммага мақбул ҳаёт кечирарди. Доимо мазлумлар додига етиб, халққа адолат эшигини очиб, олимлар ва шарафли зотларнинг

хурматини сақларди, Раият ва қўл остидагиларни фаровончиликда тутарди. У кишни Соли Сарой ва Қаротурда , ёзни эса Мунк шаҳрида ўтказарди. (15) Қўл вақтини қуш солиб ов қилишга сарф-лар эди. Аммо ҳақиқатда эса у жон уйини хатарга қўярди-ю, қуш солаёпман деб ўйларди. Охири, кунлардан бирида ов қилиб юрган пайтида Уранайтисн қабиласидан бўлган Қутлуғ Темур уни шаҳид этди. Амир Кайхисрав каби улуғ амирлар ва мулозимлар Қутлуғ Темурни ўртага олиб ўлдирдилар. Амирзода Абдуллоҳ/ отаси ўрнига амирлик мансабига ўлтирди. Амирлар ва нўёнлар итоат камарини жон белига боғлашиб, унинг фармониغا бўйсундилар. Худди шу йили Буёнқули ўз отасини мағлубиятга учратди. Бироқ, подшоҳ Буёнқулининг (ўзини ҳам) салтанат ва давлат (тах-ти)дан туширдилар. Темуршоҳ хонни тахтга ўтказдилар. (Аммо) унинг қадами мамлакат учун қутли бўлмади, деб атрофдан амирлар ва мамлакат катталари йиғилишиб, бир~ галикда уни давлат тепасидан олиб ташладилар . Унинг тобълари ва тарафдорларини таркатиб юбордилар. Амир Баён Сулдуз ва амир Ҳожи Барлос мамлакат ва вилоят-ларни ўз тасарруфига олди. Амир Баён мамлакатни бошқариш ишидан ғофилликда шаробхўрлик ва айш-ишрат билан машғул бўлди. Лскин шунга қарамай, нияти холис, ёмонлиги йўқ киши эди. Гарчи у яхшилик ва меҳрибонлик мақомида туриб, лутфу марҳамат ва саховат қилган бўлса ҳам, аммо, сиёсат мақомига келганда сузлик ва бспарволик қиларди. Донишмандлар демишларки: "Мулк (подшоҳлик) сиссатсиз барқарор турмас ва қиличсиз мустаҳкам бўлмас". Шунга кўра унинг мулкига ҳам фасоду тартибсизликлар йўл топди. Амирлар бўйсунмай қўйдилар ва ҳар бири ўз билганича иш юритди. Турклар Кеш деб атаган Шаҳрисабз ва унга қўшилувчи тобеъ жойлар ўша вақтда Амир Соҳибқирон, (яъни) жаҳон мамлакатларини фатҳ этувчи Амир Темур Кўрагон ва Ҳожи Барлос тасарруфида эди. У жойлар қадимдан уларга тааллуқли эди. Хўжанд мамлакати амир Боязид тасарруфида турарди. Балх ва баъзи вило-ятлар амир Ҳусайн тасарруфида бўлиб, у отасининг ман-сабини талаб қиларди. Улжой Буғой Сулдудий баъзи вило-ятларни тасарруф қилган эди. Шибурғонни эса Муҳаммад Хожа Апарди олган эди. Бадахшон подшоҳлари тоғу тош-ларга бош олиб кетгандилар. Кайхисрав ва Улжойтулар Қатлон ва Арҳанг вилоятида бошлиқ бўлиш даъвосини қиларди. Амир Хизр эса Ясовурийларнинг ҳаммасини ўз тасарруфига олди. Кимки оз бўлсада куч-қудратга эга бўлса, муҳолифлик мақомида туриб, бўйсунини истамасди. Шу сабабли фитна-фасод тарқалди. Паришонлик ва ташвиш мамлакат аҳволига йўл топди. Қудратли ва улуғ Тангрининг омонат топширган раияти зулм бурилари чангалига тушди. Шу ўртада Мўғулистон вилояти подшоҳи Туғлуқ Темур салтанат вшларига бошчилик қилишни ҳавас этиб, ўзига тобеъ кишилар ва аскарларини йиғиб, Мовароуннаҳр томон юзланди. Самарқанддан икки манзил беридаги Чоноқ Бу-лоцқа етди. Ўзининг амирлари ва давлат арбоблари билан жонқий (кенгаш) ва маслаҳат ўтказгандан кейин Ксройит қабиласидан Тўк

Тсмур, амир Ҳожи Эркинутий, амир Бе-кижакларга Мовароуннаҳр томонига боришни тайинлади. Уларга Боязид Жалойирийга тобе¹ бўлишни бугорди. Амир-лар хоннинг ишоратини қабул қилиб, йўлга тушдилар. Хўжанд чегарасига етишганда, амир Боязид Жалойирий уларга эл бўлиб, ўзининг мукаммал лашкари билан қўшилди (16) ва Шаҳрисабз томонга равона бўлдилар. Амир Соҳибқироннинг биродари (амакиси) амир Ҳожи Барлос Хуросонга жўнашга қарор қилди. Амир Соҳибқирон унга шундай деди: "Сиз Хуросон томон боришга азм қилибсиз! Вилоят ва мамлакат ҳокимсиз ва бошлиқсиз қолиб, унга фитнаю футур йўл топгай ва зарар етгай. Агар маслаҳат кўрсангиз, мен ўз вилоятимга бориб, у жойдан подшоҳ хизматига юз-ланай, унинг амирлари ва вазирларини кўрай, токи вилоят хароб бўлмасин".

Ҳожи Барлос, бу сўзлардан димоғига саодат ҳиди етгач, уларнинг маслаҳатга мувофиқлигини билди ва гапларини тўғри деб топди. Амир Соҳибқитон ўз вилоятига йўл олди. Тўхтамасдан юриб Хузор мавзесига етганда, у ерда подшоҳ амирларидан Бскижак ва катта (улуғ) Тўк Темурларга дуч келди. Амир Ҳожи Маҳмудшоҳ бостириб келастгани ва подшоҳ лашкари-нинг манғлой қисмига қачарчи (йўлбошчи)лик қилиб бораётганини кўрди. Улуғ Амир Соҳибқирон амирларни тинчлантириб шундай деди: "Тўхтаб туринглар! Мен бориб амирлар билан учрашай, уларнинг маъқуллашига кўра ҳар нимаики ҳозирги вазиятда маслаҳатдан деб топилса, шуни бажо келтирайлик", Сўнгра давлат ар-боблари расмича улар билан мулоқот қилиб, пешкаш тақдим этиш удумини адо этди. Амирлар унинг пешо-насида бахту иқбол нишонасини кўришгач, Амир Соҳибқироннинг муҳаббати уларнинг дилидан жой олди.

Уни азиз тутиб, улуғ боболарининг вилояти бўлмиш Шаҳрисабз тумони ҳамда (шаҳарга) тегишли атроф ерлар ва музофотларни (унга) топширдилар. Подшоҳ (Туғлуқ Темур)га итоат қилганлиги учун уни мактади-лар. (Амир Темур) Хузордан жўнаб Кеш шаҳрига етгач, у жойдан то Амударёгача бўлган ерлардан аскар тўплади. Оз муддатда кўп аскар йиғди. Амир Хизр билан иттифок тузиб, унга қўшилди. Туғлуқ Темурхон амирлари эса бир-бирлари билан муҳолифликка юз тутиб, билмадиларки; <Агар бир жамоа аҳли ўзаро ихтилофга йўл қўйса, ўз душманини қувватлантириб, увинг кучайишига имконият туғдирган бўлади> . Алқисса, амирлар Туғлуқ Тсмурхон томонга қайтдилар. Шу аснода амир Ҳусайн лашкар тортиб, амир Баён томонига йўл олди. У элчилар юбориб, амир Боязид, амир Хизр ва Амир Соҳибқирондан мадад сўради. Мазкур амирлар кенгашиб, Амир Соҳибқирон (аскарла-ри) лашкарнинг муқаддима ва манғлой қисмларини ташкил этишини, амир Хизр эса лашкарнинг қул қисмини бошқариб боришини маслаҳат

кўрдилар ва тезлик билан амир Ҳусайн томон жўнадилар. Амир Боязид эса ёмон ниятли кимсалар фурсатдан фойдаланиб бирор сўз чиқармаслиги учун шахсав ўзи Туғлуқ Темурнинг олдига боришга қарор қилди ва шошилиш равишда у томонга йўл олди. Хўжанд вилоятига етга-нида подшоҳ Туғлуқ Темур ҳамма лашкари билан ўз пойтахтига қайтиб кетганини билиб севинди ва айшу ишрат билан машғул бўлди. Амир Соҳибқирон ва амир Хизрлар амир Ҳусайн олдига етиб боргач, ҳаммалари иттифоқликда амир Баен (Сулдуз) томонига лашкар тортдилар. (Амир Баён) юзма-юз олишиб, қаршилиқ кўрсатишга қурби етмаслиги туфайли Бадахшонга қараб қочди⁹⁰. (Улар уни таъқиб этиб) Бадахшон дарвозасига етганларида Шоҳ Баҳоуддин ҳам қочди ва кмакат амир Ҳусайн тасарруфига кирди. У Кайкубодни (17) ёсоққа стказди. (Сўнгра) Амир Соҳибқирон ва амир Хизрлар амир Ҳусайндан ижозат олиб, зафар ва шод-монлик қанотида ўз вилоятларига қайтишди. Амир Соҳибқирон йўлда амир Хизрдан айрилиб, Кеш томон жўнаб кетди. Ўн кунлик йўлни тўрт кунда босиб **ўтиб**, (сўнг) тўй ва меҳмондорчилик жикозларини муҳайё қилди. Амир Хизр яқин етгач, унинг истиқболига чиқиб, иззату икромлар кўрсатди ва унга мақбул бўладиган хизматларни адо этди. Сўнгра амир Хизр ўз вилояти томон йўлга чиқди. Амир Соҳибқирон ўзининг иззат қароргоҳига қайтди. Шу ўртада Сулдуздан Туғлуқ Темур номли бир амир хуруж қилди. Амир Соҳибқирон лашкарини йиғди, иккинчи томондан амир Хизр йўлга чиқди. Ҳар иккиси Қаҳалқада бирлашдилар ва итти-фоқликда амир Ҳусайн билан учрашдилар. Хизмат вазифасиё тўй маросимини Дтказиб, сўнг унинг ижозати билан яна қайтиб кетишди. Шу пайтда Ҳожи Барлос амир Боязид олдига борди. Амир Боязид эса унинг кўнглини овлашни вожиб дсб билиб, (унга) лашкар тузиб берди ва амир Хизр устига жўнатди. Амир Ҳожи Барлос лашкар билан амир Боязиддан илгари Кеш шаҳрида ҳозир бўлди. Амир Соҳибқирон бу воқеадан хабардор бўлгач, аскар тўплаб, амир Хизр олдига келди ва у билан бирлашди. Иттифоқлик билан юриб, Оқ ёрга етишганда амир Ҳожи Барлос қарши чиқди. Ўртада қаттиқ жанг воқеъ бўлди. Ҳожи Барлос у жойдан ўтиб, Самар*;анд томонга жўнади, бориб амир Боязидга уч-рашди. Унинг иттифоқи ва маслаҳати билан жанг қилишга азм қилдилар. Қаттиқ жанг бўлиб, Ўрдувон ўлдирилди. Амир Соҳибқирон ва амир Хизр Шаҳрисабз лашкари билан Самаркандга қараб горди. Йўлда лашкар қочиб, ортига қайтди ва амир Ҳожи Барлос олдига борди. Амир Хизр эса Амир Темур ўз лашкарини биродари томонига юборди, деб гумон қилди. Шу сабабли у Амир Соҳибқирондан бадгумон бўлди ва бу унинг сўзлари ҳам фсълидан кўриниб турарди. Амир Соҳибқирон ва амир Чоку бу ҳолатдан сергакланиб, ундан айрилдилар ва Ҳожи Барлоснинг олдига кетдилар. Ҳаммалари учрашгач, биргаликда амир Боязиднинг ол-дига бордилар. Амир Боязид

уларга иззату икром кўрсатди. Амир Соҳибқирон лашкарнинг муқаддима ва манғлой қисмини бошқарди ва иттифоқ билан амир Хизр томон йўл олдилар, Унга етишгач, жанг ўти алангаланди. Кўзлар ўқу найзалар игнаси билан тикил-ди. Шундай жанг бўлдики, Исфандиер ва Рустам қиссасини унуттирди. Амир Хизр қочишни айнан зафар қучиш деб билди. Амир Боязид эса Амир Соҳибқирон-нинг ёрдамида ғалаба қозониб, ҳукумат тахтига ўтирди. Шу аснода у хиёнаткорлик фикрида Амир Соҳибқиронга қасд қилди. Амир Соҳибқирон худо кўнглига солиб, ўзининг равшан фикри ва ссзғирлиги туфайли бу маънийни (олдиндан) ссзиб қолди. Соҳибқиронни улуғ Тангри келажакдаги буюк ишлар учун мўлжаллаб қўйганлигидан уни ўз х.имоясида сақлади: гўё қон келаетгандек, бурнини ушлаб мажлисдан чиқиб кетди ва дарх,ол (18) отга миниб, ўқ-ёй ва садоғини от устида ўтирган ҳолда белига боғлаб, улуғ Тангрига таваккал қилиб, сахро томон жўнади ва бало денгизидан нажот соҳилига етиб олди. Ҳожи Барлос бундан хабар топиб, дарҳол элчи юборди ва **насиҳат** қилди: "Зинҳор Омуя сувидан нарига ўтма! Менинг сўзимга қулоқ сол. Эндиликда вазифа шулким, Кеш чўлининг аскарлари бизга тааллуқли бўлгани учун уларни олиб чиқ ва Абдуллоҳ ҳамда Зиндачашм томонига жўнагин. Бизнинг лашкарнинг муқаддима ва манғлойти бўлгин. Мен амир Чўғонни ниҳоятда кўп аскар билан кстингдан сснга мадад бериши учун юбораман". Амир Соҳибқирон бу гапдан шод бўлиб, унинг топшириғига биноан иш тутди, Термизга етганида Шайх Али Журжирий унга қарши чиқиб, жанг қилишни истади. Аммо Соҳибқирон бир ҳамладаёқ уни жойидан олиб ташлади ва эски Термиз-гача қувиб бориб, лашкарини тарқатиб юборди.

III ПОДШОҲ ТУҒЛУҚ ТЕМУРНИНГ ИККИНЧИ МАРОТАБА МОВАРОУННАҲР ВИЛОЯТИГА КЕЛИШИ БАЁНИДА

Илгари айтиб ўтилганидек, подшоҳ Туғлуқ Темур ўз вилояти ва пойтахтига бориб етгач, ҳисобсиз лашкар йиғиб, қайтадан Мовароуннаҳр дисри томон юзланди ва Хўжанд шаҳрига етиб келди. Амир Боязид итоат ва бўйсунуш камарини жон белига боғлади. Амир Баен ҳ_ам бўйсунуш мақомида туриб, уни истиқбол этиш учун Самарқандга келди. Амир Ҳожи Барлос амирлар билан кенгашди ва уларга: "Амирларнинг подшоҳларга муҳо-лифлик қилишларида омонлик йўқдир", деди-да, Аллоҳга таваккал қилиб унинг олдига борди. Шу аснода подшоҳ амир Боязидни тутишга амр қилди. Амир Ҳожи Барлос бундан ваҳимага тушди ва: <Тоқат қилиб бўлмайдиган нарсадан қочиш, пайғамбарлар суннатидан>, дсган (нақл)га амал қилиб қочди ва Кеш вилояти сари юз-ланди. Вилоят халқини кўчириб, Омуя сувидан ўтказиб, Хуросон вилоятига кирди. Амир Соҳибқирон эса кундан-кун кучайиб бораётган давлатининг ишорати билан под-шоҳ

томонга жўнади. Ксройит қабиласидан бўлган амир Ҳамид подшоҳнинг яқин кишиларидан эди; у ақлда, тадбирда машҳур. иш юритишда ва халқ ҳожатини чиқаришда маълум оди. Амир Соҳибқирон у билан учрашиб, кўп маъқул ва кўнгилга скадиган сўзларни айтди. Амир Ҳамид уни подшоҳ олдига олиб борди. Амир Соҳибқирон подшоҳ қабулида бўлиш ва унинг парвари-шини қозониш шарафига етишди. Ҳукм булдики, Кеш вилоятининг тумони унга топширилсин ва ўн минг киши унинг фармонида ва қарамоғида бўлсин.

(Подшоҳ) ҳукмига биноан лашкарлар тартибга келти-рвди ва қиш фаслида амир Ҳусайн томон йўналдилар. Жанг сафи тизилган куни Кайхисрав амир Ҳусайн лашкаридан (19) қочиб, подшоҳ хизматига кетди. Амир Ҳусайн қарши туришни маслаҳатдан дсб топмади. Под-шоҳнинг лашкари вилоятларви то Ҳиндукушгача талон-торож қилди ва яна Самарқанд томон қайтди; амир Баённи ёсоққа етказди.

IV. ПОДШОҲ ТУҒЛУҚ ТЕМУРНИНГ ИККИНЧИ МАРОТАБА ЎЗ ПОЙТАХТИГА ҚАЙТИБ КЕТИШИ ВА (ЎҒЛИ) ИЛЁСХОЖА ЎҒЛОННИ МОВАРОУННАҲР ПОДШОҲЛИГИГА ҚЎЙИШИ БАЁНИДА

Туғлуқ Темур Мовароуннаҳр мамлакатини истило қилгач, атрофдаги амирлар, нўёнларни қаҳру ғазаб ва лутфу карам билан итоату бўйсунуш измига киритди, фасоду бузуқчилиги билан уни ташвишга солган бир жамоани эса ёсоққа етказди. Ишончга лойиқ кишиларни лутфу марҳамат билан тақдирлади. Низо қўзғатади деб гумонсираган кишилардан бирор кимса қолмагач, ўз ўғли Илесхожани Мовароуннаҳр салтанат-дорлигига тайинлади. Амир Бекижакни унинг хизматига қўйди. . Ўзи эса шону шавкат ва комронлик билан пойтахтига қайтди. Амир Соҳибқиронни ҳам шаҳзода хизматига тайинлади ва турли-туман тарбияту марҳаматлар кўрсатди.

Подшоҳ кетгандан ксйин Бекижак унинг амрига му-вофиқ иш юритмади. Зулму адолатсизлик билан душман-лик туғсн қила бошлади. Амир Соҳибқирон уни шу **ҳолатда** кўргач, суҳбатидан ўзини узоқ тутишни маслаҳат кўрди, чунки бир куни келиб, у туфайли подшоҳ олдида шармисор бўлиб қолмаслити керак эди. Шунга биноан улардан айрилди ва амир Ҳусайн томонига қараб жўнади. Сағча қудуғ мавзеида иккиси учрашди.

У пайтда Тўкал Хивақ амири эди. У Амир Соҳибқирон ва амир Ҳусайннинг аҳволидан хабар топгач, макру ҳийла билан уларни қўлга туширишни хоҳлади. Улар унинг қасдидан воқиф бўлишди ва олтмишта навкар билан Поёб² томон йўл олдилар. Тўкал бир минг кишиси билан уларнинг ортидан кетди. Улар тўқнашдилар ва кун

бошланишидан катта жангга киришдилар. Икки томон ҳам мардлик ва мардоналик кўрсатди. Икки томондан шу қадар кўп одам ўлдирилдики, амир Ҳусайн ва Амир Соҳибқирон етти киши билан қолишди, Тўкал эса 50 киши билан. Қолганлар ўлдирилдилар ёки **пиёда** қолиб қочдилар. Амир Ҳусайн ўша етти киши билан ўзини Тўкал туғи томон урди ва (уларнинг тўдасини) иккига бўлиб, бир-биридан ажратиб юборди. Улар яна бирлаш-дилар.

Амир Соҳибқирон амир Ҳусайнни олдинга ўтказиб юбориб, ўзи унинг ортидан токи бехатар срга етгунича қўриқлаб боришни маслаҳат кўрди. Душман уларни таъҳиб қилиб, ортларидан бостириб келмоқда эди. Амир Соҳибқирон шамшир ва ўқ-сў зарби билан душманни қайтариб турди.

Шу ўртада (20) амир Ҳусайннинг оти йиқилди. У пиёда қолди. Амир Ҳусайннинг хотини Дилшод оро ўзи писда бўлиб, отини унга берди. Амир Соҳибқирон у отга мингунича муҳофаза этиб турди. Орқадан ғанимларнинг бири етиб келди. Амир Соҳибқирон унга ўқ узиб йиқитди.

Шундан сўнг улар сахро томон юзландилар. У билан қолган етти кишидан иккиси хуросонлик, бири чигатой (қавми)га мансуб ва бошқа тўрттаси мовароуннаҳрликлар эди. Бу кишилар уларнинг отларини олиб қочдилар. Амир Ҳусайн ва Амир Соҳибқирон пиёда қолиб, қудрат эгаси ҳазрат (Аллоҳ)га илтижо қилдилар.

Амир Соҳибқирон амир Ҳусайннинг синглиси бўлмиш ўз ҳурматли ҳарами Улжой Туркон оғо билан чўлдан чиқиб, Фай ариғига етдилар. Туркманлар уларнинг йўлини тўсди. (Амир Темур) душман Улжой Туркон орзнинг ҳолидан воқиф бўлмаслиги учун уни бир қудуққа яширди. Ўзи қилич ялангочлаб туркманлар билан жанг қилишга шайланди. Шу аснода қадимий дўсти бўлмиш Ҳожи Муҳаммад исмли бир шахс уни таниб қолди ва туркманларга у билан жанг қилишни ман этди. **Унга** от келтириб миндирди. Туркманлар ўша тунда уни яна қўлга олдилар. Тонг отгач, уларнинг паст табиатли-лигини билган Амир Соҳибқирон иккита тўмға ва бир дона лаълни бахшида қилди ва қўлларида халослик топди. Мазкур Ҳожи Муҳаммад учта отни ксракли анжомлари билан ҳозирлаб, Сори Қулончи исмли бир кимсани қачарчи этиб тайинлагач, уларни амир Ҳусайнга етхазасан, деб йўлга солди.

Амир Ҳусайнга стишгач, олиб борган отларни унга тортиқ қилдилар, уни отга миндириб, Маҳмудий (деган жой)га етдилар. У жойда сув йўқ эди. Сувни қудуқдан тортишди. Ун икки кун у жойни манзил қилиб туришди.

V. АМИР АЛИБЕКНИНГ АМИР ҲУСАИН

ВА АМИР СОҲИБҚИРОННИ УШЛАБ, МОХОН'ДА ҲИБС ҚИЛГАНИ

БАЁНИДА

Амир Ҳусайн ва Амир Соҳибқирон ҳолати шу дара-жага етганда, Алибск Жовуний Қурбоний² бу маънидин вокиф бўлди ва қуролланган олтмиш нафар кишини ҳрзирлади. Улар ҳужум қилиб, буларни банди этгач, Мохон вилоятига олиб кетдилар ва ваҳшатли бир мавзеда нохуш бир жойга қамаб **қўйдилар**. Муҳаммадбск Али-бекнинг акаси эди. У укаси олдиға одам юбориб, унга насиҳат қилди ва нолойиқ қилмиши учун маломат этди. Укасини уларни озод қилишға зўр бериб ундади. Ўзининг хос кишилари орқали улар учун туҳфалар (21) ва хадялар жўнатди. Алибек мурувватсизлик ҳилиб, туҳфаларни уларға бермади. Аммо уларни ҳибсдан бўшатиб, ориқ от ва озғин туя берди. Шу ўртада Амир Соҳибқироннинг хизматиға Муборакшоҳ Санжарий исм-ли қадимий дўсти етиб келиб, яхши отлар тортиқ қилди. Узрлар айтиб, макбул бўладиган хизматларни бажо кел-тирди. Амир Соҳибқирон отларнинг ҳаммасини амир Ҳусайнға тортиқ қилди. Иттифоқ билан Гармсир томонға жўнашди. Амир Соҳибқирон ижозат сўраб, Бухоро то-монға кетди . Қудуққа бекитиб қўйгани Улжой Туркон оғони отға миндириб , ўз вилояти ва эли ичига кирди . Тамука уларни қарши олиб, ер ўпиб хизматда турди. Ўн беш киши тўпланиб, отланишди ва Хузор томон йўл олишди. У мавзедаги отларни ҳайдаб Оққубийға етка-зишди. Омуя сувидан ўтказиб, чўлга ва кумликка ки-ришди. Арғуншоҳ Бурдоликий у ҳазратнинг суҳбатдош хизматкори эди, у ўн беш киши жамлади. Ҳаво ғоятда иссиқ бўлганидан (Омуя) суви бўйидаги тўқайда бир ой тўхтаб турдилар. Тўсатдан жуда кўп аскарнинг қораси кўзға ташланди ва у срда қолишни маслаҳат кўрмадилар. Улуғ Тангриға таваккал қилиб ўзларини Омуя сувига ташлашди. Аллоҳнинг инояти билан душманлар ёмонли-гидан қутулишди. Улжой Туркон оғо ҳам Амир Соҳибқиронға эргашиб, от билан ўзини сувға ташлади ва сувдан саломат кечиб ўтди. (Сўнг) чўлга кирдилар ва ўша ернинг яйловларида бир ой кун кечирдилар. Шундан сўнг отланиб, у ердан Самарқанд томон юзлан-дилар ва (шаҳарда) Амир Соҳибқироннинг опаси Қутлуғ Туркон оғо уйига келиб тушдилар. Ўша ерда қирк; саккиз кун бўлдилар. Уларнинг келганлиги овозаси халқ орасида тарқалгач, отланиб Кеш шаҳри яқинига келдилар ва Ажиғий номли қишлоққа тушдилар. Яна қирк саккиз кун бу ерда турдилар. У ердан отланиб, Омуя сувига етдилар. Дарё соҳилида Тсмурхожа ўғлон ва Баҳром келиб, Амир Соҳибқиронға учрашди. Дийдор кўришишдан шоду хур-рам бўлдилар. Ҳаммалари ватанларини тарк этиб, Гарм-сир томон горишға азму ирода қилдилар. Тумон (Гарм-сирий)нинг ҳузурида амир Ҳусайннинг хизматиға етиш-дилар . (Сўнгра) мингга яқин киши билан Сеистонға кетдилар . Шу пайтда Сеистон ҳокимиға қарши зўр бир душман пайдо бўлиб, ҳоким унга қаршилиқ кўрсатишға

ожизлик қилаётган эди. У буларда букжлик ва шижоат нишонларини кўргач, уларга: "Душманам ғалиб келиб, мени ожиз қолдирди. Агар мардона ёрдамнингиз билан ғанимларим дафъ бўлса, сизларга жавахир ва кўп мол тортиқ қиламан ва токи тирик эканман, мамнун ва миннатдор бўламан", деб кўп ялиниб-ёлворди, Улар (илтимосини) қабул қилиб, саодат билагини зўри билан унинг душмани вужудининг тутунини чиқардилар, уларни мағлуб этиб қочирдилар. Сеистон подшоҳи ваъдасига вафо этмади ва булар Сеистонни ташлаб чиқдилар. Сағзий-лар (22) буларнинг йўлини тўсди. Улар кўп сонли бўлгани учун жанг узоқ давом этди. Амир Соҳибқирон ўқ отишда замондош ва тенгдошларининг мумтози ва жаҳон яғонаси эди. Ҳар бир отган ўқи билан бир сағзийни қулатарди. Байт:

Қўлига олар бўлса ўқу камоп, Қутулмас эди ҳасч ким
бегумон.

Сағзийлар кўтг эди. Амир Соҳибқироннинг забардаст-лигини кўришгач, ноилоҳ ҳаммаси бирдан ҳамла қилди. Шу ўртада Амир Соҳибқироннинг қўлига ўқ тегиб, мажруҳ бўлди. Пировардида амир Ҳусайн ва унинг лашкари сурон билан жангга кириб, сағзийларни тўхтатиб қўйдилар. Амир Соҳибқиронни Гармсирга олиб боришиб, (амир) Тумон олдида қолдирдилар ва бир неча кишини унинг хизматига қўйдилар, токи улар уни даволашга машғул бўлсинлар. Амир Ҳусайн тўқсонга жанговар кишиси билан Бақлонга бориб етди. Охир оқибатда Бекижакнинг кичик укаси кўп аскар билан келиб, буларнинг йўлини тўсди. Ўртада жанг бошланди, улар кўп бўлганлигидан амир Ҳусайн лашкарини тўзғитиб юборди. Амир Ҳусайн ўн икки киши билан қочди, улардан тўрттаси отлик, саккизтаси пиеда эди. Шибарту мавзеига бориб етдилар. Бу орада Амир Соҳибқироннинг қўли анча тузалиб қолди. <Аллоҳ ўз бандаларига лутф этадур> деган оят табиби <биз Қуръон (оятларидан) шифо бўлганларини нозил қилурмиз> (ояти) доруҳона-сидан шафқат марҳамини қўйиб, унинг захмини даволади. У Темурхожа ўғлон ва унинг навкарлари билан йигирма тўрт киши бўлиб, Қаҳмард томон жўнади. Улар амир Ҳусайннинг хабарини эшитганди. Севинч номли навкарни унинг олдида юбордилар. У бориб хабап¹⁷ етказиши лозим эди. Бир-бирлари билан Арсафда учрашишга қарор қилдилар. Шу ўртада Амир Соҳибқироннинг Сид-диқ исмли биродари ўн беш кишиси билан етиб келди. Бир-бирлари билан дийдор кўришганларидан шодмон бўлдилар. Шу куниёқ уни амир Ҳусайн томонига юбориб, ўзи ҳам кетидан йўлга тушди. Арсаф томонидан юз отлик киши кўринди. Билиб келмоқ учун одам жўнатди. "Агар бизга элу дўст бўлса, чарх уриб айланиб билдирасан", деди. Етиб келгач, қарасалар, у Ҳарту Эсин ўғли Қазончи экан. Амир Ҳусайннинг хабарини эшитиб келаётган экан. Чарх уриб

айланди. Икки томондан югуришиб бир-бир-ларига етишдилар. Амир Соҳибқиронни кўргач, шодлан-дилар. Амир Ҳусайннинг келганини билиб, Арсаф томон кетдилар. Қайси бир жойга тушсалар, қоровул юбориб, эҳтиёткорлик чорасини кўриб туришарди. Тонгда қоровул узоқдан (бир тўда отлик) қорасини кўриб хабар қилди. Гумонсираб, текшириб кўришди. Улар амир Туғлуқхожа Барлос, амир Ҳожи Сайфиддин, Отша, Тутто бошлиғ ва бошқа таниқли кишилардан иборат стмиш нафар бир жамоа эди. Улар Амир Соҳибқирон номини эшитгач, пиёда бўлдилар ва таъзим маросимини бажо келтирдилар. Ҳар икки томондан шодлик изҳор этдилар. Эртаси куни Қаҳмард тарафдан тўзон пайдо бўлди. Текшириб кўрсалар, Шербаҳром экан. У гапга кирмасдан (амир) Тумон олдида қолган эди, (энди) амир Ҳусайн ва амир Соҳибқиронни истаб келибди: бу воқеа ҳам қувват ва шавкат ортишига сабаб бўлди. Сиддиқ эса амир Ҳусайн олдига стиб бориб, унга Амир Соҳибқирон хабарини етказгач, (23) амир Ҳусайн ғоятда севинди. Дарҳол отланди. Тумқули бир юз ўттиз, Маҳмудкули бир юз эллик киши билан унинг кетидан равона бўлдилар. Арсафда бир-бирларига етдилар. Яхши-ёмон ўтган кунлардан, замона саргузаштларидан ҳикоятлар айтиб, тинг-лаб ўлтирдилар. Шу ўртада Менгли Бугонинг Улочуда душманликка бел боғлаб турганлиги маълум бўлди. Булар унинг қалъасига боришга қасд қилдилар. Шербаҳром рози бўлмади. У: "Менгли Буго менинг дўстим, мен унинг олдига бориб насиҳат қиламан, у хизматга кслади", деди. Менгли Буго бу аҳволдан хабар топгач, қалъани ташлаб қочди. Шу ҳолатда турганларида Дулон Жован элидан уч юз киши (Соҳибқирон) хизматига келдилар. Ер ўпиб, ўзларининг аслида Амир Соҳибқироннинг элу юртидан эканликларини, яна хизматга келганликларини билдирди-лар. Буларнинг келиши Амир Соҳибқирон шавкати ор-тишига сабаб бўлди. Дарайи Арсаф мавзеига бориб тушдилар. Отларига қўйилган қоровул бир қораяи кўриб, хабар қилди. Текшириб билишса, Тумоннинг ўғли Ўлмас экан, у икки юз киши билан эл оралаб (Балх) вилояти отларини ҳайдаб кслаётган экан. Амир Ҳусайн ва Амир Соҳибқирон хабарини эшитиб, уларнинг хизма-тига етиб келди.

Амир Соҳибқирон Тамукани тўрт нафар киши билан Қаҳлаға томонига хабар олиб келиш учун юборди. Улар бориб, мўғуллар вилоятга кириб, талон-торож қилаётга-нини кўришди. Тамука ўз уйи яқинига етди . Оға-ини ва қариндошлари ҳозир бўлдилар ва бир-бирлари билан кучоклашиб,' шодлик изҳор қилдилар, Тамукага: "Уйингга туш, болаларингни кўр", деб шунча қистасалар, у: "Мсинг хожам уйидан узоқда бўла туриб, унинг хиз-маткори уйини кўриши муносиб эмас", деди.

flly аснода амир Ҳусайн ва Амир Соҳибқирон Дара-гсзга кўчиб ўтдилар ва Улжой Буго майдонига тушди-лар. Амир Соҳибқирон амир Сулаймон, амир Мусо, амир Чоку, амир

Жалолиддин ва амир Хиндукаларнинг Тер-мизга келиб тушганлигини эшитиб , Тулун Буғони улар томон юборди ҳамда ўртада бир кеча ўтказиб, Омуя сувидан ўтишни ва аҳволни уларга билдиришни буюрди. Шу ўртада Абу Саъид, Менгли Буго ва Ҳайдар олти минг мукаммал қуролланган киши билан гинаю кудурат ва душманлик камарини белга боғлаб, бир кеча оралатиб, эрталаб Амир Соҳибқирон устига бостириб келдилар. Ўртада фосила бўлиб турган Оби Сиёҳ соҳилига тушди-лар. Ҳар икки лашкар бирига қарши пистирмада турдилар. Амир Сокибқирон уларнинг яқинига бориб, оқилона муомала ва ширин сўзлар билан уларни бир оз шаштидан қайтарди. Ҳа, шундай, оқил киши ва комил хирадманд теран фикру дониш билан қувватланар экан, у тил тиғи билан шу қадар (кўп) дину давлат ишларини бажара оладики, мингта жангчи ўткир шамшир билан уларнинг ўндан бирини ҳам амалга оширолмайди. Душ-ман Дарагез суви лабини эгаллади. Амир Соҳибқирон-нинг лашкари эса қарши қирғоқ бўйлаб Қуд ариғи соҳилидан борар, жанг қилишга жой ва сувдан ўтишга кечув излашарди. Шу зайлда Балх рўпарасига бориб қолдилар. Абдуллоҳ ариғини (24) ўртада қолдириб, унинг икки қирғоғида саф тортдилар. Лашкарнинг май-мана ва майсара қанотларини тартибга келтирдилар. Шу вақтда Термизга келган вилоят амирлари: амир Мусо, амир Сулаймон ва амир Чоку ҳаммалари Амир Соҳибқирон олдига етиб келяб, хизматга турдилар. Та-мука ҳам келиб қўшилди. Чошгоҳ пайтидан то кеч тушгунча икки томондан ўқ отиб турдилар. Тўсатдан бир ўқ кслиб Тамукага тегди ва у ярадор бўлди. Ўша кунни тунга уладилар.

Эртаси куни тонғ отгач, Амир Соҳибқирон вақтни ўтказмай ҳамла қилди ва Тангрининг қўллаб-қувватлаши ва давлат билагининг кучи билан душман лашкарига шикаст етказди. Уларни қувиб кўприкдан ўтказди ва шеру бўридан қочган қўй галасидек олдига солиб ҳайдади. Амир Ҳусайн ва Амир Соҳибқирон узангиларида ғалабаю жиловларида зафар билан ўз иззат қароргоҳларига келиб тушдилар. Лашкарни санашган эди, роса икки минг киши экан. Амир Соҳибқирон лашкарга етакчилик (манғлой) қилиб, кемага ўтирди ва Термиз томонга ўтди. Қаҳлағага қоровул юборди. Қоровулни йўл қоқиб чарчаган экан, уйку ғалаба қилиб ухлаб қолди. Бекижакнинг биродари Ожунонинг лашкари стиб келди ва унинг олдидан ўтиб кетди. Амир Соҳибқирон қоровулга ишониб, унинг хаба-рига мунтазир бўлиб турган эди, тўсатдан душман лашкари тўда-тўда бўлиб келиб қолди. Амир Соҳибқирон шу аҳволда лашкарини тартибга солишга қодир эмасди. Бирин-кетин ўзларини кемага ташлаб, Омуя сувидан ўтиб олдилар. Амир Соҳибқирон андак лашкари билан орол ўртасида тоза жанг қилди. Лашкарнинг ҳаммаси сувдан кечиб ўтгунча бир мунча вақт шу тарзда тўхтаб турди. Аммо чодирлари, юку анжомлари душман томонида қолиб кетди. Сувдан ўтганларидан кейин кемаларни

куйдирди-лар. У жойда бир ой тўхтаб, сўнгра Балхга қарашли бўлган Хулм мавзеига етдилар. Таралиб кетган аскар-лар шу жойда жамъ бўлди. У ердан равона бўлиб, Бурулдой элини тўпладилар. Сўнг эса Бадахшон ва Толиқон томон юрдилар. Оби Шўрда Бадахшон шоҳлари сулҳ туздилар. Бир нсча кун у ерда тўхтаб турдилар. Сўнгра Амир Соҳибқирон лашкарга муқаддима ва манғлой бўлиб Арҳанг Сарой томонга қайтдилар. Соли Саройдан ўтиб чўлга кирдилар, ундан бориб Кўлак²⁸ даштига тушдилар. Амир Соҳибқирон шу кечада кийим-ларини ечиб, этигини тортиб, хотиржам ухламоқчи бўлиб турганида, амир Ҳусайннинг кишиси келиб, тез стиб боришини талаб қилди.

Амир Соҳибқирон дарҳол туриб жўнади: хизматига етиб борганида Пулод Буғо ва Шербаҳром унинг олдида эканлар. Амир Ҳусайн Шербаҳромдан шикоят қилиб: "Ҳозир биз душ-ман лашкарларига йўлиқиб турганимизда бу бевафолик қилиб, ўз вилоятимга кетаман дейди, шунча насиҳат қилсам ҳам фойдаси йўқ", деди. Амир Соҳибқирон ҳам унга кўп насиҳат қилди, фойда бермади. Амир Ҳусайн дарғазаб бўлдию, аммо, ғазабдан бўшалиш пайти эмас эди, аччиғини ютди. Шербаҳром муҳолифлик қилиб, ўз ерига жўнади. Амир Ҳусайн (25) Амир Соҳибқиронни лашкарга манғлой қилиб: "Илгарироқ юр, чунки эшитилишига қараганда душ-манлар Тошкўприқдан ўтиб, Жалонийгача бўлган (ерларни) эгаллаб ўтирибдилар", деди. Амир Соҳибқирон йўлга тушди. Бориб кўрдики, Туғлуқ ва Кайхисрав лашкар муқаддимасида мўғул амирларидан кўплари билан лашкарнинг қул қисмида турган экан. Бубакон ўғли Темур, Сорик, Шонкум, Ҳожибекнинг биродари Туғлуқхожа, Бекижакнинг ўғли Куч Темур вабошқа Ҳазора амирлари йигирма минг киши билан келиб, Жалонийдан то Пули Сангин гача бўлган ерларда жойлашган эдилар. Амир Ҳусайн лашкари олти мингга етар-ди, Улардан икки минг кишини саралаб, Амир Соҳибқиронга берган эди. Амир Соҳибқирон ўша сараланган икки минг киши билан улуғ Тангрига таваккал қилиб чошгоҳдан кеч киргунгача тўхтовсиз жанг қилди. Шу қадарки, охири икки томон лашкарининг токати тоқ бўлди. Шом намози вақтида (Соҳибқирон) атрофга назар солиб қараса, душман лашкари ҳали кўп, иш эса жуда оғир. У ўткир зехни билан бу бобда етук фикр юргазди. Нурли хотири ойнасида "амир Мусо, амир Муайяд ва Учқаро бакодирлар бсш юз киши билан Пули Сангин бошида душман лашкари қаршисида турсин-лар", деган маъни юз кўрсатди.

Амир Соҳибқироннинг ўзи бир минг беш юз тажрибали, жанговар отлиқлар билан Эсан майдонидан то Ксш тсвара-гигача бориб, ярим кечада сувдаи ўтдилар ва тоғ устига чиқиб, ҳар жой-ҳар жойда ўт ёқдилар. Ғаним қоровуллари буларнинг хабарини етказдилар. Хавф ва кўрқинч ғалаба қилиб, душман қочишга юз тутди. Амир Соҳибқирон улар-нинг кетидан қувиб ҳалокатга дучор қилди: ўлдирилганлардан тепалар пайдо бўлди. Шу ҳолда

Кужроти майдонига стиб, шу срга тушдилар. Иккинчи томондан амир Хусайн лашкарнинг кул қисми билан етиб келди. Амир Соҳибқирон яна икки минг кишига манғлой бўлиб Қаҳлағага етди. Амир Сулаймон, амир Чоку, амир Баҳром, амир Жа-лолиддин Барлос, Ҳожи Сайфиддин ва Йўл Темурга икки юз кишини бериб, улардан тўрт қўшин тузишни ва ҳар бир отликқа иккитадан дарахт шохини икки ёнига осилтириб боғлатиб, йўлга тушишни буюрди, токи душман йўлнинг чангу тўзони осмонга кўтарилганини кўриб, кўп лашкар келаётган экан деб тасаввур қилсин. Улар бу буйруқни бажо келтирдилар. Кеш шазфиға кирдилар.

Бу пайтда Жетс лашкари Тошариқ да эди. Амир Соҳибқирон юз киши билан орада бир кеча ўтказиб Хузорга ўтди. Хузор ва Кеш лашкарларини жамлаб, Жигдолик томонга юборди. Уларга Тойхожа Салбарийни лашкар кетидан чиғдовул қилиб жўнатди. Шайх Муҳаммад лашкарнинг саккиз қўшини билан уларга бсфиб қўшилди. Лашкарнинг бариси Жигдолик томон йўл олди. Шу ўртада амир Хусайн кул лашкари билан етиб келди. Бундан қирқ икки кун олдин Қатлонда ажралиб кетган Шербаҳром ҳам уларга қўшилди. Ҳаммалари Жигдоликда жамъ бўлдилар. Амир Хусайн Амир Соҳибқирон билан учрашиб, зафарнишон лашкар билан Хузор томонга кетдилар. Хожа Размоз мозорида унинг руҳидан ёрдам тилаб, аҳду паймонни янгиладилар. (26) Утмишдаги дўстлик ва ихлос (тугунлари)ни бирлик ва хослик (изҳори) билан мустаҳкамладилар.

Тангри таоло Амир Соҳибқиронни улуг ишларга мўлжаллаб қўйганлиги учун уни муҳофаза қилиб келар ва унинг давлату саодати асарлари кундан-кун зисдрок намоён бўлар эди. Шу боисдан {Аллоҳ таоло} унинг дилидаги ҳақ кўмагига бўлган ишончни орттиришни истади: кунларнинг бирида у чошгоҳ вақтида бир фикр билан машғул бўлиб турганда: "Шод бўл, ғам ема, Тангри таоло сенга ёрдам ва зафар каромат қилди", деган овозни эшитди. Амир Соҳибқирон: "Бу жойда бирон кимса сўзладими ёки йўқми?" — деб сўради. У ерда ҳеч кимса йўқлиги маълум бўлгач, бу сўзлар унинг идрок кулоғига ройибдан келганлигини фаҳмлади. Унинг дили илоҳий кўмак билан қувватланди,

Илоҳий одат шундай бўлиб келганки, агар у бирор бан-дасига иноят назари билан қараса, уни ўз тарбиясини қабул этишга лойиқ қилади: гоҳи-гоҳида унга олами ғайбдан хуш-хабар беради, токи бандаси ундан қувватланиб, у вазифани қабул қилишга тайёр бўлсин. Чунончи, ҳазрат пайғамбар саллоллоҳу алайҳи васалламга нисбатан шундай қилганки, Жабраил тушиши ва пайғамбарлик мансабига тайин этили-шидан илгари ғайбий хотиф-хабарчилар орқали унинг ди-лига қувват бериб турган: шу қабилда секин-секин (у зот-нинг) муборак қалбларида бир неча суратлар жой олган ва улар қувватдан амалга кўчган пайтда (у кишида) уларни қабул қилишга лаёқат пайдо бўлган эди.

Амир Соҳибқиронда ҳам шундай ҳолат содир бўлгач, у бундан шод бўлиб, амир Ҳусайн хизматига шошилди ва рўй берган воқеани унга айтди. Буни яхши фолга йўйиб, (бўлажак) давлатдан умидвор ҳолда отландилар. Худога та-ваккал қилиб, икки жамоага бўлиндилар: ўнг қўлда амир Ҳусайн лашкари ва чап қўлда Амир Соҳибқирон лашкари. Уларнинг лашкари оз сонли эди. Тошарикда жойлашган душман лашкари эса кўп эди. Уларнинг бошлиқлари Илес-хожахон, амир Ҳамид, амир Тўқ Темур ва Бскижак эди. Улар ҳам икки гуруҳга бўлиндилар. Ўнг қўлда Тўқ Темур, Бекижак, чап қўлда амир Ҳамид, кул қисмида эса Илёсхожа турди. Қабойи Матон мавзеида жанг сафларини тиздилар. Амир Соҳибқирон ўзини ул поёнсиз денгизга урди ва Рус-тами Достондек шамширу камонига қўл узатди. Биринчи ҳамлада Тўқ Темур баҳодир, Бекижакнинг биродари Беки, Давлатшоҳ ва бошқа икки подшоҳзодани отлар оёғи остига ташлади. Барин қабиласидан Тумса ва Жамродийларнинг хос кишиларидан Жанбу — ҳар иккиси жангда мардоналик кўрсатишди ва душман лашкаридан кўпини ҳалок қилишди, қолганларни у ердан чекинтириб, остин-устин қилиб юбор-дшшр. Амир Соҳибқирон душман кетидан қувлаб, Оби Ём~ га етди ва (у ерда) йўлларини тўсиб, улардан кўпини ўлдирди. Амир Чоку ва амир Сайфиддинни лашкар билан Самарқандга юборди. Искандар ўғлон, амир Ҳамид, амир Юсуфхожа қўлга тушдилар . Улар амир Бекижакнинг Илесхожа билан қочганлигини маълум қилгач, (27) амир Ҳусайн ва Амир Соҳибқирон шоду хуррам бўлиб, бир неча кунни Оби Ёмда ўтказдилар. Амир Соҳибқирон амир Ҳусайн билан маслаҳатлашиб, Шербакромни (ҳамроҳликка) тайин қилди, улар ўз лашкарлари билан Хўжанд сувидан ксчиб ўтиб, Тошканд четига келиб тушдилар. Амир Соҳибқирон ва амир Ҳусайн ҳар иккиси бир нсча кун қандайдир касал-ликка чалиндилар. Охири Тангри таоло ғайб хазинасидан шифо каромат қилди. Улжой Туркон оғо ҳам Гармсирдан етиб келди.

(Амир Соҳибқирон ва амир Ҳусайн) кўнгилларини ёзиш ва дилларини яйратиш учун Оқорда ов қилиш билан машғул бўлдилар. Кунларни айшу ишрат, зиёфат ва тўй бериш билан ўтказдилар. Сўнгра омонлик ва зафар қўлловида Самарқанд шаҳрига кирдилар ва тинч-лигу осойишталик тахти узра фароғатда ўтирдилар. Байт:

То чсмагунча ранжу машаққат

Бўлмас муяссар бу ганжу давлат.

Мамлакат аҳволи шу хилда қарор топиб, Самарқанд бўйсундирилгач, пайғамбарлар саййидининг, <у кишига Тангрининг раҳмати ва саловоти бўлсин>, хижратидан етти юз олтмиш бир йил ўтганда (1359 йил 23 ноябр— 1360 йил 11 ноябр) амирлар ва нўёнлар

Оқор мавзеида кенгаш қилишиб, Кобулшоҳни подшоҳлик тахтига ўтказдилар ва шундай бир маросимга муносиб тўй қилиб, туҳфа ва пешкашларни тақдим этдилар: айшу ишрат базмини ўрнига қўйдилар. Шеър:

Тўй қилдилар зебу зийнат билан соз, Унинг васфин қилсам сўз
бўлғай дароз. Олтин-кумуш, нозу неъмат пайваста, Еутун айвон
сахни бўлди ораста.

Шу аснода Амир Соҳибқирон ўз отасининг қадим дўстлари бўлмиш Искандар ўғлон ва амир Ҳамиднинг (гуноҳидан ўтишни) амир Ҳусайндан илтимос қилди. Амир Ҳусайн Амир Соҳибқироннинг юз-хотирини қилиб, уларнинг қонидан кечди ва (Соҳибқиронга) бахшида этди. Аммо уларнинг ажали етганлиги сабабли бу саъй-ҳаракат фойда бермади.

Амир Ҳусайн Соли Саройга қараб йўл олди ва амир Соҳибқиронга Жунайдни Зиндачашмга топширишни буюр-ди. Соҳибқирон унинг амрини бажо келтирди. Ўша кечаси Зиндачашм унинг ишини саранжомлади. Тонг отгач, Амир Соҳибқирон амир Довуд ва амир Сайфиддинларни амир Ҳамидни талаб қилиб олиб келиш учун юборди. Боязид ва Иман эса улар амир Ҳамидни ўлдиргани келастирлар дсб ўйлаб, улардан илгарироқ уни гурзи ва қилич зарби билан ўлдирдилар. Амир Ҳусайн бу ҳолатдан воқиф бўлгач: бу кечмишда навкарлар ва паст мансабдаги кишилар юқори даражадагилардан яхшироқдир, деди. Шунингдек, амир Ҳусайнни қистовга ола беришгач, у Искандар ўғлонни ҳузурига чорлатиб, ёсоққа стказди .

Қиш тугаб, бахрр ўз жамолидан оламга гўзаллик берган пайтда душманларнинг (бир ерга) тўплан-ганликлари хабарини келтирдилар. Амир Соҳибқирон амир Ҳусайн ҳузурига элчи юбориб, уни бўлган воқеадан воқиф этди, Амир Ҳусайн Амир Темурга лашкарнинг муқаддимасини ташкил этиб, илгарироқ боришини буюр-ди. Амир Соҳибқирон, Пўлод Буго, Зиндачашм ва бошқа лашкарлар билан йўлга тушиб, Оқор мавзеига етди. У ерда то отлар семирғунича бир неча кун тўхтаб турдилар. Амир (28) Ҳусайн (ҳам) лашкарларни тўплаб келиб, Хўжанд сувидан ўтди. Душман лашкарининг манғлой қисми яқинлашиб келди. Амир Соҳибқирон Чинос ва Тошканд ўртасига келиб тушди. Унинг буйруғига кўра лашкар атрофига ғовлар қурилди. Амир Ҳусайн ҳам етиб келди, у лашкарини сувдак ўтказиб (шу ерда) жойлашди. Душманлар Бодом суви ёқасини эгалладилар. Шу вақтда амир Ҳусайн ўз амирларига нисбатан бадгумон бўлиб, авзойи ўзгарган эди. Амирлар ва давлат арконлари ҳам иккиланишиб, Амир Ҳусайнга бўлган ишончлари йўқолган эди.

Ўша куни ҳар икки томон лашкарининг цоровуллари бир-бирларига яқин етдилар. У йил — илон йили эди . Икки наҳс сайёра бир-бирига яқинлашай деб қолган эди. (761 йил)

муборак рамазон ойининг аввалида (1360 йил 16 июн) саф тиздилар. Амир Ҳусайн ўнг қўлда турди. Қанбулда арлотийлар қабиласидан Тилончи эди. Ҳировулда амир Ул-жойту, Шербаҳром, Пўлод Буғо, Фаркод, Малик ва буларга монанд номдор баҳрдирлар турган эдилар. Амир Соҳибқирон чап қанотда жойлашган эди. У лашкарни тартиб ва инти-зомга келтирди: қанбулга амир Сори Буғони тайин қилди, ҳировулга Тсмурхожа ўғлонни жойлаштирди. Амир Чоку, амир Ҳожи Сайфиддин, амир Мурод, амир Аббос — бу номдор баҳодирлар лашкарнинг қул қисмини ташкил этди-лар. Улар қатъий азму қарор ва зўр жидду жаҳд билан душманга юзландилар. Тўсатдан ҳаво ўзгарди: осмонни бу-лут (қоплаб), ёмғир ёға бошлади. Камону ўқлар шу даражада (ивиб) кетдики, чунончи душманга отиш мумкин бўлган бирорта ўқ қолмади. Тўнлар ва этиклар сувга ғарқ бўлди, саллалар бошга оғирлик қилди. Лой ва балчиқ шу даражага етдики, отлар жойидан қўзғалолмай қолди. Душман аскар-лари наमत жомалар спиниб, жойларидан қўзғалмай осуда турдилар. Амир Ҳусайн яқинлашиб келгач, мумкин бўлган қадар жанг бошладилар. Амир Ҳусайннинг лашкари душман лашкаридан зиёд эди. Бир-бирларига ташландилар. Чап қанотда турган Амир Соҳибқирон душманнинг ўнг қанотига шикаст етказиб, уни жойидан улоқтирди. Подшоҳ лашкари тарқалиб кетди. Уларнинг қанбулида Шонкум турган эди. Улар қочдилар, чунки тўхташга имконлари йўқ эди.

Аммо, душманнинг чап қанотдаги лашкари голиб келиб қувватланди ва Тилончи ҳамда Зиндачашмни қувлашга тушди. Душман лашкарининг қанбулида Шером Ижам (?) борарди, у забардастлик ва мардоналик билан лашкарни қувлаб, амир Ҳусайн (турган жойга) етказди ва амир Ҳусайннинг қул қисмини жойидан қўзғатди. Шербаҳром бу хрлатни кўргач, жўшқинга келиб, Пўлод Буғо ёнига борди. Унинг ортидан амир Шамсиддин ҳамла қилиб, баҳодирлик мақомида мардоналик кўрсатди, қўй галасига ўзини урган бўридек душманларни қувлади. Амир Соҳибқирон бу ҳолатни кўргач, Аллох таолодан кўмак тилаб, ўн етти қўшун билан ҳамла қилди, душман бошига ўқу қилич ёғдирди. Лашкарининг кўплигига қарамай, Шамсиддинни қочишга мажбур қилди. Амир Ҳусайн душманнинг мағлуб бўлгани, Амир Соҳибқирон-нинг ғалаба қозонганини кўргач, яна ўз лашкари (29) олдига қайтди ва жойидан жилмагандек бўлиб турди.

Амир Ҳожибек душманнинг ўнг қанот лашкарини қувиб борарди. Барот ва Ўрунг Темур ўзларининг ўнг қанот лаш-карлари қочганини кўргач, кўрқинчада турардилар.

Амир Соҳибқирон ўз навқари Тобон баҳодирни амир Ҳусайн олдига юборди ва унга: "Маслаҳат шундайки, итти-фок билан яна бир бор душман устига бостириб бориб, мардонавор хужум қилайлик", деди. Амир Ҳусайн бундан ғазабланди ва навқарга ўшқириб, чунонам урдик, у йиқилиб қолди. Амир Соҳибқирон иккинчи марта Малик ва Ҳамдийни унинг олдига юбориб, (номаъқул) ҳаракатига ил-тифот кўргазмай: "Маслаҳат

шулким, душман устига бос-тириб борайлик ва бу ишда сустлик қилмайлик", дсб таъкидлади. (Амир Ҳусайн) яна ғазабланди ва шундай деди: "Мен душмандан қочганим йўқ. Нега менга бундай дейсан? Агар сизлар душманни қочирсангиз ҳам, ўзингиз қочсангиз ҳам менинг қўлимдан кутулишингиз (?) маҳолдур", деди. Уларга дашном бериб, нолойиқ сўзлар айтди: ўзига эътимод қўйиб, лоф ура бошлади. Унинг аҳволи чсҳрасида бахтсиз-лик ва кулфат асари намоён бўлганлигига ана шу (гаплари) шоҳидлик бериб турарди. Унинг иши кундан-кун юришмай, орқага кета бошлади. Кимда-ким меҳру оқибат пардасини юзидан кўтарса, аччиқ сўзлар ва номаъкул ахлоқи билан одамлар дилини оғритса, халойиқ ундан нафратланиб, юз ўгиради, унинг душманларига илтижо қилади. Дилга тил жароҳатидан етадиган озор ва қийноққа найза ва синондан етадиган (озор) баробар келолмайди. Шунинг учун демиш-ларким, (байт):

<11айзадан танга етган жароҳат тузаладию,

Аммо тил тиғидан дилга етган жароҳат асло битмайди>

Малик ва Ҳамдий хафа бўлиб, аччиқланган ҳолатда унинг олдидан қайтиб, Амир Соҳибқирон хизматига келди-лар ва унинг оти жиловини тутиб: "Жанг қилиш маслаҳатдан эмас"> дедилар, Аллоҳ таоло Амир Соҳибқиронни давлат эгаси қилиб яратганлиги туфайли, насихатчилар гапига кулоқ солиб, уларнинг тўғри маслаҳатидан четга чиқмади. Шунинг учун барча унга нисбатан муҳаббат ва бўйсунуш камарини жон бслига боғлади. Бутун лашкар унга мутиъ, фармонбардор ва тарафдор бўлдилар. Ҳақимлар васиятла-рида айтилганки: "Агар қайсидир насихатгўй сенга бирор насихатни сўзласа, сен унга чуқур фикр кўзи билан қарагин. Агар унинг насихати бошқаларнинг манфаати учун ва сенинг зарарингга бўлса, ундан сацланмоқликни вожиб бил ва унинг смонлигига ишончинг комил бўлсин. Агар ўзгаларнинг за-рарига ва сенинг манфаатингга бўлса, аниқ билгинки, у ссндан (бирор нарсани) тамаъ қилмоқда. Агар унинг на-сихати сенинг манфаатингни кўзласа, бошқаларга ундан зарар етмаса, албатта, уни қабул қил! Ва унинг сўзидан четга чиқишни жойиз кўрма! Айниқса, агар у киши сенинг ўз табакангдан бўлса, унинг машгулоти сенинг машгулотингга мувофиқ келса, юмушларингга сенга ҳамкорлик қилса, унинг насихатини эшитиш (барчадан) ло-зимроқдир".

Алқисса, осойишталик ногорасини қоқдилар. Ҳар икки томон лашкари ажралиб, ўз жойига бориб тушди. Амир Ҳусайн (30) кечаси Амир Соҳибқиронни ҳузурига чор-лади. Амир Соҳибқирон бормади ва шундай деди: "Одамлар жангда жонини тикмоедалар, у эса бадхулқлик қилмоқда".

Ўша тун кунга уланди. Лашкарлар отланди. Амир Ҳусайн ва Амир Соҳибқирон лашкарини тартибга келтириб, унинг ўнг ва сўл қанотларини ростлаб, жанггоҳ томон юзландилар. Душманлар **қочишга** юз тутди. Шамсиддин хануз лашкари-нинг қочганидан беҳабар, улардан ажралиб қолганди. Шу пайт унинг туғи ва нишонаси пайдо бўлиб, лашкари унга қараб кела бошлади. Шу сабабли, душманнинг қочган лаш-кари хавфдан қутулиб, тарқалиб кетгандан сўнг яна жамъ бўлдилар ва тўсатдан ҳамла қилдилар. Душманнинг ғалаба қозониши азалда белгиланганлиги сабабли ҳаракат фойда бермади. Амир Ҳусайн қочишга юзланди. Унинг дилозорлик ва бадхулқлик дарахти нокомликнинг аччиқ мсвасидан ҳосил берди. Лашкар тарқалиб, сочилиб кетди. Худди хазон баргидек отдан лой ва балчиқ устига тўкилдилар. Душман-лар ғолиб келиб, аёвсиз қилич тортдилар ва кўп тўдалар-у, ҳисобсиз одамларни ўлдирдилар, охири ўлдириш уларга ма-лоллик келтириб тўхтадилар. Ун мингга яқин киши отлар-нинг оёғи остида қолиб нобуд бўлди. Бу маглубият воқеъ бўлгач, амирлар ва лашкар қолдиқлари Самарқанд ва Кеш томон жўнадилар. Амир Ҳусайн Амир Соҳибқиронга: "Ўз хонадонинг ва элингни сувдан ўтказ!" — деб буюрди. Амир Соҳибқирон жавоб берди: "Эл-юрт, яқин кишилар сувдан кечиш мақсадида жўнаб кетдилар. Аммо бундан нима фойда? Ахир вилоят вайрон бўлди-ку, яшашу тирикчилик одамлар учун аччиқ кечмоқда, шаҳарлар харобага айланади. Мас-лаҳат шулки, сиз саломат жўнайберинг! Мен яна бир неча кун шу ерда туриб, лашкар тўплайман ва бу душманлар билан яна бир бор жанг қиламан", деди. Шу гапни айтгач, ўша ерда тўхтади. Жуда кўп жидду жаҳдлардан сўнг ўн икки қўшун аскар йиғиб, уларни тартибга солди. Темурхожа ўғлон, Жовурчи ва Аббос баҳодирни етти қўшун билан лаш- карга манғлой қилиб, Самарқанд томонга юборди. Йўлда Жовурчи шароб ичиб маст бўлгач, беҳуда сўзларни айта бошлади ва Довудхожа ҳам Ҳиндушоҳга: "Сизлар нима фикрдасизлар, ахир Амир Темур сизларни ушлаб, амир Ҳусайн олдига юбормоқчи, амир Ҳусайн эса сизларни ўлдиради", деди. Бу гапдан уларнинг хоотири паришон бўлиб, кўркдилар ва юз ўгириб, душман лашкарига қўшилдилар. Кўҳакка стишгач, Жете лашкарининг манғлой қисми бўлмиш Кепак Темур ва Ҳожибек ўғли Энғирчоқ қарши келди. Уларни лашкаргоҳга етказдилар. Темурхожа ўғлон ўз лашкарини ушлаб туролмади: лашкар жойида турмай тарқалиб, пароканда бўлиб кетди. Лашкарнинг манғлой қио ми тўхтаб турмагач, Амир Соҳибқирон Омуя сувидан кечиб ўтиб, Балхга келиб тушди. Тумон, ҳазора, ўз эли, Кепак подшоҳ тобеъларини ва Улжой Буго тумонини йиғди. Чатр-соябон, саропарда: хиргоҳ ва боргоҳларни тикиб, Тангри ҳазратининг неъматига шукрона адо этди ва айш-ишратга машғул бўлиб, машаққат ва оғирчилик кунларида тортган қийинчиликлари эвазига бир нсча кунни роҳат ва фароғатда (31) ўтказди. Амир Ҳусайн эса ўз уйига етгач, раият ва қабиласидан бўлганларнинг қай биридаки қувват бўлса, ҳаммасини кўчириб, Қабирту мавзеига олиб борди. У жойда тўхтади ва душман аҳволини

аницлаш учун бир неча кишини тайинлади. Агар душман кучли бўлса-ю, (унга қарши) тура олмаса, Ҳиндистонга ўтиб кетишни ният қилди. Бу азм-қарори ҳам унинг бедавлатлиги далилларида эди. Чунки шундай демишлар (байт):

Ҳар киши ўз ҳиммати миқдорича топгай камол,
Боғласа кўнглин бир ишга, еггай унга бемалол.

Кимда-ким баланд ҳимматли ва қадр-қимматли бўлса, у кичик ишларга бош эгмайди. Унинг назари доимо камолот даражаларида тараққий этиш ва қудрат чўққиси томон кўтарилишга қаратилган бўлади; одамзоднинг ажа-ли азалдан белгиланганлигини англайди ва унинг вақти етганда катта ишга киришганми ёки кичик ишга қаноат қилганми, фарқи йўқ эканлигини билади.

Шунинг учун ҳукамолар демишлар: сен ўзинг ёқтир-ган ва маъқул кўрган ишни бошлар экансан, ўзингни ерга урма ва паст ҳимматлилик қилма! Шунга қасд қилгинки, ҳимматинг боши осмонга етсин, чунки агар ажал вақти етса, хоҳ катта иш бошида бўлгин, хоҳ кичик иш устида, ўлимнинг таъми ҳар икки ҳолатда бирдек бўлади. Шундай бўлгач, оқил киши шу маънини қалб кўзи рўбарўсида тутиб, ҳиммат бошини паст иш-ларга эгмайди. Аллоҳнинг расули — саллаллоҳу алайҳи васаллам — ҳадисларида шундай дейилган: ҳақиқатда, Тангри ҳазрати баланд ҳимматлилик ва кенг табиатли-ликка алоқадор ишларни дўст тутати. Сузлик ва паст ҳимматликка тортадиган ишларни душман тутати. Бу сузлардан ғараз шулки¹ амир Ҳусайн паст ҳимматлик мақомига қадам қўйиб, тубан фикрлар қилгашгаги учун охир-оқибат, ўз ҳиммати ниҳоясига етди.

Алқисса, шу ўртада Жете лашкарининг отларида вабо пайдо бўлиб, уларнинг кўпи ўлди. Шу сабабли лашкар тарқалиб, ожизу саргардон бўлди.

Амир Соҳибқирон Аббос баҳодирни Қаҳлаға томонга қоровул қилиб юборди. У бориб Жете аскарларининг қайтганини аниқлаб келди, уларнинг аслаҳасиз, уловсиз-лигидан хабар бериб, деди: "Уларнинг тўрттасига бир от тўғри келади. Бир отга икки кишидан мингашиб кетиш-япти. Уларнинг кўплари садок-ўқдонларини орқаларига боғлаб, пиёда қайтмоқдалар". Бу хабарни эшитиб, Амир Соҳибқирон шоду хурсанд бўлди, Тангри таоло ҳазратига шукрона бажо келтирди. Бўлиб турган аҳволни амир Ҳусайнга айтмоқ учун унга бир кишини юборди; ўз оиласини Самарқанд томонга жўнатди. Ўзи отга миниб, амир Ҳусайн истиқболига чиқди. Бақлон тепасига ет-ганда учрашдилар. Мажлис куриб, (32) мамлакат ишлари ҳақида бир-бирлари билан кенгашдилар. Амир Соҳибқирон ижозат сўраб яна қайтди. Қиш фаслини Қаршида ўтказди, ўшанда Қарши кўрғонини эгаллаб, талон-торож қилди. Яна ўша йилнинг ўзида кўрғонни қайта кўтаришга киришиб, охирига етказди.

VI. АМИР ҲУСАЙННИНГ САМАРҚАНД МАМЛАКАТИНИ ЭГАЛЛАГАНЛИГИ БАЁНИДА

Баҳор фасли келгач, амир Ҳусайн лашкар тортиб Са-марқандга кетди. Мавлонозодаи Самарқандий, Мавлоно Хурдак Бухорий ва Абу Бакр Наддоф учовлон сарбадор бўлишиб, безори одамлар улар атрофига йиғилган эди. Улар Жете лашкарининг Самарқандга киришига йўл қўйишмади, (лашкар) ожизлик қилиб, ортиқ тўхтаб турмади. У уч киши эса сардорликдан мағрурланиб кстиб, жабру зулмни ҳунар қилиб олдилар. Халқ уларнинг қўлида жабру ситам ва адо-латсизликка гирифтор бўлди.

Амир Ҳусайн Самарқандга етгач, сарбадорларни дорга осиб, халкни уларнинг шарридан кутқаришни буюрди. Амир Соҳибқирон Мавлонозода учун шафоат тилаб, уни халос этди. Қолганларини ҳалок қилдилар. Амир Ҳусайн ўрнашиб олгач, унинг табиатидаги хасислик ғолиб келиб, мол тўплашга берилиб кетди. Уни деб бошини хавф-ха-тарга қўйган жамоатни ўзидан нафратлангирди, уларнинг молини тортиб олишга қасд қилди. Шулар жумласидан амир Чоку, амир Сайфиддин, Оқ Буғо баҳодир, Элчи баҳодир, Давлатшоҳ баҳодир каби Амир Соҳибқироннинг мулозимлари бўлган бир гурухни муҳассилга топширди.

Бу амирлар бошидан турли савдолар ксчганлиги на-тижасида аксар молларя йўц (эўлиб кетганлиги боисидан амир Ҳусайн (талаб қилган) молни тўла йиғиб бўлмади. Амир Соҳибқирон уларнинг ишига бош қўшиб, мадад ва ёрдам кўрсатди: уларнинг муаммоларини ҳал этиш учун кўп олтину кумуш сарфлади. Жумладан, ўзининг ни-коҳида бўлган амир Ҳусайннинг синглиси улуғ оғо — Улжой Туркон оғонинг зираги ва биллак узугини ҳам олиб, амирларнинг мусодара этилган моллари ҳисобида топширди. Молларни амир Ҳусайн олдига келтирганла-рида, буларни таниди, аммо унинг баҳридан ўтишга бахиллиги йўл қўймади. У ақалли бахиллик, пастҳимматлилик билан сардорлик ва подшоҳлик бирга бўла олмаслигини ҳам тушунмади. Ҳакимлар айтмишлар-ки: "Бахиллик қайси жойда бўлмасин, ҳасрату надомат унинг кучоғидадир, тамаъ қайси эшикдан кирмасин, хўрлигу зорлик унга эргашади; баднафслигу хасислик нима нарасаки спишмасин, уларга ноумидлигу зиенкор-лик йўлдош бўлади".

Сўзнинг қисқаси, (талаб қилинган) маблағдан яна уч минг динор қолган эди, (33) Амир Соҳибқирон унинг эвазига ўзининг хос отларини пешкаш қилди. Амир Ҳусайн отлар унга тегишли эканлигини билиб, қабул қилмади ва қайтариб юборди. У: "Мен Соли Саройга кстяпман, олтинга эҳтисжим бор, мадад бер ва ёрдам қил, менинг молларимни тўлдир, ўша нақд уч минг динорни ҳам юборгин. Мен уни Ҳусайн Сўфига кизининг қалин моли сифатида юбораман", деди. Амир Соҳибқирон бу таклифни қабул

қилиб: "Мен молнинг чорасини кўраман, аммо сснинг хизматингдан айрилмайман, чунки кимда-ким ўз амирининг суҳбатидан ва хизматида узоқлашса, душманлар имкон топадилар ва пайт пойлаб, елгон сўзга ростлик либосини кийгизадилар-да, ҳокимнинг дилини ўзгартирадилар. Мен бунга тоқат қилолмайман: агар суҳбатдошликка ижозат бермасанг, унда ижозат бергилки, токи бу хизматкоринг хонайи Каъбага юз тутиб, утган умрининг тадорукини кўрсин ва йўл қўйган гуноҳлари учун узр сўраш билан машғул бўлсин", деди. Амир Ҳусайн бу гапларни маъқул кўрмади ва жуда кўп уринишлардан кейин Кеш шаҳрининг ҳукмдорлиги ва амирлигини Амир Соҳибқиронга топширди. Эртаси куни амир Ҳусайн Соли Саройга равона бўлди. Амир Соҳибқирон ўзининг иззат қароргоҳига келиб тушди, молнинг қолган қисмини жамлаб, амир Ҳусайн кетидан юборди. У замона кодисаларидан, носоз даврон машаққат-ларидан чарчаганлиги туфайли, бир оз муддатни фа-роғатда ўтказиб, муборак хотирини шод этиш уиун овга чиқишга азм қилди. Хурсандлиги ортиб, бахтиёрлик оғушида отга минди.

Шу ўртада амир Мусо, Ўрду хотун, Али Дарвиш ва Фарҳрд иттифоқ тузишиб, хиёнат ва маккорлик хусусида машварат қилдилар ва сохта бир мактубни ёздилар., Унинг мазмуни шундай эди: "Амир Темур амир Ҳусайнга қарши душманлик йўлига кириб, бу ишни тартибга солиш билан банд. Бизлар буни хайрхоҳлик юзасидан маълум қилдик". Бу мактубни амир Ҳусайнга юборишди. Амир Ҳусайн унинг мазмунидан огоҳ бўлгач, элчи гоборди ва унга: "Амир Темур, амир Мусо, Али Дарвиш ва Фарҳрдлар Урду хотун олдига борсинлар. У ерда сўроқ ўтказиб аниқласинлар: кимнинг сўзи тўғри бўлса, у иззат-икромга сазовор бўлсин, акс ҳолда қаҳру ғазаб остига олинсин", деди. Бу сўз Амир Соҳибқироннинг муборак қулоғига етгач, ўзининг ҳақлигини кўрсатиш ва бу тухмат губорини ўз номуси этагидан қоқиб ташлаш учун тезда Самарқанд томонга йўл олди.

Амир Мусо ва Али Дарвиш буни эшитиб, тортишув ва тафтиш бошланишидан илгари Хўжандга қараб жўнадилар. Амир Соҳибқирон шундай деди: "Бу муфсид-лар ёлгон сўзлашни бошлаб, фитнаю фасодга асос сол-дилар. Ҳоким бўлиб турган амир Ҳусайн бўлса феъли бузилиб, халқнинг молига тама қилмоеда ва фасодчилар-нинг гапига кулоқ солмоқда. Агар текширмай туриб ногоҳ ғазабига олса, иш қўлдан кетади. Унда бунинг чораси не бўлур?" (Байт): (34)

Қўлдан кетгай иш учун фойдаси йўқ афсуснинг Воқеанинг иложин
воқеъ бўлмасдан қилгин.

Кимда-ким олдиндан хушерлик шартларига риоя қил-маса, эҳтиёткорлик чорасига бепарволик билан қараб, ёвуз ниятли душманига эътимод қилса, ўз ҳалокатига ўзи

интилган ва ўз давлатининг заволига ўзи ҳаракат қилган бўлади. Шунга биноан, Амир Соҳибқироннинг иқболи уни ушбу фикрга олиб келдики, у бу иш устида ^ЧУҚУР ўйлаб, ўз ишида ғафлату бепарволикка йўл қўймади, ёвуз ниятли душман ундан устун келишидан илгари чораю тадбир мақомига қадам қўйди. Бахт унга ёр бўлганлиги учун тадбир тақдирга мувофиқ тушди.

VII. АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ ШЕРБАҲРОМ ВА БАҲРОМ ЖАЛОЙИРЛАР БИЛАН КЕНГАШИБ, АМИР ҲУСАЙНГА МУХОЛИФ БЎЛГАНИ БАЁНИДА

Фазлу камол арбоблари ва ақлу дониш эгаларига равшандирки, олий ва улуғ Тангри ҳазратининг иродаси бирор ишга қаратилса, аввало ўша ишнинг вужудга келишига сабаб бўладиган нарсани пайдо қилади. (Байт):

Бирор ишнинг бўлмоғи лойиқ топилса, Ночор унинг сабаблари
муҳайё бўлур.

Шу маънига биноан, Худойи таолонинг иродаси амир Хусайн давлатининг заволига тааллуқ топгач, дастлаб халқнинг дилини ундан нафратлантирди ва унинг ах-лоқини ўзгартирди; (шунингдск), Амир Соҳибқиронни олам ишларига ҳоким этишни хоҳлагач, ҳар бир қалб соҳибининг дилини унинг тарафига мойил қилди, унга эзгу ишларни бажаришда кўмак берди. Шунинг учун давлат амир Хусайндан юз ўгириб, бу соҳибдавлатнинг истиқболига қўшотлаб чопди. <Айт: "Эй мулку давлат эгаси бўлган Тангрим" > (деган оят) унинг эгаллиги камолотига ишорат қилиб тургувчи қудратли Тангрининг олам бўйсувувчи фармонида биноан мамлакатни забт этиш маншури ва салтанат ҳимояти муҳрини <у мулкни истаган кишисига беради> (деган оят) девонида соҳибқироннинг исми шарифига битдилар ҳамда амир Хусайннинг подшоҳлик кунлари (ёзилган) саҳифани <ис-таган кишингдан бу мулкни тортиб олурсан> (деган оят) қўли билан ўчирдилар.

Бу ақвол зоҳир бўлишининг ибтидоси ва ўзгариш ҳамда алмашилиш нишонаси шу эдики, Амир Соҳибқирон амир Хусайнга нисбатан шубҳа ва гумон уйғонгач, ўз жонини сақлаш ва қадр қимматини асраш тадбирини унга мухо-лифлик (35) қилишда кўрди. Чунки кимда-ким маккор душман ва ёвуз ниятли ғаддорга ишонч билдирса, ўз давлати юзини тирнаган ва ноумидлик тупроғини ўз истаклари бо-шига сочган бўлади. Амир Соҳибқирон чуқур фикрлаш кўзи билан тадбир ойнасига назар солганида, унда бир гуруҳ яқдил дўстлари билан мушоварат қилиб ҳамда тажрибали оқиллардан кўмак тилаб, бу буюк ишга киришишдан ўзга сурат юз кўрсатмади. Шунга биноан, Шербаҳром ва Баҳром Жалойирга бу

сирни ошкор қилди, улар бир-бирлари билан маслаҳатлашиб акду паймон боғладилар ва амир Ҳусайнга муҳолифлик қилишда иттифоқ туздилар. Шербаҳром Амир Соҳибқирон томонидан Одил исмли навкарни ўзи билан олиб кетди, ўз навқари Баротхожани эса қолдирди: буниси қайтиб келгач, унисининг кетишига қарор қилинди. Шер-баҳром ўз вилоятига етиб боргач, лашкар тўплади, кўп фикрлаш ва гумонсирашдан кейин амир Ҳусайн хизматида борди, ўзини ланнинг кўзига яхши кўрсатиб, мулозаматида машғул бўлди. Амир Ҳусайн ўзининг хизматидаги амирлар билан машварат ва жонқий тузиб, ўртада аҳду паймон қил-дилар. Малик ва Абдуллоҳ Байровни Амир Соҳибқирон ол-дига юборишни маслакат кўрдилар. (Улар орқали юборил-ган) мактуб мазмуни шундай: "Шу вақтгача бир-биримиз билан иттифоқликда можаролар анжомига етиб, мамлакат ишлари тартиб ва интизомга тушганлиги сабабли, энди ва-зифа шулки, бундан кейин ҳам ўша залда ўртамизда соф ният, вафодорлик, ҳамжиҳатлик ва иттифоқлик бўлсин, дўстлигимиз асосига раҳна тушмасин".

Амир Соҳибқирон мактубга жавоб ёзиб, сўзни Шер-баҳромга қаратди: "Келишмовчилик ва муҳолифатни сен юзага келтирдинг! Душманликни сен бошладинг, энди бўлса макру ҳийла билан амир Ҳусайнга қўшилиб, ўзингни яхши одам қилиб кўрсатмоқдасан ва найранг билан мени тузоққа туширмоқчисан! Қисматинг тезда ҳал бўлади, ҳасрату пушаймонларинг фойда бермайди, ана шуларни назарга олиб, сен ўз ишингни билгин-у, мен ҳам ўз ишимни билай".

Шундан кейин Амир Соҳибқирон тадбир қўллашга киришиб, Баҳром Жалойир, амир Чоку ва Аббос баҳодирларни катта лашкар билан амир Мусо ва Али Дарвишлар вилоятини қаҳру ғазаб билан босиб олиш учун жўнатди. Улар бу ҳолдан хабар топиб, қочдилар. Баҳром Жалойир ёмон ният қилиб: "Биз амир Ҳусайнга қарши туролмаймиз, энди бизнинг ҳолимиз хароб бўлади", деган андишада тезда ўз мулозимлари ва хос лашкарини отлантирди. Али Дарвишнинг эли ва вилоятини талон-торож этиб, баъзиларини ўлдиргач, ўз элини ҳайдаб Қаҳлаға томон жўнади. Амир Соҳибқирон билан учрашмади ҳам, у билан бу хусусда кенгаш ҳам қилмади. Амир Соҳибқирон лашкар тўплаш учун Самарқандга жўнади. Шу ўртада Ясовурийлар амир Ҳусайнга қарши душманликка ўтиб, амир Сулаймон ҳам Жовурчини (унга қарши) кўзғатишди. Аммо улар қочиб, амир Ҳусайн олдига кетишди. Шу ҳолатда Али, Илс ва Ҳожи Маҳмудшоҳ итоат кўрсатиб, бир гуруҳ ясовурийлар билан Амир Соҳибқирон хизматида келишди. (36) Амир Соҳибқирон ҳазратлари амир Қаро номли ўз биродарини Ҳиндука билан бирга Самарқандга шихна этиб тайинлади. Амир Қаронинг бу ишга лаёқати бўлмаганлиги боисидан ўзини девоналикка солди, Ҳиндука эса қочиб, амир Ҳусайн олдига кетди. Амир Соҳибқирон лашкар тўплаш иродаси билан жўнаган кунда Улжой

Туркон оғо бетоб эди. Қайтиб келганида у улуг бону олами фонийдан жаҳони боқийга кўчган экан. Амир Соҳибқирон ундан айрилиб қолганига кўп қайғурди. Унинг вафотига йиғлаб, ҳасрат чекди. (Байт):

Ораларига ўлим туфайли жудолик тушмаган икки дўстнинг жамълигип
кўрганмисан?!

У равшан раъй ва комил ақл билан ҳар бир қовушиш кетидан бир фироқ ва ҳар бир уланиш кетидан бир узилиш борлигини ҳамда доду фарёд чекишдан танға ранж, жонга азоб етишидан бўлак ҳосил йўқлигини тушунгач, Худонинг ҳукмига рози бўлиб, сабру саботни ўзига шиор қилди.

VIII. АМИР ҲУСАЙН КЕЛИБ СУЛҲ АСОСИНИ ҚУРГАНЛИГИ, АММО ҚАЙТАДАН ЖАНГ БОШЛАНГАНЛИГИ БАЁНИДА¹

Амир Соҳибқирон ўз дилини амир Ҳусайнга қарши муҳолифликка чоғлагач, кўп лашкар тўплаб йўлга тушди. Қаҳлагадан ўтиб, Бойсун мавзеига етди. Амир Ҳусайн томонидан Малик ва Абдуллоҳ Байров сиртдан тинчлик ва сулҳ ўрнатмоқчидек, аммо аслида ясовурийлар лаш-карини (фитнага) кўзғатиш учун стиб келдилар. Амир Чоку ва Аббос баҳрдир ҳам шу мавзеда келиб қўшилдилар. Амирлар Малик ва Абдуллоҳни қўлга олиш керак деб маслаҳат бердилар. Амир Соҳибқирон бунга розилик бермади ва шундай деди: "Бу фикр тўғри эмас, чунки бу кунлар давлатимизнинг бошланғич кунларидир. Агар биз уларни қўлга олсак, бошқа кишилар тисарилиб қоладилар ва биз томонга келишдан иккиланишга туша-дилар. Қайси бир подшоҳ ўз ишини ғаддорлик ва бевафолик асосига курса, кишиларга озор бериш ва ҳалок қилишга ошиқса, унинг давлати чайқалиб, қарорсизликка юз тутати. Биз ўз салтанатимизни одамларга эътибор бериш ва уларни ҳимоя қилиш асосига қураётганлигимиз сабабли уларни юпантириб, хотиржам қиламиз. Ана шундан кейин агар улар бунинг қадрини билмасалар, нонкўрлик мақомига қадам қўйсалар, у ҳолда бизнинг давлатимиз уларни ўз қаҳру ғазабига дучор қилади, уларнинг ёмон қилмишлари ўзларига қайтади", деди-да, дарҳол отга минди: уларга ижозат бериб, қайтариб гоборди. Сўнг Қаршига кслиб тушди. Амир Ҳусайн эса Шербаҳром билан отланиб, (37) лашкар тўплаб кел-моқда эди. Муборакшоҳ ва Шайх Муҳ_аммад Амир Соҳибқирон билан якдил бўлиб, унинг хузурига жўнашга аам қилган эдилар. Аммо амир Ҳусайн ва Шербаҳром лашкари тезлик билан етиб келгач, бунинг имкони бўлмай ҳолди. Зарурат юзасидан амир Ҳусайн томон кетишди. Амир Ҳусайн Хизр хазиначини ўзи қасам ичган Қуръон

(нусхаси) билан Амир Соҳибқирон олдига жўнатди ва макру фириб йўлидан бориб, уни хийла билан қўлга туширмоқчи бўлди-да, ушбу сўзларни айтиб юборди: "Бизнинг ўртамиздаги келишмовчилик мамлакат хароблигига сабаб бўлади. Ссинг ақлу иқтидорли ва диёнатли бир мусулмон эканлигинг маълумдир. Шунинг учун бу борада фикр қилиб, мамлакат ва раият аҳволининг ислоҳига ҳаракат қил! Мен ўз лашкаримни Чағонога жойлаштираман, сенинг лашкаринг эса Хузорда тўхтаб турсин. Ҳар биримиз юз киши билан келиб, Чакчақда учрашайлик ва аҳду паймон тузиб, бундан кейин душманлар ва бузуқ фикрли кишиларга йўл бермайлик, амонлик ва айшу ишратда кун кечирайлик".

Амир Соҳибқирон ақлу дониши комил, зеҳнли ва тажрибали бўлганидан унинг бевафолигини фаҳмлади ва бу хусусда яхшилаб ўйлаб кўриб, ўша пайтга муносиб иш кўришни хоҳлади. Аммо, амирлару мулозимлар буни маъқулламадилар ва сулҳ тузишга ундадилар. Амир Соҳибқирон иложсиз қолиб, лашкарни Хузорда қолдир-ди-да, ўзига жанг кўрган, совут-қалқонли, отлари бақув-ват уч юз кишини танлаб олди. Улардан икки юз клшига Дсҳи нав мавзеига бориб туришни, то фармон бўлмагунча у жойдан кўзгалмасликни тайинлади. Ўзи эса юз киши билан жўнаб, Деҳи навга келиб тушди. Амир Ҳусайн ва Шсрбаҳром эса макру хийла ишлатиб, фурсатдан фойдаланиш мақсадида сараланган уч минг киши билан йўлга чиқдилар.

Амир Соҳибқироннинг йигитларидан бири уларнинг олдига эди, у қочиб Кеш йўлидан ўтиб, Деҳи навга етди. Аммо Амир Соҳибқирон у жойдан ўтиб кетган эди. Йигитнинг оти чарчаб юролмай қолди. Унинг Баҳром Коёк номли ғуломи бор эди, унга тезликда Амир Соҳибқирон олдига бориб, воқеани арз қилишни буюрди. Бу йигит ғоятда жоҳиллигидан: "Амирлар сулҳ тузишга ҳаракат қилаётган бир пайтда бу хабарни етказиш иш бузилишига сабаб бўлади, бу муносиб эмас", дсб тасаввур қилди ва у хабарни етказмади. Амир Соҳибқирон бу маънидан беҳабар саҳар вақтидаги ширин уйқуда экан-лигида душман етиб келиб, ҳар томондан ўраб олмоқчи бўлди. Амир Соҳибқирон улар фурсатдан фойдаланиши-дан олдинроқ отга миниб, Танги Ҳарам (дараси)га етиб олди ва (дарадан) лашкарни ўтказиб душман йўлини тўсди, жанг бошланиб, ўткир қилич зарби билан у ғаддор лашкарни қайтарди. Аммо душманлар уларнинг кетидан кела бердилар. Қотилиш мавзеига етганда эса у жойдан нарига ўтишга қувватлари кслмай, тўхтаб қолдилар. Деҳи навда тўхтаб турган икки юз киши бу хабарни эшитгач, пароканда бўлиб тарқалиб кетди. Амир Соҳибқирон эса оз сонли кишилари билан Қарши томонга равона бўлди ва Хузордан ўтгач, ўзининг қудратли амирлари ва атоқли вазирлари билан машварат тузиб, (38) Хуросон томонга юришни маслаҳат кўрдилар. Шу мақсадда Бурдолик ташқарисидаги Исҳоқ

цудуғида жамъ бўлиб, то тарқалиб кетган лашкарлар йиғилиб келгунча тўхтаб турдилар. Сўнг Мохон томонга юриб, Омуя сувидан кечиб ўтдилар ва чўлга кирдилар. У жойда Ҳирот малики ҳузурига элчи юбордилар, яна бир элчини Муҳаммадбек ибн Арғуншоҳ олдиға жўнатдилар. Гарчи уларнинг бу ишға аралашмасликлари ва улар ёрдамиға кўз тутиб булмаслигини билса ҳам, элчи юборишдан мақсади улар-ни синаш ва (вазиятдан) бохабар бўлиш эди. Элчилар бориб қайтишгунча икки ярим ой сув (Омуя) ёқасида тўхтаб, у тарафдан келаётган ҳар бир савдогарни кет-казмай турдилар. Элчилар қайтишгач, савдогарларға ижо-зат бердилар ва "бизларни Ҳирот малики чақирибди" деб овоза тарқатдилар. Сўнг дарҳол у ердан кўчиб, йўлга тушдилар. Савдогарлар ўз жойларига боргач, уларнинг Ҳирот йўли билан кетганликлари ҳақида хабар бердилар. Амир Мусо уларнинг гапини тасдиқлади ва ўзи ҳам бунға ишониб, Қаршидан ташқари чиқди ва етти минг киши билан Боймароғға келиб тушди, ундан Ўзганд томонға кўзғалди. Малик ва Черик Қаровнос лашкаридан беш минг киши билан Хузор томонға кетиб, Қарағошун ва Гунбади Лавли мавзеиға бориб турдилар. Уша пайтда Амир Соҳибқирон ёнида икки юз қирқ уч кишидан ортиқ (аскар) йўқ эди. У улуғ амирлардан Суюрғатмиш ўғлон, амир Чоку, амир Сори Буғо, амир Ҳусайн, амир Ҳожи Сайфиддин, Аббос баҳодир, Оқ Буғо баҳодир ва Маҳмудшоҳларға қирқ нафар сараланган жанговар киши-ларни кўшиб Омуя суви лабига юборди. Улар тўхтамасдан отларни сувға солиб, дарёдан кечиб ўтдилар ва тунда Хузорни ўраб, уни эгалладилар: лашкарнинг қолгани ҳам сувдан ўтиши учун, кемаларни бу томонға юбордилар. Улуғ амирлардан Сугорғатмиш ўғлон, амир Довуд, амир Чоку, амир Сори Буғо, амир Ҳусайн, амир Ҳожи Сайфиддин, Аббос баҳодир, Оқ Буғо ва Маҳмудшоҳлар тунда Бурдолик мавзеиға етишди. У мавзени ўраб жойлашишди ва амир Мусонинг элчисини қўлга олишди. Тонгда отланиб жўнашди ва тунда Пазди кўҳна мавзеиға етишди. Йўлларни эгаллаб, кимки сувдан кечиб ўтса ушлашди. Кеч паллада отланиб, Ширкандға стдилар. Амир Чоку (Амир Соҳибқиронға юзланиб): "Маслаҳат шулки, Худоға таваккал қилиб, тунда амир Мусоға ҳамла қилайлик", дея арз этди. Амир Соҳибқирон унга: "Лашкаримиз ғоятда оз, агар бизға ёмон кўз тсқкудек бўлса, яна қайта тўпланишимиз мушкул бўлади. Сизлар шу ерда тўхтаб турииглар. Мен Қаршиға бориб жой танлаб, ишнинг тадбирини ўйлаб кўрай", деди ва Мубашшир ҳам Абдуллоҳни ўзи билан бирға олиб учовлари жўнадилар. Қаршиға бориб стдилар. Амир Соҳибқирон хандақ лабига келиб тушди, унинг суви жуда кўп эди. Отларни ўзининг қадим хизматкор-ларидан бўлган Мубашширға топширди ва ўз муборак

зоти билан тиззасигача сувга кириб, ундан кечиб ўтди ва дарвозага етди: дарвозани қоқиб кўриб, орқасига тупроқ уйиб қўйилганлигини (хокрез) аниқлади. (39) У ердан жўнаб, қалъанинг буржигга етди. Унга кирадиган жойни топиб, Абдуллоҳга кўрсатди. (Илгарироқ) унинг буйруғига мувофиқ Бурдолиқдан нарвонлар келтирган эдилар, уларни қўйиб чиқадиган жой тайин қилди. Бу ишларни тартибга солгач, ўз лашкаргоҳига қайтди. Лаш-карни олиб Қаршига етиб келди. Қирқ уч кишини отларнинг олдида қолдирди, юз кишини (илгари) Абдуллоҳга кўрсатган жойдан (қалъага) киришга буюрди. Фар-монга биноан ўша кўрсатилган жойга нарвонлар қўйиб, қалъага кўтарилдилар. Амир Соҳибқирон юз киши билан қалъа дарвозасига етди, ичкаридан ҳам лашкар дарвозага етиб келди. Дарвозабонларнинг ҳаммаси маст уйқуда ётганини кўрдилар. Қўлга қилич олиб, ҳаммасини ҳалок қилдилар. Дарвиш Буғо дарвозани болта билан синдирди ва Амир Соҳибқирон бурғу чалиб ичкарига кирди. Қарши халқи уйқудан уйғониб шу ҳолатни кўрдилар. Ҳайратга тушиб, (жанг қилишга) ожиз қолдилар. Зафарнишон лашкар қалъани эгаллагач, амир Мусо ва унинг тобелари уйларини талон-торож қилди, қул ва асирлар олди. Амир Муҳаммад¹ жуда ёш эди. Амир Соҳибқирон уни қочириб гоборишга буюрди, токи у Мусо олдига боргач, унинг лашкари хавф ва кўрқинчдан тарқалиб кетсин. Аммо улар Муҳаммад етиб келиши билан қочишни ўйлаётганлари ҳам йўқ. Тунда Малик баҳодир олдига одам юбориб, лашкарларни тўпладилар ва йўлга чиқиб қалъани тўрт томонидан ўраб олдилар. Ақлли амирлар эҳтиёт юзасидан дар>ол қалъадан ташқарига чиқди-лар. Шаҳар тарафидаги дарвозани амир Сори Буғо кўриқлаб турди. Хузор томонидаги дарвозани амир Довуд, амир Му-айяд ва амир Ҳусайн муҳофаза қилиб турди. Амир Ҳожи Сайфиддин, Аббос баҳодир, Оқ Буғо баҳодир ва ўзга амирлар жонбозлик мақомида туриб, жидду жаҳд кўрсатдилар. Му-айяд эса ўттиз киши билан қалъадан чиқиб келиб, ўзини душман сипоҳларига уриб, мардона жанг қилди. Шу аснода Дурко баҳодир қочиб кўрғонга кирди. Амир Соҳибқирон ўша куни қалъадан чиқиб л<анг қилишга азм этган эди, амир Ҳожи Сайфиддин нужум ва рамал илмларидан хабар-дор бўлгани учун буни маслаҳат кўрмади ва шундай деди: "Эртага чошгоҳ вақти ғоятда қутлуғ соатдир". Ўша куни тўхтаб турдилар. Душман томонидан эса икки юз киши тура ва қалқон тутиб қалъа тагига келдилар. Тонг отгач, Элчи Буғо баҳодир, Оқтемур баҳодир жангга ҳозир эллик киши билан дарвозага етиб келдилар. Хандақ устидаги кўприкни ағдариб ташлаб, тўхтовсиз душманга ҳамла қилдилар. Амир Соҳибқирон Алишок ва Дарвишакка йигирма отлик қўшиб, уларнинг олдига бориб кўмак беришларини бугорди. Пиёда аскарлардушманга етишгач, ғанимлардан бўлган Тағой Буғо баҳодир қилич яланғочлаб келиб қолди. Оқтемур баҳодир унинг йўлини тўсиб, бир зарба билан қулатди.

Амир Мусо томонида бир ёш ўзбек йигити бор эди. У йигитлиги ва куч-қувватига мағрур бўлиб, гурзи кўтариб майдонга кирди. Қазонбўго баҳодир олдинга чиқиб, унинг икки (40) кўлидан шу қадар маҳкам тутдики, қимирлашга мажоли қолмади. Банги баҳодир келиб уни **қилич** билан ҳалок қилди. Амир Сори Бўго ва Элчи баҳодир дарвоза томондан ўқ-ёй ёғдирдилар. Душманлар тураларини ташлаб қочдилар ва ўзлари учун тайёрланган хандақларида паноҳ топдилар. Охири қочиб, шаҳар кўчаларига кирдилар. Боз устига Та ваккул юз киши билан иккинчи томондан ҳамла қилди, душманнинг пиёда аскарлари ўқ-ёй ёғдириб зафарнишон лашкарни қайтарди. Амир Соҳибқирон ўн беш киши билан ҳамла қилди ва лашкарига тўхтовсиз ҳужум этишни буюрди. Элчи Бўго ва Баҳром буйруққа биноан ҳамла қилишди. Таваккул девор тагида турганида Элчи Бўго стиб келди ва девор устидан унга қилич солди, у бошини тортиб қолди ва қочишга юзланди. Бир хуросонлик билмасдан ва танимасдан қилич солиб, Баҳромнинг бошини учуриб гоборди. Хузор дарвозаси томонида Қаровнос лашкари турган эди, Амир Соҳибқирон олтимиш навкари билан жўнади. Малик ундан кўрқиб ўғруқ томонига қочди. Унинг ўрдуси Гунбади Лав-лига тушган эди. Зафарли лашкар улар ксидан етиб келгач, қайта қочишди. Амир Чоку ва амир Сайфиддинга фармон бўлдики, уларнинг ортидан Танги Чакчакгача қувиб бориб, қўлга туширсинлар, агар қурбилари етмаса ҳийла билан тўхтатиб туришга саъй қилсинлар, токи қутли лашкарлар етиб келиб, ғалаба қозонсинлар. Амирлар ҳукм ижросини ксчиктирдилар. Амир Соҳибқирон амир Довудни олдинга ўтказиб, ҳужумга ўтди. Душманнинг юз кишиси пистирмада турган эди, муносиб фурсат топиб, икки тўдага бўлиниб ҳамла қилдилар ва Элчи Бўго устига ҳужум қилиб, уни қайтардилар. Душманнинг ўнг қаноти Амир Соҳибқиронга ҳамла қилди, аммо шамшир зарбига дуч келгач, қочишга юз тутдилар. Амир Соҳибқирон ва амир Довуд душманнинг чап қанотида ҳужум қилдилар. Улар ҳамма от-уловларини ташлаб, жон хрвучлаб қочдилар. Амир Мусонинг хотуни (Орзумулк ого) ўша лашкарнинг ичида бўлиб, Тумон огога ҳомиладор эди. У Малик баҳодирга ҳамроҳ бўлиб қочиб борарди. Амир Соҳибқирон Маликка қарата қичқирди: "Сеннинг қонингдан ксчднм. Ўз йўлингга жўна. Амир Мусо хо-тинидан ажрал!" У шундай қилди, хотундан айрилиб қочди. Хотинлар орасида бир навкар бор эди. У камсншга ўқ-сй кўйиб ўкталиб борарди-ю, бироқ отмаётган эди. Амир Сокибқирон уни моҳир тирандоз дея гумонсираб, отининг бошини тортиб сергакланиб турарди. У ўзича: "Бир хотинни деб ўқ;қа учиш маслаҳат эрмас", дея ўйларди. Бунинг устига жаноб ҳазратнинг оти ариқчага тушиб қолганди. Давлатшох бахлди бу зколни кўргач, бошига қалқон тутиб навкар устига ташланди. Навкар ноилож ўқ отди ва унинг ўқ отишга ҳунарсизлиги маълум бўлди. У хотинлар билан биPGA қочди. Амир Соҳибқирон Қизилқоқ музофотидан бўлган Оқубидан қайтди. Амир Сайфуддин ва амир Чоку (41) душманнинг кетидан бормаганликларига пушаймон

бўлдилар ва Жигдолик томон жўнадилар. Душманни Чак-чакдан ўтказиб юбордилар. Қочиб кетаётган жалойир элини ушлаб олиб келдилар. Шу йили Амир Соҳибқирон муборак рамазонни Қаршида ўтказди. Бухоро ҳукуматдорлигини Маҳмудшоҳга топширишга қарор қилди.

Шу кунларда Никпайшоҳ Хуросон ишларига мутасад-ди бўлиб, вилоятини Омуя сувигача тартибга келтирган ва бу ерлар унга қарашли бўлган эди.

Али Ясовурий эса шу ўртада қочиб, Маҳмудшоҳга ҳўшилиб, у срда туриб қолган эди. Амир Соҳибқирон бир неча бор уларнинг келишини талаб қилди. Улар сустлик ва бепарволик қилиб келмадилар. Амир Муайяд ўз оиласини кўчириб, Турумжи билан Хуросон томонга юборди. Улар йўлдан адашиб, дуч келган ердан юрдилар ва от-уловларидан кўпи ҳалок бўлди. Шундан сўнг бошқа бир йўлбошловчи уларни Мохонга етказди.

IX. АМИР МУСОНИНГ АМИР ҲУСАЙН ТОМОНИГА ҚОЧГАНЛИГИ ВА ЛАШКАР ТОРТИБ АМИР СОҲИБҚИРОН УСТИГА КЕЛГАНЛИГИ БАЁНИДА¹

Амир Ҳусайн (юқорида айтилган) аҳволдан хабардор бўлгач, амир Мусо, Улжойту, Жаҳоншоҳ ва Пўлод Буғоларни жўнатди. Улар Танги Чакчакка етдилар. Қаҳлаға ва Танги Чакчак ўртасига кслиб тушдилар. Жанг тайсрғар-лигини кўриб, душманлик камарини жон белига боғладилар. Уларнинг хабари Амир Соҳибқиронга етгач, кутилмаганда ҳужум қилиш учун ўша томонга равона бўлди. Улуғлик эгаси Тангри хазратига таваккал қилиб, ёғийни .излаб Ялғузбоғ йўлидан қор кечиб Қарнобдан ўтди. Бир неча ки-шини юқори йўлдан айғоқчилик қилиш учун жўнатди. Улар бориб ёғийни ўрганиб, душманлардан йигирма кишини уш-ладилар. Қўлга тушганлардан ғанимлар тунда Танги Чак-чакдан ўтиб, Жигдоликка тушганликларини билиб олдилар. Амир Соҳибқирон иккинчи марта бир жамоа кишиларни жўнатиб, душманни тузукроҳ ўрганишларини буюрди. Улар Оқ қиё тепасида (ғаним) лашкарининг жангга тайёр турга-нини кўрдилар. Амир Соҳибқирон лашкарини сафга тизиб, улар қаршисидан йўлга тушди. Икки томон бир-бирларини кўришгач, Кўрданг йўлидан ўтиб жўнади. Душман ўн минг-га яқин киши бўлса ҳам ўз жойидан цўзғалмади. Амир Соҳибқирон икки юз киши билан ўша жойга тушди, У ердан Бухоро томон жўнади. Али (42) ва Маҳмудшоҳ унга пешвоз чиқиб, ҳурмату иззатини жойига қўйдилар.

Бу воқеалар юз беришидан илгарироқ амир Чоку Маҳмудшоҳни отнинг думига

боғлатиб адабини берган эди. Шунинг учун у энди ваҳимага тушиб, Амир Соҳибқиронни Хуросонга боришга ундади. Бу хусусда қанча кўп уринмасин Амир Соҳибқирон унинг сўзига илтифот қилмади. Амир Чоку, амир Сайфиддин ва Аббос баҳодир ўзаро машварат тузиб, ижозатсиз Хуросон ви-лоятига кетдилар. Амир Соҳибқирон бундан воқиф бўлгач, шу жойда туриб қолди. Шу орада амир Ҳусайн томонидан амир Мусо ва Улжойту (лашкарнинг) манғлойти бўлиб, Бухорога стиб келишди. Амир Соҳибқирон Маҳмудшоҳ ва Алига: "Энди маслаҳат шул-ки, олға юриб тунда тўсатдан душман устига бостириб борайлик", деди. Аммо улар бу гапга қўшилмай, шундай дедилар: "Маслаҳат шулки, отларимизни авайлаб тинч турайлик. Агар душман бизга қасд қилса, (унга қарши) жавоб беришга машғул бўламиз".

Амир Соҳибқирон улар билан келиша олмагач, ажра-либ Хуросон томон боришга азм қилди. Омуя сувига етганда кемада сувдан кечиб ўтиб, чўлга кирди. Ўртада бир кеча ўтказиб, Мохонга етди. Уз ватанига бориб, еронларига қўшилди. Амир Ҳусайн бир лашкар билан Бухорога келиб, Маҳмудшоҳ ва Алини қуршаб олди, лекин макру фириб қўллаб, Шайхи оламгача орқага қайтди. Тожиклар уни қочди, дсб гумон қилишиб, тезликда ортидан жўнадилар. Аммо (амир Ҳусайн) яна қайтиб, кўп тожикларни ҳалок қилди. Қолганлар қочиб, ул ҳалокат маконидан аранг жонларини қутқаздилар. Али ва Маҳмудшоҳлар дод-фаред қилдилар. Бирон кимса уларнинг сўзларига парво қилмади. Аҳволни кўришгач, тунда қалъа дарвозасини очиб, Хуросонга йўл олдилар. Амир Ҳусайн уларнинг ортидан то Омуя сувигача нико-вул югуртирди. Уларга етолмадилар. Али ва Маҳмудшоҳ хижолат ва шармисорлик мақомида Амир Соҳибқирон ҳузурига келдилар. Амир уларнинг хатоларини кечириб, илиқ қаршилади. Шарафларига тўй берди, сийлади, устларига тўн ёпди, биргаликда овга чиқиб, уларни хотиржам, кўнгилларини шод этиб уйларига қайтарди. Қамишзорга ўт қўйсинлар, дсб буюрди. Қамишлар ёниб битгач, ердан ўт-майсалар ўсиб чиқди. Отларга ўт бериб семиртирдилар.

Шу ўртада Никпайшоҳ душманга айланиб, лашкар аҳлини Амир Сокибқирон томон ўтказмаётганлиги хаба-рини эшитдилар. Амир Ҳусайн ҳам ғаним бўлганлиги учун (Амир Сокибқирон) бу икки душман ўртасида туришни маслаҳат кўрмади. Худойи таолога таваккал қилиб, Тўрткўл йўли орқали Омуя сувига етди. Сув лкуда кўп эди. Амир Соҳибқирон ўз муборак зоти билан бошчилик қилиб, сувдан ксчув жойини излашарди. Охири Бурдолик этагидан ксчув жойини танлаб, амирларни тўрт юз киши билан дарё қирғоғидан (43) борадиган пастки йўл орқали жўнатди. Ўзи икки юз киши билан чошгоҳ вақтида сувга тушиб, кечга яқин саломат қирғоққа чиқди. Ўртада бир кеча ўтказиб, саҳар вақтида Никпайшоҳни ҳар тарафдан ўраб олди. Никпайшоҳ жасур,

эпчил чавандоз, моҳир тирандоз ва найзабоз эди. У дарҳол қўлига камон олиб, мардлик билан кучи билан қазога қарши тура олиш мумкин деб ўйлади. Бахт сир бўлмагач, биринчи ўқ отишдаёқ камоннинг ипи узилди. Дурко баҳодир ва Хитой баҳодир стиб қилиб уни тутдилар ва қолган амирлар ва аскарлар ўтиши учун кемаларни юбордилар.

Амир Соҳибқирон Қаровнос лашкарининг Бухорода тўрганлигидан хабардор бўлиб, улар касдида йўлга тушди. Ўртада бир кеча ўтиб, Бермас мавзеига етди. Амир Халилни ва ўша жойда турган лашкарни қаҳру ғазабига дучор қилиб, мағлуб этди ва бир ой давомида қоровулда ўтирди. Сўнг у Мохонга боришга азм қилиб, Никпай-шоҳни ёвуз қилмишлари эвазига ёсоққа стказди. У срдан кўчиб, Мохонга бориб тушди. Амир Чоқуни элчи қилиб Ҳирот малики томон жўнатди. Малик Ҳусайн унга кўп иззат-эҳтиром билдириб, турли-туман илтифотлар кўрсатди, Амир Соҳибқиронга нисбатан тарафдорлик ва муҳаббат изҳор этиб, иттифоқлик бобида кўп саъй-ҳаракат қилди ва: "Мен Сарахсга бораман, Амир Соҳибқирон ҳам у томсндан ташриф буюрсинлар, токи бир-биримиз билан учрашиб, муҳаббат пойдеворини мус-таҳкамлайлик ва мувофиқат асосини аҳду паймон билан тасдиқлайлик", дсди.

Амир Соҳибқироннинг равшан фикри замонанинг жаҳоннамо ойнаси бўлганидан, бу иш устида ўйланиб қолди. Улар томонидаи амир Наврўз ва амир Чўпон каби илгариги (амир)лар бошига тушган воқеаларни муборак хотиридан ўтказди ва ўзича ўйлади: "Бахтли кимса — бошқалар бо-шидан кечган ҳодисалардан ибрат олгучи кишидир". Бу то-ифа (маликлар) кўпларга нисбатан бевафолик қилганлар. Уларга эътимод этиш ва инон-ихтиёрни уларнинг қўлига топшириш оқиллик ва узоқни кўриш йўлидан йирокдир. Шуниси таажжубланарлики, марҳум амир Чўпон доимо амир Наврўзнинг ақли ва фикрини маломат қилиб айтарди: "Унинг қилган иши тадбирдан узоқ бўлди, у ихтиёрини ғурийлар қўлига топширди. От усти, саҳро ва лашкарни қалъанинг тўрт деворига алмашди". Шунча гапдан кейин навбат амир Чўлоннинг ўзига келганда, бу маънидан ғофил бўлиб, Ҳиротга паноҳ сўраб борди ва бу унинг ўз бошига ҳам етди.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Аллоҳ томонидан қўллан-ган зот бўлганидан тақдир уинг тадбирига мувофиқ келди, у ўзини ўша халокат жаридан сақлаб қолди. Унинг саодати давлату иқбол тили билан куйлар эди.

Гарчи дил сен учуп эзгулик **ниятида** йўл **бошласа** ҳам *Жои* ўзини (сақлаш) устида хайгуради. Шу маромга етганда агар тизгинни тортилса **Минглаб** гаму **ғусса** (жон) учун ҳам, мен — саодат учун ҳам фойдага айланади. (44)

Х. АМИР СОҲИБҚИРОН АМИРЗОДА ЖАҲОНГИРНИ¹ ҲИРОТ МАЛИКИ ОЛДИГА

ЮБОРГАНИ БАЁНИДА

Амир Соҳибқироннинг муборак азму иродаси {Ҳирот малики) билан учрашмаслик ва унинг олдига бормасликка жазм эттач, унинг қатъий фикри малик хотирини ўзгача бир йўл тутиб риоя қилишни тақозо этди, токи янгидан таъкидланган ўша муҳаббат занжири узилмасин. Шунинг учун жаҳон аҳлининг амирзодаси, давлат кўз қора-чиғининг нури, саодат боғининг гули, иқболу комронлик чаманининг гулбарги, ҳаёт бўстонининг тоза нихрли бўлмиш Жаҳонгирни Муборакшес Санжарийга топшириб, зўр дабдаба ва тартиб билан малик томонига юборди. Маликка шундай деб ёзди: "Мен сенинг мусулмонлигинг ва диндорлигингни биламан; дўстлигингга ишониб ўз фарзандим, нуридийдамни олдингга юбордим, умидвор-манки, уни асраб, подшоҳона иззат-икромлар билдириш вазифасини адо этиб, шафқат назари билан қарарсан".

Уларни жўнатгач, ўз муборак зоти олти юз киши билан отга миниб, ўртада бир кеча ўтказиб, эртаси куни Чорбоққа стдилар. Хузор томондан кслиб Қаршини ўраб **рлдилар**, амир Мусо навкарларини қакру ғазаб билан тутқин қилдилар. Навкарлар: "Қайсарнинг кариндош-уруғлари бу срдан узоқлаб кстдилар, ўз **лашкарларини** олиб қочдилар", дедилар. Аночоғ, Кудо, **Ўрдушоҳ**, Дурко ва Шайх Али **баҳодир** хато қилиб, суриштирмасдан савдогарлар билан жанг қилдилар, ғолиб келиб, улардан жуда кўп ипак мато ва молларни тортиб олиб келтир-дилар. Амир Соҳибқирон уларни койиди ва улар мол-ларни эгаларига қайтариб бердилар. Қаровнос лашкари беш минг киши Қўзи Мандокда турган эди. Амир Сулаймоншоҳ, Баротхожа ва Ҳиндушоҳлар лашкарлари билан уларнинг устига келди. Аночоғ ва Кудо Хузор томонидан стиб келишди ва уларга қўшилишди. Амир Соҳибқирон улар аҳволидан беҳабар эди. Ярим тунда отга миниб, Навқатга стди. У ерга борганда кўп лашкар жам бўлганини билди. Шу ўртада амир Чоку отдан йиқилиб жароҳатланган эди, уни ўттиз киши билан Хуросонга гоборди.

Амирларнинг ҳаммаси иттифоқликда жанг қилишни их-тиёр этдилар. Аммо Али Ясовурий бу фикрга қўшилмади ва буни маслаҳатдан деб топмади. Амир Соҳибқирон қахру ғазаб билан уни мажбуран отга миндирди. Шайх Али баҳодир, Оқ Буғо баҳодирни олтмиш киши билан (лашкарга) манғлой этиб жўнатди. Душман томонидан Ҳиндушоҳ уч юз киши билан лашкарнинг муқаддимасида келаётган эди. Икки томон тўқнашиб, (45) бир-бирларига ташландилар. Катта бир жанг воқеъ бўлди. Тангри таоло ҳазрати Амир Соҳибқиронга зафар ва нусрат берди. У душманни ҳайдаб, ғанимларни қувиб, душман лашкарининг қул қисмигача ет-казди.

Шу мавзсга тушиб, отларга дам берди. Сўнг намози аср пайтида отланди. Олти юз кишидан иборат стти қўшун тузди, лашкарга дилдорлик кўрсатиб, жангга рағбатлантирди. Амир Довуд, амир Сори Буғо, амир Ҳусайн, амир Ҳожи Сайфиддин,

Аббос баҳодир, Оқ Буғо, Ҳинду, Элчи, Дурко, Шайх Али ва Маҳмудшоҳлар лашкарни чап қанотида туришди. Зафарпаноҳ Амир Соҳибқирон лашкарнинг қул (қисмида) туриб душманга ҳамла қилди, шамшир захмию билак кучи билан мар-доналик кўрсатди. Бу икки лашкар тўқнашганда Бадрид-дин, унинг ўғли ва Али Ясовурий қочишга юз тутдилар. Амир Соҳибқирон ёғийга ҳамла қилди ва душманлар орқа ўгириб қочдилар. Зафарли лашкар уларни никомиший қилиб Жигдоликкача етдилар. Душманнинг отулови, қурол-аслаҳаларини тортиб олдилар.

Улжойту Тойхонжи ва Пўлодлар Амир Соҳибқиронга дўст ва ихлосманд эдилар, лекин (энди) душман бўлиб кириб келишган эди, лашкар аҳли танимасдан уларнинг бошини кесиб келтирдилар. Амир Соҳибқирон камоли вафодорлиги, марҳаматлилиги ва собиқ хизматлар ҳуқуқини муҳофаза қилиши туфайли бу иш унинг муборак хотирига оғир келди. Уларнинг жасадини Са-марқандга олиб боришга ишорат қилди, токи у жойлар-даги уламо ва солиҳ бандалар уларга жаноза намозини ўқиғайлар ва уларнинг хизматкорлик ҳуқуқини риоя қилғайлар. Шундан сўнг у: "Энди маслаҳат шуки, душ-манларга фурсат бермасдан ҳайдаб, Хисорга етказамиз ва лашкар йиғиб, амир Ҳусайн билан жанг қиламиз", деди. Амирлар ва нўёнлар бу сўзни маслаҳатдан деб билмадилар ва тиз чўкиб арз қилдилар. (Амир Соҳибқирон) давлатхоҳлар насиҳатини қабул қилиб, Са-марқанд томонга қайтди. Сўнг вилоятдан лашкар тўплаб, йўлга тушди. Тармочуқ ва Тағойшоҳни молларни йиғиб орқадан борсинлар учун Кеш вилоятида қолдирди.

Лашкарларни тартибга келтириб, Самарқандга етганла-рида Учқаро баҳодир амир Мусо лашкарини олиб ташқари чиқди ва Оби Раҳматда йўлни тўсди. Амир Соҳибқирон бунини билиб қолиб, лашкарни тартибга келтириб, ўнг ва сўл қанотларни тузиб етиб келди. Давлат қуввати билан душман сипоҳига ҳамла қилди. Мардоналик билагининг зарби билан ҳаммасини тарқатиб юборди. Оқ Темур баҳодир орқадан кувиб келиб, Учқаро баҳодирга қилич солди. Учқаро ҳам Оқ Темурга ташланиб, отини мажруҳ қилди ва уни пиёда қолдирди. Амир Соҳибқирон ёғий кетига тушиб, то улар қочиб ҳисорга киргунча қувди. Учқаро баҳодир бир минг беш юз кишини олиб қайтиб келди ва лашкарини сафга тизиб жангга юзланди. Зафарли лашкар ғазабланган шер-лардек улар томон юз тутди. Душманга хавф ва кўрқинч ғолиб келиб, жанг қилмасдан илгари қочиш йўлига кўз тикдилар. Улар шаҳарнинг кўчалари ва маҳаллаларига бориб етишди, аммо дарбанд — ўтар жойларни тор қилиб қўйганликлари учун отларнинг эгари ғаним еипоҳи орқаси-дек шикастланди. (46) Улар бахтсизликка учраб, қаҳр-ғазабга дучор бўлиб шаҳарга кирдилар.

Амир Соҳибқирон қайтиб кетиб, бир нсча кун Фа~ ринканд ва Соғаржи да истироҳ.ат қилди. Шу аснода Улжойту ва Пўлод Буғолар лашкар тортиб кслаёттирлар,

улар Тармочукни ушлаб ўлдирдилар, деган хабар эши-тилди. Буни Тағойшоҳ қочиб келяб стказди. Бу гапдан Амир Соҳибқироннинг ғазаб ўти алангаланди, дарҳол отланиб зафарли лашкари билан Оби Ёмга келиб тушди. Арғуншоҳ, Бурдолиқийни айғоқчилик қилишга жўнатган эди, у бир кишини ушлаб келтирди. Уни сўроққа тутдилар. Банди тиз чўкиб қуйидаги жавобни берди: "Улжойту ва Пўлод Буғо Тум (суви)га келиб тушдилар. Амир Ҳусайн лашкарининг кул (қисми) билан Нахшаб га қўнди". Амир Соҳибқирон лашкари кўпайиб кетганини кўпиб, ўз вилоятидан йиққан лашкарини тарқатиб юбор-ди , сўнг Самарқанд этагидан йўлга тушди .

Амир Ҳусайн бундан илгари амир Мусога (одам) юбориб, уларнинг йўлини тўсишни бугорган эди. Амир Мусо, Учқаро баҳодир бутун лашкари билан Аччиғ Кўкалдирга келиб тушган эди. (Соҳибқироннинг) зафар-нишон лашкари ҳар томондан хужумга ўтди. Учқаро баҳодир қаршилиқ кўрсатишга тоқати келмай, Са-марқандга қочди. Лашкарлар пароканда бўлди. Амир Соҳибқирон у ердан жўнаб, ўртада бир кеча ўтказиб, Соғаржиге етди . Отларга дам бериб, эрта саҳарда отга минганича кеч пайти Қарчукқа келиб тушди. Ундан чиқиб, эрталаб Тсвабўйни мавзеига етди, туш пайтигача тўхтаб туриб, сўнг отга миниб, орада бир кеча ўтказиб Кўканг ва Юз Қўшунга етди. Тунда у жойга тушди.

ХІ. КАЙХИСРАВ БИЛАН БАҲРОМ ПОДШОҲ ТУҒЛУҚ ТЕМУРГА ИЛТИЖО ҚИЛГАНЛИКЛАРИ ВА ЛАШКАР ОЛИБ КЕЛГАНЛИКЛАРИ БАЁНИДА

Кайхисрав ва Баҳромнинг воқеасига келсак, улар Мўғулистонга бориб, Кучук Темур ва Дуровуллар бошчи-лигида етти минг аскар олиб келиб, Тошкандга тушишган эди. Амир Соҳибқирон ҳам иродаси жиловини ўша томонга бурди. У ерда бир ой муддат тўхтаб турди. Тўйлар қилдилар. Вақтларини завқу сафо ва бахтиёрликда ўтказдилар. Лашкар ва вилоят эли Баҳромнинг олдида тўштансинлар, деган под-шоҳ (Туғлуқ Темур) срилиғи чиққанлиги туфайли, у ёрлиғ ҳукмига кўра (Тошканд) вилоятини эгаллади, Амир Соҳибқиронга нисбатан муносиб хизматни бажо келтирмади. Озиқ-овқат ва отларга ем-хашак юбормади, балки Амир Соҳибқироннинг хоссайи шарифи бўлган мавзеларни подшоҳ учун мол ундираман деган баҳона билан ўз тасарруфига олди. Ҳолбуки ўрталарида қадимдан дўстлик ва қариндош-лик нисбати бор эди. Амир Соҳибқирон унинг мувофиқат-чилигида икки марта подшоҳ ва амирларга душман бўлиб, унга ёрдам беришга астойдил интилганди. У эса бу яхшилиқ ҳаққини унутиб, (47) унга вафо қилмади. Жаҳон аҳли уни маломат ва лаънат ўқиға нишон қилди. Амир Соҳибқирон унинг қулоғини бураб қўйишга ва адабини бе-ришга қодир эди. Аммо (Баҳром) подшоҳ (Туғлуқ Темур)ни кўриб келганлиги туфайли, подшоҳ ҳурматини риоя қилиб, унинг хатоларидан ўтди. Чунончи ҳукамолар:

<Баъзи иш-ларда ўзни билиб билмасликка солиш, уларга кўз ташла-масдан ўтиш қарамли ва улуғ кишилар одатидандир>, де-ганлар. Шуларнинг ҳаммасига қарамай, уни душман билан муҳорабага чорлади. У эса ижобат қилмади, мувофиқатчи-лик ва ҳамроҳлик мақомига қадам қўймади.

Амир Соҳибқирон Кайхисрав (билан) тўй қилиб, бир-бирларига хеш бўлдилар: Кайхисравнинг қизи Руқия хони-кани ўз фарзанди амирзода Жаҳонгир учун сўраттирди. Бир муддат айшу сафо билан машғул бўлдилар.

ХII. АМИР ҲУСАЙННИНГ АМИР СОҲИБҚИРОН ТОМОНИГА ЛАШКАР ТОРТИБ КЕЛГАНЛИГИ БАЁНИДА¹

*

Ўша (769/1367—1368) санада амир Ҳусайн катта бир лашкарни мукамал тартиб билан олиб чиқиб, Қаровнос ва Шахрисабздан ўтиб, Солорбулоққа² келиб тушди. Мўътабар амирлардан амир Мусо, Шайх Муҳаммад ва Улжойту ларни лашкарга муқаддима қилиб юборди. Кет-ма-кет қарийб минг кишини ҳам юборди. Улар Бу-лунғурга келиб тушди. Ўша мавзеда Малик икки минг киши билан келиб Сўзангарон да турди, Жаҳоншоҳ бир минг беш юз киши билан Работи Малик ка келиб тушди. Яна бир минг киши Еттикудук йўли нинг бошига Ди-зак нинг Харман (мавзеи) га келиб тушди. Жанг лаш-карнинг озлиги ёки кўплиги билан эмас, улуғ Тангрининг ёрдами ва қўлловига кўра (ҳал) бўлишига ишонган Амир Соҳибқирон амир Кайхисрав билан келишган ҳолда икки минг мўғул аскари ила Тангри таоло ёрдамига ва иноятига таваккал қилиб, амир Ҳусайн лашкари томон йўлга тушди. Амир Соҳибқирон беш юз отлиғ билан лашкарнинг манғлоий бўлиб, Хавос дан чиқиб келиб, Жаҳоншоҳ лашкарига тўсатдан хужум қилди, уларни пароканда ва зеру забар этди. Ўша куни Дизак мавзеига етдилар. Озгина тўхтаб, отларга дам беришди. Улжой Мўғулни уч юз киши билан ўша мавзеда қолдирдилар. Амир Соҳибқирон икки юз киши билан отланиб, Худойи таолога таваккал қилиб, Тангридан мадад ва ёрдам сўраб, ўттиз нафар жанговар, тажрибали одамни олдинга юбор-ди. Ўзи эса етмиш киши билан Инижкакўл йўли билан равона бўлди. Душманлар лашкарнинг муқаддимасини кўришгач, ваҳимага тушиб: "Мўғул лашкари келибди, қул қисми унинг ортида бўлса ксрак", деб гумон қилиш-ди. (48) Малик уч минг кишиси билан қочишга юз тутди.

Амир Мусо ва Шайх Муҳаммад бу ҳолатдан хабар топгач, йигирма минг аскари бўла туриб шикаст топди-лар. Мағлуб бўлиб, паришон ҳолда ортларига қайтдилар/, ва

тўхтовсиз юриб, амир Хусайн ҳузурига етдилар. Шу аснода Кайхисравдан киши келиб: "Дизак мавзеида қол-дирилган икки юз мўғул мусулмонларни талон-торож қилиб, асир олиб кетдилар", деб хабар берди. Бу воқеа Амир Соҳибқиронга ғоятда оғир ботди, дарҳол отга миниб, Кайхисравнинг олдига етиб борди. У билан кенгашиб шундай деди: "Раият Тангри таоло ҳазратининг (бизга) топширган амонатидир. Тонгла қиёматда уларнинг аҳволини биздан сўрайди. Айниқса бизга итоат қилиб, бўйсуниб турган мусулмонлар тоифаси (ҳақида сўрайди). Бу ишнинг чорасини кўришда суғулик қилмаслик керак". Дарҳол лашкардан олтмиш кишини саралаб олиб, (у ерга) юборди, токи улар бориб тоғ томондан қораларини кўрсатсинлар, шоядки уларга қўрқув тушса ва шу сабабли у асирлар халос топсалар. Борганларнинг қораси кўрингач, мўғулларни хавф ва қўрқинч босиб, асирларни бор талаган нарсалари билан бирга ташлаб қочдилар/ Зафарнишон лашкар асирларни бутун молларй билан ўз тасарруфига олгач, озодқилдилар. Амир Соҳибқирон у ердан жўнаб , Хумрак ка бориб тушди.

ХІІ. АМИР ҲУСАЙННИНГ ЎЗ АМИРЛАРИГА ҒАЗАБ ҚИЛГАНЛИГИ БАЁНИДА

Амир Мусо ва Шайх Муҳаммад воқеаси амир Хусайнга маълум бўлгач, амирларига кўп маломатлар қилди, койиди. Ўзи отланиб чиқиб Оққўтал га етди. Хўжанд дарёсидан ўтиб, Амир Соҳибқирон устига бостириб бориш учун ўн минг кишини ўзидан олдин юборди. Амир Соҳибқирон ва Кай~ хисрав беш юз киши билан отландилар. Тунда Порсин га етдилар. Йўл бошини тўсиб, бурғу чалдилар. Хавф ва қўрқув душманларни ёқасидан тутиб, улар тарқалиб кетдилар. Баҳром Жалойир мўғул лашкари билан кўтал-довондан ўтиб, Сайром га етди. Амир Соҳибқирон ва Кайхисрав ҳи ўша ерга бордилар. Уларнинг кучларини Чимиканд дан топ-дилар. Баҳром мўғул лашкари билан ўз вилоятига чекинди. Амир Соҳибқирон ва Кайхисрав қишлоқ учун жой излар-дилар. Кайхисрав Ўтрор га.кетди. Амир Соҳибқирон у ердан қайтиб, киши Тошкандда ўтказди. Амир Хусайн лашкар-лари билан Самарқанд томонга қайтди. Пўлод Буғо ва баҳодирлиги билан танилган бир неча баҳрдирни Самарқанд-да қолдириб, ўзи Арҳанг Саройга бориб қишлади. (49) Сори Буғо ва Оқ Буғони Кайхисрав билан учрашган вақтла-рида лашкар сўратиб амир Шамсиддин ва Ҳожибек томонига юборган эди, улар баҳор фаслининг аввалида келишди. Мўғул лашкари келди деб овоза қилишди.

Амир Хусайн Хўжанд ва Тошканд уламо ва машо-йихларига киши юбориб: "Ҳаммаларингиз йиғилишиб, Амир Темур хизматига боринглар. Саъй-ҳаракат қилиб, бизнинг ўртамизда сулҳ тузинглар. Орамизга тушган ғуборни вафо ва мувофиқат суви билан ювинглар", дсб илтимос қилди. Уламо ва машойих тўпланишиб, Амир Соҳибқирон

хузурига боришди. Мадху сано удумини бажо келтириб, дуо расм-русмини адо этишгач, шундай деди-лар: "Лашкарни тезлаш раият ва мамлакат аҳволининг хароблигига сабаб бўлади, яхши ният ва камоли эътиқодингиз шуни тақозо этадики, сиз сулҳ тузишга мойил бўлинг, токи мамлакат хавфхатардан амонда бўлсин, раиятлар фаровон ва хотиржамликда ҳаёт, кечира олсин". Ҳазрати Тангри таолонинг фармони ҳам шу зайлдадир: <Сулҳ хайрлидир> .

Амир Соҳибқирон туш кўриб эди; Хўжанд дарёсида кўп сол ва ходаларни тўплаганмиш, ўзи эса дарёнинг ўртасида бир холада ўтирган ҳрлатда Худодан бошқа ҳеч бир зот халос этмаслигини билиб, ўша ходанинг устида Худойи таолога сажда қилиб ёлвориб, зорланиб нажот ва халос сўраётган эмиш. Уйкудан уйғонгач, шарафли фикрида сувни лашкарга йўйган эди. Уламо ва машойих ўртада туриб сулҳ талаб қилишгач, кўрган туши муборак хотирига келди. Лекин кўпам тушига ёпишиб олмасдан, амир Ҳусайнга софдиллик қилиб, жанг ва хусумат фикридан кечишни маслаҳат кўрди. Ўзича ўйлади: "Бу хайрли ишда одамларнинг борди-келди ташвишисиз, кўи ҳам чўза бермасдан, сидқи ният билан дўстлик аҳду паймонини янгиласам-да, ўзим амир Ҳусайн олдига бо-риб, неки гап бўлса юзма-юз унга айтсам ва сулҳу сафони барқарор қилсам".

Бинобарин, отга миниб эртаси кунчиқар пайтида Самарқанд дарвозасига стди. Шаҳарга кирмоқчи бўлиб турганида у ердан бир киши чиқиб: "Амир Ҳусайн вафот этди", деб халқ ўртасида ёлгон хабар тарқатди. Амир Соҳибқирон токи бу кечмишни текшириб кўриб, шу пайтга муносиб иш нима бўлишини аниқламагунча шаҳарга киришга шошилмасликни маслаҳат кўрди. Шу сабабли, Шодмон⁷ томонга қараб жўнади. Йўлда амир Ҳусайн лашкаридан бир неча қўшунни учратди. Улар унга қасд қилган эдилар, Амир Соҳибқирон ҳамла қилиб уларни ҳайдаганча Оби Ёмга етди. У ерда тушиб, бир замон тўхтади. Отларни тўйғазиб, яна отга минди ва Ниёзийга етиб тўхтади. Шунда сафлар тузган ҳолда лашкар тортиб амир Мусо келиб қолди. Баҳодирлар бир-бирлари билан сўзлашиб: "Бу — Амир Темур. У амир Ҳусайн олдига кстаяпти", дедилар. Амир Мусо бу гапларга қулоқ солмасдан жангга тайёрланди. Ноилож Амир Соҳибқирон ҳам жанг қилишга мажбур бўлиб, муҳорабага шайланди. (50) Донолар айтганлар, яъни: <кимики унинг розилигини истаб, унга нисбатан лутфу марҳамат ва одамийлик йўлини тутган бўлса-ю, у рози бўлмаса ва мардлик ҳам мурувват йўлидан узоқлаш, са — у ҳақиқатда шайтондир. Кимики уни зўравонлигу қаҳр билан ғазабга келтирса-ю, аммо у беғайратлик мақомига қадам қўйса — у эшак ва хўкиз саноғидадир>. Амир Соҳибқирон уларнинг орқасидан ўтиб жанг қилиш. учун Сайфиддин ва Хитой баҳодирни эллик киши билан юборди ва ўзи етмишта отлик билан Хузор томонга жўнади. (Амир Мусо) йўлини тўсдилар, Амир Мусо лашкари буни кўргач ваҳимага тушиб, парокандаликка учраб

тумтарақай бўлиб қочди. Унинг лашкаридан анчасини ҳалок қилдилар ва кўпларини кетидан қувиб бориб ер тишлатдилар, яна бир гуруҳини пиёда қолдирдилар. Шу аснода амир Ҳусайн лаш-кари етиб келди деган хабар етди. Амир Соҳибқирон у сўзни эшитгач, ортига қайтиб, олти юз кишини тартибга келтирди ва бир баланд ерга чиқиб турди. Тўсатдан Қаровнос лаш-каридан ўттиз қўшун сараланган йигитлар ва яхши отлар билан чиқиб келди. Маймана ва майсарани ораста қилиб саф тортдилар. Аммо бир-бирлариға яқинлашмай, қора кўрсатиб боришарди. Охир ёғий ўз лашкари билан бир ерда тўхтади. Амир Соҳибқирон лашкарини ораста қилиб, ортига қайтди. Ўртада бир кеча ўтказиб, Қойнорга етди. Саҳар вақтида у жойга келиб тушди. Бундан олдин Панжшанба исмли бир кишини амир Ҳусайн томонига элчи сифатида юборган эди. Қойнор ва Шақшорда унга мунтазир бўлиб турди. Амир Ҳусайн жанг қилмаслик ва сулҳ, тузиш борасида қасамёд қилиб, аҳду паймон тузиб, буни таъкидлаш учун Туроншоҳни Панжшанбага қўшиб юборди. Амир Соҳибқирон Аббос баҳодирни Туроншоҳ, билан амир Ҳусайн олдига юборди, токи улар бориб унинг аҳду паймонини янгилаб қайтгайлар. Амир Ҳусайн эса қайтадан аҳду паймон тузиб, Амир Соҳибқиронни ўз ҳузурига олиб келишлари учун амир Мусо ва Улжойтуни ўн минг киши билан жўнатди. Улар Кўмишкандга Алиато мазорига бориб тушдилар. Амир Соҳибқирон эса Алиободга тушган эди. Ўртада элчилар бориб келгач, ҳар бирлари юз киши билан келиб мулоқот қилишга келишдилар. Бир-бирлариға яқинлашган вақтда Амир Соҳибқироннинг навкарлари улар устидан ғолиб келишни истаб: "Унинг забардаст, таниҳли амирлари шу тўдада ке-либдилар, агар уларни йўлимиздан улоқтириб ташласак, бизларга қарши туришга куч-қуввати етадиган ўзга кишиси қолмайди", дедилар. Ақлли кишилар фурсатни ғанимат би-ладилар. Шунинг учун айтмишларки: ...яъни, <замон тез ўтувчи фурсатдир. Худди булутдек ўтади, учган юлдуздек кетади қолади>. Ҳақимлар айтганлар: <Киши ақлининг ко-миллигини шундан билса бўлади: агар душман давлати ша-молини каттиқ эсаётган ҳрлда кўрса — тавозе мақомига қадам қўяди, агар душман давлатининг ялови шикаст топиб йиқилганини кўрса, фурсатни кўлдан чиқармайди>.

Қайси бир давлатдаки (51) ушбу икки нарса жам бўлса, унда ҳеч эзгулик бўлмайди: биринчиси — жис-моний лаззатлар билан нафсини қондиришга ғоятда бе-рилиш; иккинчиси — қулай имконият туғилганда фур-сатни бой бериш.

Айтмишларки, айрим подшоҳларнинг бошқаларидан улуғлиги уларнинг аслзодалик фазилатидандир ва уни беш нарса билан билиб бўлади. Биринчиси — фуқарога кўрсатган марҳамати; иккинчиси — мамлакатни сақлаб тура оловчи адолати; учинчиси — золимнинг жабрини мазлумдан қайтара оловчи ҳайбати; тўртинчиси — душ-маннинг макр-ҳийласидан огоҳликка восита бўлгудек до-ниши; бешинчиси — фурсатни ғанимат билиш учун иш оқибатини кўра билиши. (Байт):

Қшшагиъ! вақтин1-ни зое, фойдасиз афсусу хайф, Чунки фурсатдур ганимат
хам зрур "ал-вақту сайф" .

Амир Соҳибқирон бу ҳолдан хабардор бўлгач, ўз кишиларини қойиб деди: "Аҳду паймон дин арконининг бир рукнидир. Қайси подшоҳ дин арконларига риоя қилишда суствлик қилса, унинг давлати доимо тсбраниб ва чайқалиб туради. Халойиқ қайси маликнинг бузилмас аҳду паймонига ва вафосига суянса, унинг мулки доимо обод, лашкари кўп бўлади". Шу жиҳатдан демишларки:

Душманинг кўнгли қарор топсин десанг, Аҳду паймонингда тургин
уступор.

Алқисса, икки томон бир-бири билан учрашиб, аҳду паймонни янгидан туздилар. Амир Соҳибқирон амир Мусо ўтовига тушди. Ваҳшату жафо улфату сафога айланди. Лашкарга ижозат бериб, ортларига қайтардилар. Амир Соҳибқирон Кеш томонга жўнади. У вақтда Бадахшон амирларининг амир Ҳусайнга душман бўлган пайти эди. Амир Ҳусайн лашкар тортиб улар томон кетган ва икки лашкар бир-бирининг қаршисида турган эди. Унинг лаш-кари ўша вилоятга босқин қилиб турганди.

Амир Соҳибқирон отланиб, Кешдан хуросонликлар то-монига жўнади. Хуросонликлар бундан хабардор бўлиб, Балх ва Хулмни талон-торож қилиб қайтдилар. Амир Соҳибқирон Омуя сувидан ўтиб, Термиздан амир Ҳусайн томонига кет-ди. Унинг келаетгани хабари амир Ҳусайнга етгач, у Ба-дахшон шоҳлари билан сулҳ тузиб қайтди. Қундуз га ет-ганларида бир-бярлари билан учрашдилар. Ўтган иш ўтиб, энди софдиллик билан иттифоқ ва якдил бўлдилар. Бир неча кунни Ишкамиш юқорисида бир-бирларига тўй бериб, айш-ишрат билан ўтказдилар.

У жойдан лашкар тортиб, Кобул томонга жўнадилар. Пўлод Буғо ва Оқ Буғо уларга душманлашиб, Кобул ҳисоридан паноҳ топишганди, уларни ўраб олиб, жанг бош-ладилар. У жангда Амир Соҳибқирон мардлик ва мардоналик кўрсатиб, душманларни ожизу музтар этди. Хитой баҳрдир, Шайх Али баҳодир ва бошқа кўплаб атоқли зотлар у жангда ярадор бўлдилар. Охир-оқибат ҳисорни эгаллаб, ҳар иккала душманни тутиб келтирдилар. Амир Ҳусайн яна бир бор Амир Соҳибқирон билан кенгашиб шундай деди: "Энди Балх томонга боришга азм қилдим, (52) у ерни тузатиб, ҳисор кураман. Бу хусусда кўнглингга нима келса айт". Амир Соҳибқирон айтди: "Олам унинг вужуди билан мунаввар бўлиб фахрланган биродарингиз амир Абдуллоҳ амир Қазоғон замонида жами мамлакатларни биларди. Бир пайт Самарқанд томонга бормоқчи бўлган эди, унинг хизматида бўлган улуғ амирлар арз қилиб: "Ўз вилоятини қўйиб, бегона вилоятни обод қилиш ақл йўлидан узок", дедилар. Мен

ҳам ишингнинг ўнгидан келиши учун сенга буни маслаҳат кўрмайман". Амир Ҳусайн айтди: "Албатта мен сенинг ҳар қандай фикрингни тўғри деб биламан, Сенинг давлатимга хайрхоҳлигинг ва яхши ниятда эканлигингта шак-шубҳам йўқ. Аммо бу истак хотиримни бутунлай эгаллаб олган, ўз хотиримни ундан холи қила олмайман", деди.

XIV. АМИР ҲУСАЙННИНГ КОБУЛ ҲИСОРИНИ ОЛГАНДАН КЕЙИН БАЛХГА КЕЛИШИ БАЁНИДА

Охири амир Ҳусайн у ердан Балх томов равона бўлди. Амир Соҳибқиронни ўзи билан бирга олиб қайтди. Балхга етгач, ҳисор. қуриш хусусида фикр юргизиб, тадбир қўллашга киришдилар . Бу ишнинг тўғрив ёки хатолиги ҳақида ўйлаб турганларида, ногоҳ мўғуллар лашкар тортиб келгани ҳақида хабар етди. Амир Соҳибқирон, амир Мусо ва амир Али лашкарнинг манғлоий бўлдилар. Мўғул лашкари эса Тошкандга келиб тушиб, қишни шу ерда ўтказди. Амир Ҳусайн лашкарнинг қул қисми билан Кеш вилоятида қишлади. Амирлари Муқурқарода жой-лашдилар. Қамариддин, Кепак Темур ва Шерўғул мўғул лашкаридан баъзилари билан амир Ҳожибекка қасд қил-дилар ва лашкар тортиб келдилар, яқин етгач, ўзаро сўзлашиб ортларига қайтдилар. Қамариддин ва Кепак Темур ҳийла қилиб қочишди. Амир Ҳожи ўз лашкари билан (улар) кетига тушиб, Шерўғулни тутиб ёсоққа етказди. Мўғуллар Ғазабга келдилар. Шундай бир вази-ятда Бадахшон шоҳлари от қўйиб Қундузга кирдилар ва талон-торож қилдилар. Амир Соҳибқирон ва амир Мусо: "Вилоятдан мўғул лашкари қочиб пароканда бўлди. Биз уларнинг кстидан қувамиз", деган эдилар, амир Ҳусайн розилик бермади. (53)

XV. АМИР ҲУСАЙН ЎЗ ЎҒЛИ ЖАҲОН МАЛИКНИ АМИР СОҲИБҚИРОНГА ҚУШИБ ЛАШКАРНИНГ МАНҒЛОИИ ЭТИБ ЮБОРГАНИ БАЁНИДА

(Амир Ҳусайн) яна қайтадан лашкарини жангга ҳрзирлаб, тартибга келтиргач, Бадахшонга равона бўлдилар. У Кешм мавзеига етганда лашкарининг қул қисмини ораста қилди. Ўғли Жаҳон Маликни Амир Соҳибқиронга топширди ва уни лашкарнинг манғлоий этди. Амир Соҳибқирон у жойдан отланиб душман томонига равона бўлди. Душманлар Каркас кўтали (довони)дан тушдилар, аммо лашкарнинг қорасини кўргач, қочишга юзланиб, Журмун кўталини эгаллади-лар, бироқ; у жойда ҳам тўхтаб туролмасдан қочдилар. Йўл-йўлакай (Журмун) *суи* дан ўтадиган жойлар ва кўприкни буздилар. Вовлум ларни эгаллаб, тўхтаб тур-дилар. Амир Соҳибқирон қайтадан ксчик

солиб, лашка-рини тартиб билан ўтказди. Ёғий яна бир бор турган еридан қочиб, Наботор томонга бориб, Бадахшон шоҳларига қўшилдилар. Улар билан иттифоқ бўлиб На-боторни олдилар. Катта сув олдида баҳайбат бир тоғ ва азим бир дара бор эди. Лашкарини ораста қилиб, ўша тоғ устига чиқиб, ҳўкиз бошли қалқон ва тураларини олдиларига қўйиб турдилар. Лашкар қорасини кўргач эса яна қочдилар. Кунқорўлангвинг бу томонида Омуя сувига борадиган йўлларни эгалладилар. Пистирмада тур-ган ерларини мустаҳкамладилар.

Амир Соҳибқирон лашкарининг манғлойи стиб келгач, баҳодирлар олдинга ўтиб жанг бошладилар, ёғийни пастга туширдилар. Шоҳ Шайх Али Бадахшонийни кетидан қувиб етиб ушладилар, уларнинг от-қўйлари галаларини хайдаб, ортларига қайтдилар. Амир Соҳибқирон: "Ёғий қочди, вилоятни олиш керак", деб буюрди. Жаҳрн Ма-ликни Курон томонга жўнатди. Улар илғор (қисм) бўлиб бориб, талон-торож қиддилар ва кўп ўлжа олдилар. Аммо қайтаётганларида уларни йўл бошида душманлар тўхтатиб, олган нарсаларининг барини тортиб олдилар. Лашкардан баъзиларини ўлдирдилар. Бир юз ўттиз ки-шини отидан қулатиб, тутқин этдилар. Жаҳон Малик қочди.

Бу хабар Амир Соҳибқиронга етгач, ўзи отланиб, ўн уч киши билан Добон тоғи устига чиқиб, улар ўтадиган тор йўлнинг бошини тўсиб турди. Кўп жанг ва ҳисобсиз ҳаракатлардан кейин эли ва ўзига яқин кишиларни душмандан қутқариб олди. Айтишларича, Амир Соҳибқирон шундай деганмиш: "Мен шунча кўп жанглар қилдим ва кўп воқеаларни бошдан кечирдим-у, аммо бу жангдан қаттиғини кўрмадим",

Шу аснода мукаммал қуrolланган элликта йигит Амир Соҳибқиронга (қарши) (54) яқинлаб келди ва яна икки юз киши уларга ёрдамга етишди. Элчи Буғо мардоналик кўрсатиб пиёдалар орасига ташланди ва бир неча тожикнинг гарданига шапалоқ уриб, ширин тил билан айтди: "Олдингизда турган киши — Амир Темур-дир. У сизлардан олинган асирларни озод қилиб, ўзингизга беради, сизлар нега беҳуда жанг қиляпсизлар". Душманлар турган жойларида унга бош эгдилар. Улар орасидан икки киши чиқиб таъзим қилди. (Амир Соҳибқирон): "Бизнинг вилоятдан олганингиз от ва қуrol-аслаҳаларнинг барчасини жамлаб бизга келтиринг-лар, шунда биз асирларни сизга қайтарамиз", деб ишорат қилди. Ҳаммалари хизмат мақомида туриб, ишоратни қабул этдилар, қуrol-яроқ ва совутлардан ҳар нимаики олган бўлсалар, келтирдилар, Амир Соҳибқирон ва Жаҳон Малик учун тўққиз-тўққиз тортдилар. Уларнинг асирлари қайтарвб берилсин, деган фармон содир бўлди. У жойдан қайтгач, кул лашкари тезлик билан етиб келди. (Қочиб кетган) Тезакчи Жалойир (ва баъзи аскарлар) Бадахшонга кирган эдилар, амирлар: "Уларни қайтиш вақтида сўроққа тутайлик", дедилар. Амир Соҳибқирон бу гапни эшитиб ғазабланди ва уларни (хрзироф ҳузурига келтириб,

воқсани сўради ҳамда гуноҳкорларни чўп ёсоққа отказди.

XVI. ШАЙХ МУҲАММАД БИЛАН КАЙХИСРАВНИНГ АМИР ҲУСАЙНГА ДУШМАН БЎЛГАНИ БАЁНИДА

Амир Ҳусайн Амир Соҳибқирон олдига киши юбориб: "Кайхисрав ва Шайх Муҳаммад душманлик йўлига кир-дилар, тезда етиб келишинг керак, чунки бу муҳим ишгаинг тадбиру чораси сенинг раъйинг ва маслаҳатингсиз муяссар бўлмайди", деди. Амир Соҳибқирон дарҳол от-ланиб Соли Саройга, сув бўйига етиб келди ва унга учрашди. Амир Ҳусайн унга муносиб иззат-икром ва эҳтиром кўрсатиб, улуғлаш ва сийлаш маросимини кўнгилдагидан зиёда ўтказди.

Амир Соҳибқирон Бадахшонда турган вақтида Шайх Муҳаммад ва Кайхисрав бир гап айтишган ҳамда амир Ҳусайнга бир нишон — мактуб юборган эдилар . (Амир Ҳусайн) хатни эҳтистлаб сақлаб келарди. Амир Соҳибқирон бундан хабардор эди. Шундай бир вазиятда у ўзича ўйлади: "Агар амир Ҳусайннинг аҳду паймони рост, дили менга нисбатан соф бўлса, бу гапни менга айтиши ва у мактубни менга кўрсатиши керак". Иш Амир Соҳибқирон ўйлаганидек бўлиб чиқмади. Амир Ҳусайн (мактубни) пинҳон тутди. У амир Ҳусайн ҳақида бадгумон бўлиб ўйга толиб, ўтовида ўтирганида икки киши кириб келди. Улар: "Амир Ҳусайн сизга нисбатан смон ниятдадир. У сизни ушлашга қасд қилган", дедилар. Амир Соҳибқиронга камоли мардлик, куч-қувват, (55) шижоат ва ботирлик хос бўлганидан кўнглига бундан кўрқинч тушмади. Бирор кишига бу ҳақда гапирмади ҳам. Шу ўртада бир киши келиб, унга мактуб тутқазди. Бу мактуб подшоҳ номидан амир Мусога ёзилган эди: "Муносиб фурсат пойлаб турвб, Амир Темурни ушлагин". Амир Соҳибқирон ўша мактубни пинҳон тутди ва ўзича ўйлади: "Бу ёлғон бўлса керак. Агар уларнинг кўнглида бу (фикр) бўлса эди, учрашув кундаёқ (жонимга) қасд қилган бўлардилар. Амир Мусонинг нима кучи борки, мени тутқин қила олсин". Шу фикр (билан) отига минди ва у гапнинг тўғри-нотўғрилигани очиқчасига сўраб аниқлаш учун отини чоптириб кетди. Етиб бориб кўрдик, амир Ҳусайн сув бўйига бориб турган экан. Шу пайт кемадан бир киши чиқди-да, амир Ҳусайннинг қулоғига: "Ёғий етиб келди. Лашкарларни (жангга) ҳрзирлаш керак", деб шивирлади. Амир Ҳусайн Амир Соҳибқиронга: "Сен лашкарнинг манғлоий бўлиб сувдан ўт, ўз лашкарингни ораста қилиб олдинга юр. Сендан илгари Зиндачашм ҳам лашкари билан кетган эди", деб буюрди. Амир Соҳибқирон ўз лашкарини сувдан ўтказиб, йўлга тушди. Душманлар унинг ҳамласидан кўрқиб, орқаларига қарамай қоча бошладилар ва

Олой томонга кетдилар. Кайхисрав қочди. Зиндачашм унинг кетидан қувиб кетди. Шайх Муҳаммад ҳам қочди. Амир Соҳибқирон уни таъқиб қилиб, Хўжанд Сувиғача етказди. Шайх Муҳаммад у ердан ҳам қочиб, Тошканд томонга, ундан Ўтрорга равона бўлди. Давлат яловлари зафару ғалаба билан Кешга кириб келдилар.

Юқорида зикр этилганидек, Амир Соҳибқирон имкон қадар амир Ҳусайннинг мамлакатдорлиги ва давлати ишларида мардлик-мардоналик вазифаларини адо этди, садоқат ва ихлос юзасидан душманлари юзига қилич солди ва унинг мухолифларини хору залил этди. Амир Ҳусайннинг синглиси унинг никоҳида бўлиб, у билан қавм-қариндошлик ва дўстлик алоқаси ҳар томонлама мустахкам эди. (Чунончи), амир Ҳусайн салтанат тахтига ўтказгани Одилхон (кейинчалик) ундан қочиб Кеш шаҳри ёнидан ўтаётган пайтида, буни Амир Соҳибқирон пайкаб қолган ва кетидан бориб, у билан жанг қилган, уни тутиб, амир Ҳусайн олдига юборган эди. Ҳарҳолда у дўстлик аҳди ва шартига вафо қилиб, унинг буйруқлари (ижросида) ҳеч вақт сустлик кўрсатмади ва бош тортмади. Қилган шунча саъй-ҳаракати ва жонбозлиги сўнгида: "Вилоятингни кўчириб бизнинг олдимизга кел, муҳим ишлар сенинг келишингга мунтазир", деб хабар гоборди.

Пўлод Буғо ва Халил бу ишда кўмаклашмоқчидай бўлиб, (асдида эса) унга қасд қилиб, озор бермоқчи эдилар. Амир Муайяд мастлик ҳолатида Жовурчининг кўлини ўлдириб қўйди.

Амир Ҳусайн Амир Соҳибқироннинг синглиси Ширин-к оғони кўчириб келиш учун киши юборди. Яна амирзода Жаҳонгирни юбориб, (у орқали) Амир Соҳибқиронга: "Амир Мусони ўз эли билан кўчириб менинг олдимга юбор, ўзинг эса вилоят забтига машғул бўлиб, у жойда тур", деб хабар берди. Шу хийла билан Амир Соҳибқиронни хотиржам қилмоқчи бўлди. Амир Ҳусайн гарчи жасур киши ва шамширдор баҳодир бўлса-да, аммо бахил ва хасис эди. Шу сабабли одамлар ундан нафратда эдилар ва кўлчилик ундан (56) юз ўгирган эди. (Байт):

Бахиллик бир айбдирки, у юз фазилатинши беркитиб қўяди, Сахийлик бир кимёдирки, у юз айбингни фазилатга айлантиради.

XVII. АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ АМИР ҲУСАЙН БИЛАН ЖАНГ ҚИЛГАНЛИГИ ВА У ТОМОН ЛАШКАР ТОРТИБ БОРГАНЛИГИ БАЁНИДА¹

Амир Ҳусайннинг одамларга нисбатан нияти бузилиб, уларнинг молига тамаъ этиб,

шаъну номусига тегадиган ҳақоратлар қилгач, халқнинг ундан кўнгли совида. Дав-лат ва мамлакат аҳволи ундан юз ўгирди. Азиз ва олий Тангрм буюради: <Аниқки, то бирон қавм ўзларини (ўзлари) ўзгартирмагунларича Аллоҳ уларнинг аҳволини ўзгартирмас> .

Қайси бир подшоҳ ўз раияти ва аркони давлати молига тамаъ қилса, у девор устида туриб, ўзи турган дсворнинг остини кавлаб бўшатган кишига ўхшайди. Агар девор куласа, у кишининг ҳалок бўлиши хавфи бордир. Шунинг учун айтмишларки (байт):

Қайси шоҳ ўз халқининг моли]-а қўл чўзса агар, Ул қазиб девор тагин,
лойи билан гомин сувар.

Қайси бир шоҳ халқига яхшилик истаб, ўз ишини халқининг ва раиятнинг ҳолини сўраш, уларга ғамхўрлик қилиш асосида Ёкурса, ҳамманинг дили унинг муҳаббатига чамбарчас боғланади, уларнинг ҳиммати унинг дуоси ва мадҳу саносига бағишланади. (Байт):

Хоҳласанг халқинг, синоҳингга гар сен яхшилик, Хоҳлагайлар сепга ҳам
халқинг, сипоҳинг **ахшқлик**.

Амир Соҳибқирон амир Ҳусайннинг аҳволи ўзгаргашши, ҳаракатлари ва гапларининг айнанганини мушоҳада этгач, фаросат кўзи билан цалбининг жоми жаҳрнамаси да унинг мулки ва давлати юзининг тир-налганлиги ва аҳволига путур етганини кўрди. Амир Мусо билан кенгашиб : "Амир Ҳусайннинг гапларию ишларига ишонч қолмади. Бузуқ фикрли кишилар унинг мизожу табиятини бўйсундиришга муваффақ бўлибдилар. Ўйлайманки, ғаразли кишиларнинг сўзи билан ғаддорлик ва макру ҳийла ишлатиб, тўсатдан бизга қасд қилиб қолиши мумкин", деди.

Амир Довуд ва амир Чоку каби давлат амирлари ва нўснлари ҳазрат Соҳибқирон билан якдил бўлишди. Ҳусайнбек, амир Ҳожи Сайфиддин, Аббос баҳодир, Оқ Буғо баҳодир, Шайх Али баҳодир, Давлатшоҳ баҳши ва Элчи баҳодирлар уларга бўйсундилар, буларнинг ҳаммаси ҳам амир Ҳусайнга муҳолиф бўлишда иттифоқ туздилар. Атроф теваарадаги кишиларни ҳам шу фикрга қўшилишга унда-дилар. Охир-оқибат муҳолифат изҳор қилиб, Али Ясову-рийни қиличдан ўтказдилар, улуғ ва азиз Тангри ҳазратидан ёрдам сўраб, лашкар туздилар (57) ва амир Ҳусайн томон юзландилар. Шайх Муҳаммад Хўжанд томонга қочган эди, дарсдан ўтиб Ўтрорга етганда уни тутиб келтириш учун амир Ҳиндуни юбордилар. Амир Мусо Амир Соҳибқирон лашкарининг қул қисми билан Хузор мавзеига етди. (Лекин) фикри бузилиб, ёмон ўй-ниятлар билан аҳду паймонини синдириб, Самарқанд томонга жўнади. Амир Соҳибқирон бу ҳолдан огоҳ бўлди ва Аллоҳга таваккал қилиб, ўзининг хос лашкари ва ишончли кишилари билан йўлга тушди. Под-шоҳзода Суюрғатмиш, амир Муайяд, Ҳусайнбек ва бошқа бир гуруҳ баҳодирларни лашкарга манғлой этиб олдинга

юборди. (Лашкарнинг) кулида ўз муборак зоти турди. Лаш-кар манғлоий Термизга етгач, кораларини кўрсатдилар. Амир Ҳусайн лашкарининг манғлоий Ҳиндушоҳ ва Халиллар узоқдан уларнинг қорасини кўриб, тўхтамасдан қоча бош~ ладилар. Амир Соҳибқирон уларнинг кстидан жўнади. Шу ҳолатда Аллоҳ таоло уни шарафли этгур Макка саййидлари жамоатидан бўлмиш улуғ амир ва мухтарам саййид Саййид Барака етиб келди. У Амир Соҳибқиронга катта ногора (табл) ва ялов тортиқ қилди. Амир Соҳибқирон буни муборак фол деб билиб, тўхтовсиз равона бўлди ва Чағон га бориб тушди. У ердан амир Чокунни Сулдуз лашкарини ва ўзининг хос лашкарини кўтариш учун Хатлонга юборди. Амир Ҳинду эса изма-из бориб, Шайх Муҳаммадга етди ва уни ушлаб ўзи билан бирга олиб келди. Шу вақтда Амир Соҳибқирон Бадахшон шоҳига элчи юбориб, лашкар сўради. Амир Ҳусайн Улжойтуни Қундуздан ҳайдаган ади, шу кунларда амир Улжойту ва Бадахшон шоҳи Шайх Муҳаммад барча тобеълари ва лашкари билан Хулм мавзсида эдилар, улар Амир Соҳибқиронга келиб учрашдилар. Амир Ҳусайндан қочган Кайхисрав ҳам кслиб қўшилди. Ҳамма амирлар, сар-дорлар теваарак-атрофдан Амир Соҳибқирои остонасига юз-ландилар. Шундан сўнг Амир Сокибқирон номдор биродар-ларини лашкарнинг манғлоий этиб олдинга юборди. Шайх Али баҳодир душманни узоқдан кўриб ҳамла қилди, каттиқ жанг бошланди. Бироқ ғалабага эришолмай турган эди, Хи-той баҳодир иккинчи томондан жангга кирди ва иттифокла-шиб душманни жойидан кўзғатиб **қувладилар**. Шайх Али баҳодир у жангда Чўпон Сарбадорни тутиб келтирди. \у*~

XVII. ПОДШОҲ СУЮРҒАТМИЙКНИНГ ПОДШОҲЛИК ТАХТИГА ЎЛТИРИШИ БАЁНИДА

Муқаррар қоида ва муайян тартибга кўра Тангри ҳазратининг сояси бўлмиш подшоҳсиз мамлакат ишлари интизом топмайди, сиёсат ва адолат конун-қоидалари барқарор бўлмайди. Қачонки салтанат юритишга лаёқат-лилиги кўриниб турган, улуғ хонадонга мансуб мустақил подшоҳ бўлмас экан, олам аҳли аҳволига тўс-тўполон (58) йўл топади, ишларда тартиб ва интизом йўқолади: на сипоҳда пушту паноҳ ва на раиятда мададкору таянчиқ бўлади. Қачонки тайинли бир шахс бу мансабга лойиқ келса ва бошқарув ишларини ўз гарданига олса, атроф-тсварақдаги фасодчилар тамаъ қилишни тарк этиб, итоату бўйсуниш йўлига кирадилар. Баний Исроил воқеаси бу даъвога гувоҳдир: уларнинг мамлакати мута-аййий бир подшоҳдан холи қолганда, гарчи улар орасида Юшаъ пайғамбар мавжуд эса-да, бир ривоятга кўра, Шамъун ва иккинчи бир ривоятга мувофиқ; Ашмуилга ушбу илтимосни қилганлар, яъни: <Бизга бир подшоҳни тайин қилгинки, токи ундан бизнинг белимиз ва дилимиз қувватланиб, кофирлар ва дин

душманларига (қарши) жихрд қилайлик> Шунга биноан Амир Соҳибқирон мамлакат ва давлат қонун-қоидаларини мардоналик билан кучи, саодатли толеъи баракати, тақдирга мувофиқ тад-бири ва яхши кечмишлар билан мустаҳкам қилгач, (бир вақтлар) Чигатойхонни Амир Соҳибқироннинг бузургвор бобоси бўлмиш Қарочор барлосга топширган улуғ подшоҳ Чингизхоннинг узоқни кўрувчи назари тўғри эканлигини асрлар ўтгандан кейин олам аҳлига равшан қилмоқчи бўлди, амирлар ва нўенлар билан машварат тузиб, у улуғ хонадон (аъзолари)дан салтанатга мутаайин бўлган подшоҳ Суюрғатмишхонни бахтли бир толеъ, муборак бир кун ва саодатли бир соатда Ўрпўз мавзеида мам-лакат подшоҳлиги тахтига ўтказди. Шундай улуғ маж-лисга лойиқ подшоҳона тартиб ва расм-русмларни ҳозирлади ва бир неча кунни айшу қомронлик билан ўтказдилар.

Ёсоқ ва йўсун йўл-йўриқларини қадимий қонун-қоида-лар асосида қайтадан тиклагач, лашкарни тартибга кел-тириш ва сипоҳни ораста қилиш билан машғул бўлди ва зўр шавкат ҳамда буюк куч-қудрат билан амир Ҳусайн томон йўлга чиқди. Бу хабар тарқалгач, ҳамма томондан лашкарлар жамъ бўлдилар. Зиндачашм ҳам етиб келди. Ҳаммалари йиғилишиб Балх қалъасини ҳар тарафдан ўраб олдилар. Қалъа ичидан кўп отлик ва пиёдалар чиқиб келиб жанг қилдилар. Амир Соҳибқироннинг фарзанди дилбанди, жаҳон амирзодаси, адлу эҳсон қуёшининг шуъласи, бахтиёрлик тожининг гавҳари ўн олти ёшли Умаршайх баҳодир (қалъа) дарвозаси томон юрди. Уни бу ишдан ҳар қанча қайтармасинлар, фойда бермади. Шу ёшида ҳақиқий мардоналик кўрсатиб, душманларни тўхтатди. Аммо жанг охирида оёғига ўқ тегиб, мажруҳ бўлди. Уста жарроҳлар ярали жойни доғладилар. У камоли ғайрати ва мардонлигидан оҳ демади, қошини ҳам чимирмади. Тун бўлгач, икки томон лашкари ўз жойига қайтди. Тонг отгач, яна жанг ноғорасини қокди-лар. Жангу жадал мардлари дарвозани очиб ташқари чиқдилар ва жанг бошладилар. Муҳораба шу даражага етдики, жанг майдонида қондан ариқ;лар оқди. Итоатсизларнинг бошлари қоптоқдек бало чавгонининг қайқисига тушди., (Шеър); (59)

Икки томон сипоҳин ур-ур деган садоси, Отлиқлар тўзонидаи тўлди
жаҳон фазоси. Ўлиқлар жасаци ётар жанг майдонида, Бош, қўл, оёғу
кулоц, қиличию найзаси.

Аҳвол шу даражага етгач, амир Ҳусайн қўрқиб ожиз бўлиб қолди. Шундай ҳолатда ҳам молу ашёни тану жонига ва номусига қалқон қилишга ҳирсу нафси йўл қўймади. Қани ҳимматки, бирон кишига бир дирам берса! (Байт):

Лясанг жангчилардаи олгин-кумуш, молингни, Қилич олиб **цўлига**
олмагайлар ёпингни.

Шу сабабдан лашкарнинг аксари тарқалиб, ундан кўнгиллари қолди. Амир Ҳусайн кўркувнинг зўридан қалъа дарвозасини ёпди, ҳақиқатда эса ўзи учун давлат дарвозасини ёпди. Амир Соҳибқирон: "Агар жон керак бўлса аҳду паймонингга вафо қил", деб хабар юборди. Амир Ҳусайн ёлвориб: "Мен амирлигу давлатимдан ва молу мулкимдан кечдим. Йўлимни очиб қўйишни буюр-гин, токи ташқари чиқиб, Каъба томонга кетай", деди. Амир Соҳибқирон унга жавобан: "Сенинг бахтинг қайтди, кунинг битди. Қалъадан чиқиб, таслим бўлишдан бошқа чора йўқ", деди. Ўртада бир неча элчию номалар бориб келгач, охир-оқибат, эртаси куни амир Ҳусайннинг қалъа-адан чиқишига ва амонликда бўлишига қарор қилинди. Амир Ҳусайн бу қарорга ишонмади, кечаси икки навқари билан қалъадан чиқиб, минорага яширинди. Аммо ажали етгани боисидан ҳийла-ю, кочиш фойда бермади.

ХІХ. АМИР ҲУСАЙННИНГ ҚОЧГАНИ ВА МИНОРАГА ЧИҚИБ ОЛГАНИ БАЁНИДА

Ғаройиб тасодифлардан бири шуки, бир киши отини йўқотган эди, Уни қидириб ҳар томон кезарди. Охири минора тепасига чиқиб, отини саҳродан қарамоқчи бўлди. Минорада амир Ҳусайнни кўриб қолиб, таниди. Бечора амир Ҳусайн жрнининг хавфу хатаридан унга бир ҳовуч марварид бах-шида қилди ва онт билан айтдики: "Менинг сирымни фош этма, Агар умрим вафо қилса ва давлатим қайтиб келса, сенга кўп яхшиликлар қиламан. Охират савобини бир Ху-донинг ўзигина билади". У киши эса қасам ичиб, аҳду паймон билан уни хотиржам қилди. Дарҳол пастга тушиб, Амир Соҳибқирон ҳузурига борди ва унга кўрган-билганини сўзлаб берди. Бу хабарни эшитгач, давлат амирлари отга миндилар, пиёдаларни ўзларидан илгари жўнатиб, минора атрофини ўраб олдилар. Уни қаҳр-ғазаб билан мажбуран пастга ту-шнрдилар, қўлини боғлаб, Амир Соҳибқирон ҳузурига олиб келдилар. (Байт): (60)

Амру фармонингни тутмай кимда-ким тортди бошин, Кўргил, остонанпя
келтирди фалак судраб бошин.

Амир Соҳибқироннинг улуғвор зотида суҳбатдошлик ҳақими тан олиш, собиқ хизматкорлар ҳуқуқига риоя қилиш (сифатлари) мавжуд бўлганлиги учун унинг қонидан ўтмоқчи бўлди. Лекин шу пайт Кайхисрав кириб келди ва тиз чўкиб биродари хунини талаб қилди. Амир Соҳибқирон уни раъйидан қайтармоқчи бўлди. Шу аснода (Соҳибқирон-

нинг) кўзларига ёш тўлиб, (ўтмиш) суҳбатдошлик ҳуқуқига риоя қилмоқчи бўлди. Аммо амир Улжойту кўз қири билан амир Муайяд ва Кайхисравга ишорат қилди, улар Ёпирилиб, машваратсиз амир Ҳусайнни қасосгоҳга олиб бориб ёсоққа етказдилар. У ўтқазиб қўйган подшоҳни ва икки ўғлини ҳам кетидан йўқлик оламига жўнатдилар. Ҳа, <...бу кун-ларни (яъни ғалаба ва мағлубият кундарини) одамлар ора-сида галма-гал алмаштириб турамиз> .

Давлат яловини ҳар куни бир томга тикадилар. Бахту зафар хутбасини ҳар ҳафта (жумъа) ўзга бир номга ўқийди-лар. Бу кавну фасод оламида на бир мамлакат ва подшоҳликка эътимод бор ва на шавкату куч-қудратдан мадад бор. Дунё бир гўзал келинчакки, ҳар куни янги эрнинг оғушига киради, у шундай улфатки, ҳар соатда бошқага кўнгил қўяди, на унинг давлати пойдордир ва на унинг меҳри бир (маромда) барқарор, на сўзи тўғри ва на аҳди устувор. Унинг ишваларидан дили қувониб, охири насибаси ғаму андух бўлмаган ким бор?! Унинг фирибидан кўнгли яйраб, оқибатда пушаймон бўлмаган ким бор?! Шеър:

"Кўнгилни менга бергин", дейди доим сенга дунё.

Нега бу тилсиз сўйлагувчининг пандини эшитмайсан асло:

Меҳрсиз дунёга нега меҳринг қўярсен, ундан Искандар

бежон бўлди-ку!

Вафосиз ёрга нега ошиқ бўлурсен, уни деб Доро

мулкдан ажради-ку!

Бу поенсиз биёбонда хаёлот сароби хирсу нафс бан-даларини ҳалокат тупроғига ташлаган. (Оятда айтилга-нидек): <Уларнинг ишлари саҳродаги саробга ўхшайди, ташна одам уни сув деб ўйлайди-ю, олдига келгач, ҳеч нарса топмайди> .

Бу дўстлигу улфат мажлисида минглаб нозанинларни умид шароби оёкан йицди: <„уларни суғуриб олинган хурш) (дарахти)нинг таналаридек юлиб — учириб ке-тур> . (Байт):

Жаҳонга кўнгил ҳўйма, чунки бу шундай бир кслинчакки, Ундан кўз ёши-ю, жигар қон бўлишидан ўзга (наrsa) йўк.

Хулоса шуки, унинг шавкату қудрати йўқ бўлди, бахт-саодати қуёши ботиш ҳудудига етди. Унинг давлати завола топиш сари юз тутди ва такаббурлик тахти тубанлик ва хорлик тупроғига йўналди. (Байт):

Алп-Арслоннинг бошини кўрдишми, у нжсакликда
гардунга етган эди,
Энди эса, агар Марвга келсаи, Алп-Арслон оошини тупроқда
курасан.

Амир Ҳусайннинг давлати бисотини йиғиштиргач, Амир Соҳибқироннинг иззат ва улуғлик чодирини осмонга етказ-дилар. <Биз сени ерда халифа қилдик> (ояти) ёрлиғини қазо ва қадар муншийлари <(Аллоҳдан) унинг ўзи қилган иш ҳақида сўралмайди> (деган ояти) девонида (Амир Соҳибқироннинг) шарафли исмига ёздилар ва <Сен истаган кишингга мулк ато қилурсан> туғроси (билан) муҳрадилар ҳамда олам (ишлари)нинг ҳал этиш ва ман қилиш тизгинини унинг қудрат қафтига тутқаздилар. <Айт: Эй мулку давлат эгаси бўлган Тангри, Сен истаган кишингга мулк ато қилурсан ва истаган кишингга бу мулкни тортиб олурсан; истаган кишингни азиз қилурсан ва истаган кишингни хор қилурсан. Бор яхшилик ёлғиз Сенинг қўлингдасан. Албатта Сен ҳамма нарсага қодирсан> .

Қазо суворийси қадар қамчини билан унинг давлати оти-ни зафар майдонида чоптирди ва иқбол йўлбошловчиси унинг истиқболига чиқиб, ушбу икки байтни ўқиди:

Тангри сени юборди эй подшоҳ жаҳонга, Ол эртароқ жаҳоннинг тўрт
томонини нишонга, Мамлакатлар даъвосин гувоҳидир ҳиличинг,
Даъвойингга эришиш учун йўналтиргин ҳар ёнга.

Амир Ҳусайн воқеаси ниҳоясига стиб, Балх мамлакати эгаллангач, қалъа ва хисорни вайрон қилдилар, иморат-ларни кўпориб ташладилар, аскарлар ҳар томондан та-лон-торожга қўл чўздилар ва кўп ўлжа олдилар. Бу ғалабанинг овозаси дунегга тарқалди. Жаҳон аҳли бу воқеадан тегишли хулосалар қилдилар. Амир Темурнинг соҳибқиронлиги овозаси оламга сийлди.

Шундан сўнг (Амир Соҳибқирон) Балх сувига кўприк боғлаб ўтди ва Кеш шаҳри орқали Самарқанд томонга йўл олди. У ерга етгач, ўзи еттирган жойда ва иззат қароргоҳида жойлашди-да, қалъа, хисор ва ҳашаматли саройлар қуришни буюрди. Муҳандислар ва бинокорлар фармонга мувофиқ олтин нақшли бинолар қурдилар, подшоҳона мавзелар барпо этдилар.

Мамлакат Амир Соҳибқирон тасарруфига киргандан кейин амирлар ва нўёнлар билан иттифоқликда мамлакат тахтини ва подшоҳликни жаҳон подшоҳи Суюрғатмишхон вужуди билан янгидан зийнатладилар.

XX. БАЛХ ШАҲРИ ОЛИНГАНДАН КЕЙИН

АМИР МУСОНИНГ ТУРКИСТОН ТОМОН
ҚОЧГАНЛИГИ, АМИР СОҲИБҚИРОН АМИР
ЖУНКИНИ УНИНГ КЕТИДАН ЮБОРГАНЛИГИ
ВА УЛАРНИНГ ЖАНГИ БАЁНИДА¹

Шу аснода амир Мусо қочиб, Туркистон томон йўл олди. Амир Жункини унинг кетидан юбордилар. У амир Мусога етиб олиб, у билан жанг қилди ва ёғийни қочирди. Амир Мусо яйлов ва тоғли ерларда (62) саргардон бўлиб қочиб юрар эди, иккинчи марта амир Қарлуғож унинг кетидан йўлга тушди. Уларнинг қора-сини кўрган амир Мусо икки ҳарами билан қочиб, Шйбурғонга Зиндачашм олдига борди ва уни ҳам балога қолдириб, (Соҳибқиронга) душман этди.

Амир Соҳибқирон эса тир оyi да амирлар ва нўёнларга курултой учун унинг даргоҳига йиғилишлари лозимлиги ҳақида фармон берди. Барча фармонга мувофиқ ҳозир бўлди. Зиндачашм буйруққа кўра келмагач, Амир Соҳибқирон унинг олдига элчи юбориб, итоатсиз-лиги учун унга таҳдидлар қилиб, ўрдуга келишини талаб этди. Зиндачашм элчини зўр ҳурмат билан кутиб олди ва: "Сенинг кетингдан кафан ва шамгцир билан бораман", деб қасам ичди. (Мисраъ):

Ўлдирадими ёхуд қолдирадими ўзи билади.

Бундан илгари Хуросонда икки таниқли ва номдор амир Байрамшоҳ ва унинг ўғли Тилончи амир Хусайнга душман бўлишган эди, улар унинг (давлати) заволи топганлиги воқеасини эшитишгач, хурсанд ва шодмон бўлиб, Амир Соҳибқирон ҳузурига йўл олдилар. Зинда-чашм маккорлик ва ғаддорлик ҳаёлида уларнинг йўлига чиқиб, айш-ишрат учун лозим бўлган қўй, шароб ва бошқа шунга муносиб нарсаларни муҳайё этди. Уларга тўй берди, мастлик ҳолатида отаю ўғилни тутиб, оёғига кишан солди ва ўзининг катта акаси амир Муҳаммадга топшириб, одамларнинг олдига: "Буларни Амир Темур хизматиغا етказгин", деб буюрди. Ака-ука тил бирикти-риб қўйганига мувофиқ акаси уларни йўлда ўлдирди. Бу хабар Амир Соҳибқироннинг шарафли қулоғига етди. У Улжойту Апардига буюрди: "Бориб бу қариндошингни маломат этиб, дўқ-пўписа қилгин ва охири насиҳат айлаб, уни ўзинг билан бирга олиб кел". Улжойту узр сўраб: "Уйлайманки, унга насиҳат қилиш бефойда, ўртада мен хижолат бўлиб қоламан", деди. Амир Соҳибқирон унинг узрини инобатга олиб, амир Тобон баходир ва Хожа Юсуфни Зиндачашмнинг олдига юборди, уларнинг зиммасига насиҳат қилиш вазифаларини юклади. Амирлар йўлга чиқиб, Шибирғон дарвозасидан кириб бордилар. Зиндачашм билан учрашгач, унинг чеҳрасида мухолифлик асарини кўрдилар. Зиндачашм шу дамнинг ўзида икки-сини ҳам тутиб боғлаб қўйди. Бу хабарни Амир Соҳибқиронга етказганларида,

унинг буйруғига кўра амирлар ва нўёнлар лашкарлар билан отландилар, сўнг у томонга юзланиб, Шибирғонга етиб бордилар ва Зиндачашмни қуршовга олдилар. У ожизлик ва ҳайратда қолди; ўзининг кучсизлигини, зафарнишон лашкарнинг куч-қудратини кўриб зорланиш ва ёлворишга тушди; афв этиб, марҳамат кўрсатишларини илтимос қилиб, лашкар-нинг қайтиб кетишини, унинг ўзи шамшир ва кафан билан улуғ дарғаҳга боришини ўтинди. Амир Соҳибқирон унинг гуноҳларини афв этаги билан ёпиб, илтимосини қабул қилди. Сўнгра Самарқандта қайтди, Зиндачашм амир Мусони (қалъадан) ташқариға чиқарди ва ўзининг укаси (билан) Амир Соҳибқирон ҳузурига юборди. Амир Улжойтуни ўзига ҳимоячи этди, ўзи эса кафан ва шамшир билан (63) Амир Соҳибқирон даргоҳига борди. Улжойтунинг қарилиги ва ожизлиги инобатга олиниб, унинг шафоати қабул қилинди ва Зиндачашм палос ўпиш учун келганида (Амир Соҳибқирон) унинг гуноҳларидан ўтди. Амир Мусога ҳам аввалгидек қурмат кўрсатиб, унинг гуноҳларини афв этди. (Байт):

Ҳазрати Одам замонидан то даврони подшоҳ, Улуғлардан афв этигн-у,
ҳарамлардан гуноҳ.

Сўзнинг қисқаси, уларни сарупо ва инъомлар билан сийлаб, эҳсонига хос этди, ўтган вақтлардагидек уларни мамлакат, ишларига дохил қилди .

Зиндачашм ҳалокатдан ҳалос топгач, феълидаги шай-тонлик ва бадбахтлик уни яна тўғри йўлдан оздириб, бўйсунуш тариҳидан гоз ўгирди. Хонзода билан иттифоқ бўлиб, Термизни ғорат қилди. Бу хабар Амир Соҳибқиронга етгач, Хитой баҳодир ва Арғуншоҳ баҳодирни лашкарга манғлой этиб юборди ва Зинда-чашмни қаерда учратсалар, у билан жанг қилиб, қўлга олишни буюрди. Улар Термизга етганларида, Зиндачашм лашкар қорасини кўриб, қочишга юз тутди. Омуя сувига қурилган кўприк ва ксчувни бузди. Ғалаба ёр лашкар етиб келгач, Шибурғон вилояти халқи жон хавфидан кўприк ва ксчув томон югурдилар , етиб боргач, унинг бузилганини кўрдилар ва жаҳон кўзларига қоронғу бўлиб, ҳаётдан умид уздилар. Шу аснода лашкар етиб келди ва уларга ўқ сғдирди. Баъзилари ўзларини сувга ташлаб ғарқ бўлди, баъзиларига ўқ тегиб ҳалок бўлди. Уларнинг оз қисмигина тирик қутулди. Зиндачашм Шибурғон кўрғонига кириб олди. Амир Чоку бутун лашкари билан унинг кетидан борди ва қишни қалъани муҳосара этиш билан ўтказди. Баҳор фасли келгач, Зиндачашм қалъадан чиқди, амир Чокунинг этагига ёпишиб, ўтган ишлардан пушаймонлик билдирди ва ўз қилмишлари учун тавба қилиб, гуноҳини кечиришларини сўради. Амир Чоку Амир Созкибқирон ҳузурига келди ва амирлар билан иттифоқликда Зиндачашмни (афв этишга) шафоат қил-дилар. Амир Соҳибқирон подшоҳона мактовли ахлоқ йўлидан

юриб, илоҳий суннатга эргашди ва Зиндачашмни исёнига жавобан оҳсону ҳурмат билан қаршилади ва қонидан ўтди. Зиндачашмнинг вилоятидан нимаики ўлжа қилиб олинган бўлса, унга қайтариб бериш ҳақида ҳукм бўлди. Тўй бериб сийлаганларидан сўнг унга хилъат, камар ва туя, от, қўйлардан жуда кўп инъом қилиб, мартабасини баланд кўтарди. Шунчалик инъому эҳсон ва марҳаматлар кўрсатилганига қарамай, бир муддатдан кейин ифлос нафси уни яна фирибгарлик ва маккорлик (йўлига) солди. Аммо тадбири тақдирга мувофиқ келма-гач, у ҳаракатларидан (яна бир) гуноҳ ва зарардан бўлак натижа топмади. Субҳоноллоҳ, бечора одам мана қай тарзда ёмонликка бошловчи нафснинг фирибига алданади, ўз соҳибининг (эзгулик) ҳуқуқини итоатсизликка алмаш-тиради ва унутиш мақомига қадам қўяди! Ҳа, нима ҳам цилиб бўларди?! Одамнинг тугма табиати шундай. Тангри ҳазрати унинг бу мақоми хусусида шундай буюради: <Агйр (дунёга) қайтарилсалар, шубҳасиз, ўзлари ман қилинган ишларга қайтадилар — албатта улар елғончилардирлар> , яъни, бу кофирлар охиратга етган-ларида ва ул саройнинг азобларини кўрганларида (64) зорланиб: <Худовандо, на бўлғайки бизнинг гуноҳимиздан ўтиб, қайтадан дунёга юборсанг, токи биз лозим тарзда ҳаёт кечирсак ва шойиста амалларни бажо келтирсак>, деб ёлвориб илтимос қиладилар. Аммо куфрони неъмат этувчи одамизод ғаддордир, агар Аллоҳ уларни қайтадан дунёга келтирса, яна ўша ёмон қилмишларига киришиб, нолайик ишларга машғул бўладилар; дмак, улар бу даъвони қилишда ёлғончидирлар, Одамизодда ҳеч қандай хислат куфрони неъматдан ва ношукурликдан смонроқ бўлмас. Шунинг учун демишларки (байт):

Куфропи неъмат куфрдан ёмон, Куфр сўзи бирдир, иккидир
куфрон .

Бу воқеалар бўлиб ўтганидан кейин тўнғиз йилига тўғри келган етти юз етмиш учинчи (1371—1372) йил Амир Соҳибқирон лашкар тортиб муборак юришга от-ланди, мўғул вилояти ни ўз ҳукмига бўйсундирди. Ўрунғ Темур эл бўлгач, (мамлакатни) унга топширди-да, яна қайтиб ўз жойига жўнади. Шу кунларда Кспак Темур Амир Соҳибқиронга душман бўлгани ҳақида хабар етди. Баҳром ва Аббос баҳодир Амир Соҳибқирон буйруғига биноан лашкар тортиб, у томонга равона бўлдилар. Улар душманга етишгач, лашкар аҳлидан (баъзилари) бевафолик қилиш фикрига тушдилар ва қадим айёмлардан бери Баҳромга душман бўлган сада амири Те-закчи билан иттифокликда Баҳромни ушламоқчи бўлдилар. Баҳром бу маънидан воқиф бўлиб қолди ва ўзининг эҳтиёти (чорасини) кўриб, суҳбатдош бўлган амирларига бу воқеани айтди. Шайх Али баҳодир ғазабга келиб, душманларга ҳамла қилмоқчи бўлди. Хитой баҳодир уни тўхтатиб қолишга ҳар қанча уринмасин, фойда бсрмади. Шайх Али баҳодир ўзини душман сафига урди.

Душманлар кўпчилик эдилар. Хитой баҳодир жангга кириб, Ойиша Хотун сувидан ўтди ва (Шайх Алини) куч билан ушлаб, мажбуран (душман) лашкари орасидан олиб чиеди. Вакт тақозосига биноан душманлар билан сулҳ туздилар, қайтишларида макру ҳийла (ишла-тишни) ўйлаган ул жамоани жазолаб қайтдилар. Амир Соҳибқироннинг ғазаб ўти алангаланиб, дарҳол отланиб душман лашкари томон йўлга чиқди. Улар бундан хабар топгач, қарши туришга қувватлари келмаганлига туфайли бошларини олиб қочдилар. Ғалаба ёр лашкарлар уларни никомиший қилиб, Санкиз Ёғоч мавзеигача қувдилар. Кўп асир ва ғаниматлар олиб қайтдилар. Удан ато зиёратгоҳида амир Мусо, Зиндачашм ва Хизрнинг ўғли кенгашиб, аҳду паймон қилдилар. Хонзода ва шайх Абуллайс Самарқандий бундан илгарироқ улар билан иттифоқ тузган эдилар *. Амир Сокибқирон у ҳолатдан воқиф бўлиб ишорат қилди ва уларни тутиб, қилмишларига яраша жазоладилар, ҳамма (мол)ла-рини ўтда қуйдирдилар. Амир Соҳибқирон амир Мусога қарата: "Гарчи сен муҳолифат кўрғазиб, бу номақбул ишга киришган бўлсанг ҳам, аммо қадимий дўстлигимиз ҳаққи сени афв этдим. Хонзода эса ҳазрат рисолатпаноҳнинг му-борак наслларидан бўлгани учун (қилмишига) бардош бериб, унга бирон зарар етказишни раво кўрмаймен", деди. Аммо бир муддат кўзга кўринмай турсин учун муборак сафарга Ҳижозга жўнасин, деган ҳукм бўлди. (65) Хизрнинг ўғлига амир Сайфиддин шафоатликка ўтиб, Амир Соҳибқирон унинг гуноҳини афв этди. Аммо Зиндачашм ҳақида: "Уни менинг олдимга йўлатманглар", дсб бугорди. "Енг ичида илонни парвариш қилиш ақлдан эмасдир, душманни дўст деб билиш донишмандлик ва оқибат андишликдан йироқдур", деди. Унинг буйруғига кўра Зиндачашмни боғлаб ва занжирга солиб ҳибсда тутдилар.

XXI. АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ ХОРАЗМ¹ ВА У ЖОЙНИНГ ҲОКИМЛАРИ БИЛАН БОҒЛИҚ КЕЧМИШЛАРИ БАЁНИДА

Амир Соҳибқирон мамлакатни бегоналар кўлидан ха-лос қилиб, (оятда) <Албатта Аллоҳ сизларга омонатларни ўз згаларига топширишни буюради> (дейилганидек), салтанатни Чигатой хонадонига муқаррар қилиб, улар-нинг қонун-қоидаларини тиклаган вақтида амир Ҳусайн сўфи Кот ва Хивани ўз тасарруфига киритганига бсш йил тўлган эди. Амир Сокибқирон унга элчи юбориб, хабар қилди: "Бу икки мавзе Чигатойхонга тегишлидир, шунинг учун бу (мавзс)ларга нимаики тааллуқли бўлса, барчасини подшок девони тасарруфига киритгин , токи (подшокона) марҳамату мсҳрибонликка сазовор бўлиб, (икки орада) дўстлик йўли очилсин ва бирлик омиллари мукайё бўлсин". Ҳусайн Сўфи бунга жавобан: "Мен бу вилоятни қидич билан қўлга киритганман, уни мсндан қилич билангина тортиб олиш мумкин", деди. (Вайт):

Мулк келиниинг маҳрини қилич билан кесиб

бслгаган эканлар, Қиличсиз уни талоқ қилиб

бўлмайди.

Бу сўзларни Амир Соҳибқироннинг шарафли қулоғига етказганларида Аллок раҳмат қилғур мавлоно Жалолиддин Каши дуо ва сано тақдимида сўнг илтимос қилди: "Агар мени элчи қилиб юборишга ҳукм жорий бўлса, шоядким, насихат баракоти билан ғафлат уйқусидан уйғонсалар ва халқнинг жону мулкига тажовуз қилмасалар, токи мусул-монлар амонлик ва саломатлик паноҳида қолсалар".

У ижозат олиб, Хоразмга жўнади; дин арбобларининг тутган йўли бўлмиш насихату хайрхоҳлик вазифаларини бажо келтирди; фитна отабини сўндиришга саъй-ҳаракат қилиб, бу маънийни ояту ҳадислар билан қувватлади.

Ҳусайн Сўфига бахт ёрлик қилмаганлиги туфайли у (на-сиҳатни) қабул қилишдан юз ўгирди ва ул улуғ зотни қўрғоннинг ҳисорида тутиб турди. Амир Соҳибқирон: "Ким-ки огоҳлантирган бўлса, унинг узри қабул қилинди", деди, яъни, кимда-ким мусулмонлик ва хайрхоҳлик юзасидан душманини огоҳлантириб, инсоф ва тўғрилиқ йўлига чақир-са, жанг ва ситамкорликнинг ёмон оқибатларидан сақлаб қолса, ҳақиқатда узрини бажо келтирган бўлади. Шундан кейини ҳам агар бадфеъллик юзасидан бахтсизлик содир бўлса, бунинг гуноҳи гапга қулоқ солмаган ва инсоф йўлидан юз ўгирган киши гарданида бўлади. (66)

XXII. АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ БИРИНЧИ

МАРТА ХОРАЗМ САРИ ЛАШКАР

ТОРТИБ БОРИШИ БАЁНИДА

У йил сичқон йили эди . Амир Соҳибқирон лашкарини тартибга келтириб, қуроллантириш билан машғул бўлди, ғалаба ёр лашкарга ҳисобсиз мол, кўплаб от ва совут-анжомларни тарқатишни буюрди, сўнг Хсюзм томон юришга жазм қилди. Тоғ Адоғ ва Сепоя мавзеидан ўтганларида, қаршиларида душман қоровули чиқиб кел-ди. Зафар ёр лашкарнинг бир тўдаси уларга ҳамла қилиб, ғалаба қозонди ва уларни тутиб ёсоққа стқаздилар.

Буни муборак фол деб билиб, у ердан ўтдилар ва Кот ҳисорига етдилар. У ерда Байрамхожа ясовул Ҳусайн Сўфи томонидан шихна эди, Муайяд қози эса ҳукмрошқда унга шерик эди. Лашкар у ерга етганида ночор ҳисор дарвозасини маҳкам беркитдилар ва аррода, тири чархларни тайёрлаб турдилар. Амир Соҳибқирон буйруғига кўра аскарлар ўтин ва хас-хашак йиғиб келиб, хаидақни

тўлдирдилар. Сўнгра (Амир Соҳибқирон) Кўча **Маликка хандаққа** тушишни буюрди, аммо унга кўрқинч **ғолиб келиб, туша** олмади. Шунда Хумори ясовулга **ишора қилган эди, у фармонга бўйсуниб, хандаққа тушди; Мубашшир,** Тойхожа унинг кетидан эргашдилар. **Буни кўрган лашкарлар** тўхтовсиз хандаққа тушдилар ва **сувдан кечиб ўтдилар.** Шайх Али баҳодир биринчи галда **фасил тепасига** кўтарилди, Мубашшир ҳам чиқиб ол-моқчи **бўлиб унинг** оёғидан тутган эди, эплай олмади, **иккалалари ерга** йиқилдилар. Шайх Али баҳодир яна **фасил тспасига** **чикди,** душман унга найза ўқталган эди, **у найзани тортиб олиб** синдирди ва душман бошига қилич **солди. Лашкар** аҳ/ти ҳар томондан йўл очиб, қалъага кирдилар. **Душман** сипоҳини қиличга ем қилиб — **ҳаммасини ҳалок этдилар,** мол ва аслаҳаларини талади-лар. **Вилоят асирларини** (Самарқандга) қайтариб, эртаси куни у ердан кўчиб, Хоразм **томон жўнадилар. Кўча** Маликни ўша куни хандаққа тушмай қилган **гуноҳи ва** айби учун чўб ёсоқ этдилар, сўнгра **эшак думига боғлаб,** Самарқанд томон ҳайдадилар.

Амир Соҳибқирон амир Ғиёсиддин **тархон, Юсуфшоҳ** Хожа ва амир Тумоннв лашкарга **манғлой этиб (олдинга)** юборди. Улар Жўйи Гурлонга етдилар. **Менглихожа ва** Клик билан жайғ қилдилар. Ҳар **бир йўлизданни** тут-дилар ва ўлдирдилар. Амир **Соҳибқирон у ердан лаш-карни** илғор этиб ҳар томонга юборди. **Лашкар тарқалиб** кстиб, кимни топса талон-торож қилди.

Ҳусайн Сўфи қалъа ва ҳисорға **кириб** олиб, **сулҳ** тузиб, фитна ўтини сўндиришга ҳаракат қилмоқчи **бўлди.** Лекин шу аснода Кайхисрав бир **элчини жўнатиб,** уни қаршилиқ кўрсатишга тезлади. **Юборган хабарида:** "Зинҳор унга ишонма, (67) дўстлик эшигии **оча** кўрмагин. Лашкарларни тўплаб, дарвозани **оч-да, ташқа-ри** чиқ, мсн эса бу тарафдан етиб **бораман** ва **биргалашиб** душманни даф қиламиз", деди.

Амир Ҳусайн Сўфи унинг сўзларига **ишониб, лашкар** ва раиятни шаҳардан ташқари олиб **чикди, поғора чалиб,** Жўйи Қовун суви лабида саф **тортиб турди. Зафар ер** лашкар илғор қилиб, ҳар томонга **тарқалиб кетган эди.** Бу хабар Амир Соҳибқироннинг **шарафли қулоғига етгач,** тўхтамасдан отланиб, хос лашкаридан снида **ким** клса, барисини тартибга солди ва бурғу **чалиб (душманга)** юзланди. Лашкарнинг маймана ва майсара қисми **ороста** қилинган, Қовун Суви ўртада фосила эди.

Улар бир-бирларига карама-қарши турғанларидз Або~ чи, Сори Буғо ва Жирғоту сувга **от солиб, бу томонга** ўтдилар. У тарафдан ҳам мард **йигитлар уларга ташла-ниб,** жангни бошлаб юбордилар. **Подшоҳ Суюрғатмиш** ҳам ўз қўли

билан ўқ отди ва **Бскхожани ортига** қайтарди. Шайх Али баҳодир беш навқари билан сувга от солди ва ҳамла қилиб Хожа **Шайхзодани қочирди**. Амир Муайяд, Хитой баҳодир ва **Оқ Темур**— бу довиорақ шерлар — ҳаммаси ўзларини сувга **ташладилар ва ундан** саломат кечиб ўтдилар. Аммо Элчи баҳодир **сувга шўнғиб** ҳалок бўлди. Амир **Соҳибқирон ҳам сувга от йўлламоқчи** бўлган эди, Шайх Муҳаммад унинг оёғини **ўпиб, тўхтаб** туришини сўради. Амир Соҳибқирон унинг **сўзини қабул** қилиб, ўз иззатгоҳида қарор топди. **Шайх Муҳаммад** ўзини сувга ташлади ва оти билан **сувдан кечиб ўтди**. (Шундан сўнг) ҳар тарафдан ҳамла қилдилар ва душ-манлар кстидан қувиб, дарвозага етказдилар.

Амир Соҳибқироннинг атрофга тарқалиб кетган лаш-карлари қайта жам бўлдилар, улар ўзлари билан чексиз ва саноқсиз талон-торож қилиб олинган мол ҳамда аслаҳа-анжомларни келтирдилар. Шундан кейин бир неча кун ўтди; ҳисордан ҳеч бир киши ташқари чиқмади. Бир неча кундан кейин элчи келиб, Ҳусайн Сўфи ҳақиқатан ҳам вафот этганлиги ва унинг ўрнига Юсуф Сўфи ўтирганлиги хабарини етказди. (Байт):

Жаҳон ҳукмдорсиз ҳеч қолмагай, Бири кетса ўрнига бошқаси
келгай.

Сўнгра ўртада элчилар бориш-келиш қилишиб турдилар ва бир-бирлари билан боғланиб, қариндош бўлишиб, орадаги ваҳшатни унсу улфат билан алмаштирдилар. Воқеа бундай бўлган эди: амир Нангқудойнинг ўғли Оқ Сўфи подшоҳ Узбек нинг қизини никоҳига олган, Хонзода подшоҳ (Ўзбек)нинг набираси эди. Амир Соҳибқирон уни улуғ амир-зода Жаҳонгир учун сўраттирди. Юсуф Сўфи бундай пай-вандлик учун миннатдорчилик изҳор қилиб, рағбат кўрсатди ва бу муборак никоҳни анжомига етказдилар. Жанг ва ху-сумат хешлик ва дўстликка алмашинди. Амир Соҳибқирон ғолиб ва музаффар қайтиб, ўз вилоятига келиб тушди ва ўша куниёқ Кайхисравни тутиб, подшоҳ (Суюрғатмиш) ол-дига келтирди. Нўснлар ва амирлар сўрок (срғу) қилиб, унинг юқорида эслатиб ўтилган амир Ҳусайн Сўфини қар-шилиқ кўрсатишга ва жанг қилишга ундагани воқеасида ва бошқа кечмишларда қилган гуноҳларини исботладилар ва банди этиб, Самарқандга олиб бордилар, у ерда ёсоқ (қатл)га етказдилар.

Амир Соҳибқирон қишда (68) ўз тахтгоҳида қарор топиб, лашкарга уй-уйларига кетишга рухсат берди.

XXIII. АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ ИККИНЧИ МАРТА ХОРАЗМ ТОМОНИГА ЛАШКАР ТОРТИБ БОРГАНЛИГИ БАЁНИДА¹

Юсуф Сўфи яна олдинги гапидан қайтиб, аҳду пай-монини бузди ва ўз сўзига вафо қилмади. Лашкар тортиб Кот вилоятини хароб қилди ва у жойнинг аҳолисини тарқатиб юборди. Бу хабар Амир Соҳибқиронга етганда етти юз етмиш бешинчи < 1373— 1374) йилнинг баҳори <1374 йил, март) бўлиб, сигир (хўкиз) йилига тўғри келарди. Атрофдан сон-саноксиз лашкар тўплаб, Хоразм шахрига йўл олди. Юсуф Сўфи ёмон қилмишларига пушаимон бўлди. Даҳшат ва қўрқув мизожига ғолиб келиб, амонлик сўради ва бунга восита бўлиши учун Хонзоданинг сеп-молини тайёрлаб, тезлик билан жўнатишни мақбул кўрди. Унинг матлуби муяссар бўлиб, амонлик ҳиди жони димоғига етгач, Хонзоданинг жиҳозларини тартибга келтириш, зебу зийнатлари ва молини ораста этиш билан машғул бўлди; энг қимматли ва зариф молу рўзғор асбобидан, олтин-кумушдан иш-ланган, дуру жавохирлар билан безатилган нодиру камёб зеб-зийнатлар ва турфа буюмлардан шу қадар кўп ҳозирладики, унинг ҳисоби тасаввур чегарасидан ҳам чиқиб кетарди, ақл уларнинг саноғига етолмасди,

Туркий йўлбарс йилига тўғри келган {етти юз) етмиш олтинчи (1374—1375) йил (Амир Соҳибқирон) амир Довуд, Ёдгор барлос ва Узун Улжойтуларни подшоҳона ҳадялар, маликона нодир буюмлар билан Хоразмга юбор-ди ҳамда уларга олий насабли Хонзодани иззат-икромли элчилар ҳамроҳлигида Самарқандга олиб келишни буюр-ди. Улар Хоразмга етганларида Юсуф Сўфи мартабали меҳмонларни улуғлаш ва ҳурматлаш вазифаларини бажо келтирди ва Хонзодани, шундай бонуни ўшандай (улуғ) ҳазратга юборишга лойиқ тартибу дабдаба билан жўнатди. Хонзоданинг етиб келаётганлиги хабари келгач, Амир Соҳибқирон улуғлаш ва ҳурматлаш расмига риоя қилиб, Қайдухон ўғлининг келинчаги Қуртғо хотунни истикболга чиқарди. Нўёнлар, амирлар, қозилар, уламо ва ашрофу акобир унинг истикболи учун то Котгача бордилар ва зўр иззат-икром билан уни Самарқандга олиб келдилар. Мамлакатнинг акобир ва аъёнлари билан тўлган мажлисда пок шарият ижобича муборак вақт ва бахт толеи (кулиб боққан соатда) никоҳ ақдини туздилар. Олтин-кумуш, дур-жавокир, мушку анбар сочқи қилдилар. Маддоҳлар васфида лол қолгудек, сўз усталари мактовига ибора топишдан ожиз даражада машҳур тўйларгагина хос асбобу жиҳозлар, мазали таомлар муҳайё қилинди ва одамлар бир муддат айшу роҳат ва тинч-осойишталикда кун кечирдилар. (69)

XXIV. АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ МЎҒУЛ ТОМОН ЮЗЛАНИШИ ВА УНИНГ ҚАМАРИДДИН¹ БИЛАН ЖАНГ ҚИЛГАНЛИГИ БАЁНИДА

Қу сн й илига тўғри келган етти юз етмиш еттинчи йил шаъбон ойининг аввалида

(1375 йил 26 дскабр) Амир Соҳибқирон мўғул томон боришга азм этиб, йўлга чиқди ва Қатавон мавзсига бориб тушди. Уша кунларда қору ёмғир шу қадар кўп ва совук шиддати чунонам зўр бўлдики, ҳатто томирлардаги қон музлаб коларди. Шу боисдан кўп одам ва от-уловлар нобуд бўлди. Одамлар молу бойлиги, оту хачиридан айрилди.

Аҳвол шу даражага етгач, Амир Соҳибқирон Са-марқандга қайтди ва икки ой давомида шу сзда тўхтаб турди.

Шаввол ойининг аввалида (1376 йил 23 феврал) у яна лашкарни ҳозирлашни буюрди ва ғалаба ёр лашкарни тартибга келтирди. Амирзода Жаҳонгирни лашкарга манғлой этиб, Шайх Муҳаммад ва Одилшоҳни у билан жўнатди. Улар Жорунқо мавзеига етгач, хабар келтириш учун бир кишини хабарчи этиб (олдинга) юбордилар. У бориб аҳволни билгач, ушбуни маълум қилди: "Қамариддин Кўк-тспа мавзеида лашкарларини тўплаб турибди, аммо сизнинг келастганингиздан хабари йўқ. У Ҳожибскни кутмоқда".

Лашкарнинг манғлойи тсзда йўлга чиқсин деган ишора бўлди. Сўнг Амир Соҳибқироннинг ўзи ҳам уларнинг кетидан жўнади. Қамариддин унинг кслаётганидан воқиф бўлгач, тўхтаб туришни маъкул кўрмади. Унинг Барка-йи Ғуриён дсб аталувчи мустақкам бир мавзеи бор эди. У срдан учта катта дарс оқиб ўтарди. Қамариддин икки дарёдан ўтиб, учинчисига келиб тушди ва йўлларни мустақкам қилди. Амирзода Жаҳоншр зўр шавкат ва кўп лашкар билан сафларга тизилган ҳолда (ёсомиши қилиб) яқинлашди ва ғаним қаршисига кслиб турди, аммо (Қамариддин) тонг отгач, кетма-кст келаётган лашкарларни ва уларнинг кўпсонлилигини кўриё, даҳшат ва кўркув унга ғолиб келди ва қочишга юз тутди. Баҳодирлар унинг кетидан қувиб (никомиший этиб), кўп аскарларини ўлдирдилар. Қуёш кўтарилгач, Амир Соҳибқирон лашкарнинг кул қисми билан етиб келди, амир Довуд ва амир Учқаро баҳодирни душман кетидан жўнатди. Улар фармонга биноан йўлга тушдилар. Ажал амир Ҳусайннинг гирибонидан олиб, сувга чўктирди ва у ҳалок бўлди. Улар мўғул лашкарини талон-торож қилиб, мол-дунё ва от-уловларини Самарқандга олиб бордилар. Амир Соҳибқирон душманини таг-томиридан қуритиш қасдида Бойтоққача борди.

Улуғ амирзода Жаҳонгирни Қамариддинни излаб то-пиш ва қўлга тушириш учун ўзидан илгари юборди. Жаҳонгир фармонга биноан жўнаб, Уч Пармонни талон-торож қилди. Қамариддин тоғда паноҳ топганди. (70) У Жаҳонгирнинг байроғи ва туғиник кўргач, қочди. Жаҳонгир амир Шамсиддиннинг қизини қўлга тушириб, элчи жўнатди ҳамда Бўён оғо ва Дилшод оғо кслганини эълон қилди.

Амир Соҳибқирон эллик уч кундан бери бир ерда жой-лашиб турган эди. У бу хабарни эшитиб, тўхтамасдан йўлга чиқди ва Қароқасмоқдаи тепароцда амирзода Жаҳонгирга етиб

олди. Амирзода Дилшод оғони ва ўлжа олинган ҳадду ҳисобсиз кўй галаларини Амир Соҳибқиронга пешкаш этди. Сўнгра у ердан кўчиб, Отбоши га келиб тушдилар ва Арпо Ёзи деган жойда тўхтадилар. Ҳазора амири Муборакшоҳ Макрит (Амир Соҳибқироннинг) қадим кулларида ва хайр-хоҳларида эди. У тўй ва тўққиз-тўққиз қилиш вазифала-рини адо этиб, шойиста хизматлари билан Амир Соҳибқиронга яқинлашди. Амир Соҳибқирон шу ерда Дил-шод оғони ақди никоҳ шарафи билан мушарраф этди ва шарафли ҳарамини улуғ бонунинг боргоҳи билан зийнатла-ди. Сўнг Амир Соҳибқирон у ердан кўчиб, Ясси вилоятидан ўтди ва Ўзгандга келди. Ўша мавзеда улуғ оғо — Қутлуғ Туркон оғо, нўёнлар ва амирлар унинг палосини ўпиш учун етиб келдилар. Тўй ва шодиёналардан кейин Ўзганддан чиқиб, Хўжанд вилоятига йўл олдилар. Одилшоҳ Жалойир тўй қилиб, мақбул бўладиган хизматларни бажо келтирди. Аммо кунглида Амир Соҳибқиронга суиқасд қилиш фикри бор эди . Улуғ Тангри Амир Сох.ибқиронни раббоний илҳом билан бундан огоҳ этди ва у дарҳол отланиб, ўз мамлакати томон жўнади. Амир Соҳибқирон Қамариддин томон биринчи марта лашкар тортиб борганида, Шайх Мукҳаммад, Одил-шоҳ ва Туркон бир жамоа кишилар билан бирғаликда Амир Сокибқиронга бевафолик қилиб, имконини топишлари билан уни қўлга олишга аҳд этган эдилар . Одилшоҳ Амир Соҳибқирон остонасини ўпишга келиб, ўтмиш воқеаларни арз иззатгоҳига етказди. Амир Соҳибқирон мазкур маънини унга изҳор этмади. Уларга эҳсонунинъомлар марҳамат қилиб, тарбият ва эътиборини кучайтирди. <Билиб билмасликка солиш жувонмардлар одатидандир> (нақли) мазмунига кўра (муносабатларига) соя туширмади. Чунки гоҳида шундай бўладик, оқил ва комил донишманд киши бадхоҳ ва ёвуз ниятли душманини лутфу эҳсон билан ўзига хайрхоҳ дўстга айлантиради. Чунончи, Кисро ҳақида шундай бир ҳикоят келтирадилар: Форс (вилояти) амирларидан бирининг номи Митор экан. Аммо у Кисрога нисбатан хиёнат қилиш ре-жасини тузибди ва бир жамоа кишиларни ўзига иттифоқ этибди. Бузуржмсхр бу ҳолдан хабардор бўлиб, Кисрони шундай деб оғохлантирибди: "Маслаҳат шулким, эртага ҳаммани йиғиб, амирлар ва аркони давлат ҳузурида уни банди қилишни буюрасиз. Бунга кўриб, бошқалар хиснат этишдан тўхтагайлар". Кисро бунга маъқуллабди. Эртаси ку-ни унинг буйруғига биноан салтанат тахти поясига Митор учун олтин курси келтириб қўйибдилар. Кисронинг ишорати билан унга кўп олтин-кумушлар ва жавоҳирлар инъом қилибдилар, иктоъ тарзида берилган ер-сувларини кўпайтирибдилар. Бузуржмехр бу ҳолни кўриб, таажжуб қилибди. Подшоҳни холи топган пайтида бунинг сабабини сўрабди. Кисро унга: "Қанчалик ўйламайин, эҳсонун марҳамат бандидан қаттиқроқ бир бандни топа олмадим ва дилдан бўлак бирор нозикроқ аъзони кўрмадим; (шу боис) унинг баданидаги энг нозик аъзосига энг қаттиқ бандни солдим", дсбди. **(71)**

XXV. АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ УЧИНЧИ МАРТА ХОРАЗМ ТОМОН ЮРИШИ БАЁНИДА

Аждарҳо йилига тўғри келган етти юз етмиш саккизинчи йилнинг султоний наврўзи кириб, (1377 йил март) офтоб баҳорги тенгкунликнинг аввалги нуқтасига етганда, Амир Соҳибқирон Хоразмга юришга отланди ва элчи юбориб (маъ-лум қилди): "Модомики итоат этиш ва эл бўлиш даъвосини қилар экансизлар, ул диср амирлари билан иттифоқликда лашкарлар жам қилиб, муборак ўрдуга ҳрзир бўлинглар". Шу ҳол асносида Шайх Муҳаммад Баенни тутиб, гуноҳини бўйнига қўйгач, ёсоққа етказди, амир Сори Буғо, Одилшоҳ, Хитой баҳодир ва Элчи Буғони ўттиз минг киши билан Қамариддинга қарши жўнатди, ўз муборак зоти эрса отла-ниб, Хоразм томон йўлга чиқди ва Се-поя мавзисига етди. Шу ўртада Туркон Омуя суви тарафидан қочди, Пўлод тезлик билан унинг кетидан жўнаб кетди ва ўртада бир кеча ўтказиб Порёб мавзеида унга етиб олди. Улар уч ке-ча-кундуз бир-бирлари билан жанг қилдилар. Охир-оқибат, Туркон ва биродари Турмиш қочдилар. Пўлод баҳодир кет-ларидан қувиб, Турконга етиб олди. Турконнинг оти тўхтаб қолди. У отдан тушиб, биринчи ўқи билан Пўлоднинг отини кулатди, иккинчи отган ўқи Пўлоднинг дубулғасини тешиб ўтди. Охири бир-бирларига ташландилар. Пўлод Турконни ерга кулатиб, бошини танасидан жудо қилди, биродари Тур-мишни эса Эмин Сарбадор ўлдирди.

Одилшоҳ вилоятни холи топгач, Хитой баҳодир ва Элчи Буғони олиб, Сори Буғо билан бирлашди ва ҳаммалари (Амир Соҳибқиронга қарши) бош кўтардилар, ўз эл ва лашкарларини йиғиб, Самарқанд қалъаси ва қўрғонини му>осара қилдилар. Шаҳар аҳли ўқ-ёй ва новак захми билан уларнинг шаҳарни ўраб олишларига йўл қўймади. Қўрғон ҳокими Оқ Буғо баҳодир эди. У Амир Соҳибқиронга хабар юборди. Бу вақтда Амир Соҳибқирон Котдан ўтиб, Хосга етган эди. У бу воқеадан хабардор бўлгач, дарҳол амирзода Жаҳрнгирни манғлой этиб олдинга юборди, ўзи ҳам лашкарнинг қул қисмида кетма-кет жўнади. Амирзода Жаҳонгир Бухоро вилоятига етиб борди, Амир Соҳибқирон эса Работи Маликка тушди. Амирзода Кармина мавзеида душманга етди. (Ёғийлар) ўзларининг баробар келолмасликларини билиб, ўзбек ви-лоятига кетдилар ва Ўрусхон ҳузуридан паноҳ топдилар. Урусхон яйлоққа кетган вақтида, унга нисбатан ҳам ғаддорлик ва бевафолик қилиб, ўзлари-нинг бадасллик-ларини кўрсатдилар. Охири лашкар тортиб, Ўрусхонга шикаст етказдилар. Кимки бадасл пасткаш одамга ишон-са, қуфрони неъмат **қилгав** ва ўзгалар ҳаққини танимаган кимсани ўз эҳсонига ва марҳаматига лойиқ кўрса, ул киши ўз умидлари косасини тупроқ билан тўлдирган ва илонни қўйнида парвариш қилган бўлади. (72) Кимда-ким ўзининг қадимий валийнеъматига вафо қилмаса ва кўп йиллик хизматлари ҳаққини адо этмаса, ўзгаларнинг бсш кунлик (хизматлари)к кукуқини

қайдан ҳам била олсин?! Алқисса, улар Ўрусхонга ғаддорлик қилгач, Қамариддин томон йўл олдилар ва уни фитнаю фасодга тезладилар.

XXVI. ҚАМАРИДДИННИНГ ЎЗГАНДГА
БОСТИРИБ КИРИШИ ВА АМИРЗОДА
УМАРШАЙХ АМИР СОҲИБҚИРОНГА ХАБАР
ЮБОРГАНЛИГИ БАЁНИДА

Қамариддин лашкар тортиб Андигонга кириб келди. Қазоқ хазораси бир лашкар билан олдинда кетаётган эди. Амирзода Умаршайх Амир Соҳибқиронга: "Душман катта куч ва тўда билан келди, Андигонни остин-устун қилди", деган хабар юборди. Амир Соҳибқирон дарҳол отланиб, ўртада бир кеча ўтказиб, Отбоши мавзеига етиб келди.

Қамариддин ўз уйи <эли>ни кўчириб, қуролланган тўрт минг кишиси билая пистирмада тўхтаб турди. Аммо охири қочишга гоз тутди. Ғалаба ёр лашкар унинг кетидан борди, бироқ унинг эл ва қурони ҳақида хабар топа олмади. Шундан сўнг лашкарлар талон-торож учун (атрофга) тарқалиб кетдилар. Амир Соҳибқироннинг ол-дида лашкарнинг атоқлиларидан беш минг чамаси киши қолди. Булар амир Муайяд, Хитой баҳодир, Оқ Темур баҳодир, Шайх Али баҳодир ва бошқалар эдилар. Аммо улар ҳам душман тарафига талон-торож қилиш учун кетишиб, Амир Соҳибқирон билан икки юз кишигина қолди. Қамариддин пайт пойлаб, тўсатдан мунтазам лашкари билан етиб келди. Шундай бир ҳолатда Амир Соҳибқирон дилга хувват бериб, мардоналик кўрсатиш ва Тангри ҳазратига таваккал қилишдан ўзга бирор чора йўқлигини кўрди. У ўша кичик тўдани ёсомиший этиб, уларнинг кўнглини кутариб айтди: "Зафар топиш ва ғалаба қозониш лашкарнинг кўплигида эмас, балки Танг-ри ҳазратининг қўллаб-қувватлашидадир. Мардона бўлинглар, агар озгина суствик қилсак, иш қўлдан кетади". Лашкарнинг бариси жонбозлик кўрсатиб олға қадам ташладилар ва ҳамла қилиб зўр жангга киришди-лар. Улар ҳақиқатда мардлигу мардоналик кўрсатиб, ёвуз ниятли душмандан ўчларини олдилар ва нусрату зафар ёрлигида унинг лашкарини қочирдилар, Тангри таоло айтган: <Қанчадан-қанча кичкина гуруҳлар Аллоҳнинг изни билан катта гуруҳлар устидан ғалаба қилган. Аллоҳ сабр қилувчилар билан биргадир> .

Подшоҳнинг қалби олам ҳодисаларини кўрсатувчи жоми жаҳоннамо бўлгани учун Амир Соҳибқирон улуғвор шайх — Шайх Бурҳониддин Қилич ни,— унга Аллоҳнинг раҳмати бўлсин,— тушида кўрди. Камоли одоб билан унинг ҳузурига бориб, азиз фарзанди амирзода Жаҳонгир учун ҳиммат кўрсатиб мадад беришини сўради: "Худойи таолодан (73) ўғлим учун саломатлик тиланг". Шайх: "Худо билан бўлгин", деди-ю, фарзанди ҳақида ҳеч нима айтмади. Уйқудан уйғонгач, ўғли борасида хоотири ниҳоятда

ташвишли эди. Амир Соҳибқирон унинг сало-матлиги ҳақида хабар келтириш ва унга "ўзингни асра-гин" дея насиҳат қилиши учун Йўл Қутлуғ номли хос котибини юборди. У кетгач, яна паришон туш кўрди. Кўнғлидаги безовталиқ кучайди. Жами амирлари ва навкарларини йиғиб: "Мен фарзанди дилбандимдан ва қалбим мевасидан айрилиб қолмадиммикин, деб гумон қиляпман. Худо ҳақи, унинг аҳволини мендан яширманг-лар. Бор ҳақиқатни айтинглар!"— деди. Амирларнинг бариси одоб билан тиз чўкиб, талоқу атоқ қасамлари билан таъкидлаб: "Биз бу маънидан воқиф эмасмиз, амирзода аҳволдан ҳсч хабаримиз йўқ", дедилар.

Амир Соҳибқирон яна отланиб, Санкиз Ёғочда Қамариддин билан тўхнашиб, уни қочирди. Бу жангда Пўлод баҳрдирнинг кўлига ўқ тегди. Амир Учқаро Қамариддиннинг кетидан қувиб кетди. Бир қанча йўл юришгач, Қамариддин ўз навкарларини йиғиб, Учқарони ўртага олдилар. Амир Учқаронинг отини ўқ отиб йиқит-дилар. Аммо у жонини қутқариб қолди.

Охир-оқибат, (Пўлод баҳрдир) оловни ўчирмоқчи бўлиб, қўлини куйдирди ва (жароҳати очилиб кетиб), шундан вафот этди. Амир Соҳибқирон Атоқумдан қайт-ди . Шу ўртада Худо ярлақагур амирзода Жаҳрнгир,— ётган ери юмшоқ бўлсин,— ўлими ҳақида мудҳиш хабар келтирдилар. Жаҳон фиғону нола билан тўлди. Жамиъ халойиқ бошяланг, палос епинган ҳолда (Амир Соҳибқирон) истиқболига чиқдилар.

Алҳақ, унинг ёш кетганлигига қари фалак ҳам йиғи бошлади. Зухра унга аза очиб, кўлидаги камончани ташлади ва ушбу байтларни айтиб зор-зор йиғлади. (Шеър):

Тобутинг олдида жаннат ҳурлари, Бодом кўзларидан ёшлар тўксалар
арзир.

Сумаи баргадек танингии тобутда кўргач, Сунбул зулфларини кесиб,
йўлингта сочсалар

арзир.

Ҳа, муваққат ва бсвафо дунёнинг одати-ю, ситамкор ва дилозор фалакнинг шеваси шулдир; у кимга бир нуши бол бердики, кетидан минг нишини санчмаган бўлсин, кимнинг умиди шаҳида бир гулни яшнатдики, жигарни тсшувчи минг тикани дилини тирнамаган бўлсин?! (Байт):

Бу бир саройдирки, у албатта найронликка юз тутгай,

Демак, охират саройин тадорикини кўрган қавм бахтлидир.

Амир Соҳибқирон бу азада навжувону паҳлавону комрон фарзанди фироқида кўзи гирен, бағри бирён бўлиб, айрилиқнинг аччиқ (шарбатидан) коса-коса ичди, мстам ва мусибат либосини кийди. Аммо унинг равшан раъйи олдида ул шарбатни ичмаслик ва бошқа оламга кўчмасликнинг иложи йўқлиги аниқ бўлгач ҳамда бу-нингдск воқеада анбиё ва авлиё, ҳукамо ва уламолар сабр қилиш ҳам бўйсунидан бўлак чора топа олмаган-ликлари учун <Сабр қил. сабр қилмоқлигинг эса ёлғиз Аллоҳ қўллови биландир> (деган оятнинг) узилмас ипига ёпишиб, <Албатта биз Аллоҳнинг (бандаларимиз) ва албатта биз у зотга қайтгувчилармиз> (оятини) айтиб, Худонинг қазосига рози бўлди. Ўғлининг пок руҳига бағишлаб турли хайру эҳсонлар қилди ва мустақиқларга ҳар хил садақалар улашди . (74)

Ана шу (Аллоҳ қазосига розилик) туфайли у яна Қамариддинни таг-томири билан йўқ қилишга жидду жаҳд кўрсатди; бахтиёрлик қутисининг дури, подшоҳлик буржининг ёруғ юлдузи, жаҳондорлик белгилари псшо-насида ярқираб турган шундай бир фарзанди борлигидан Соҳибқироннинг кўзлари равшан бўлмиш амирзода Умар-шайхга Оқ Буғо баҳодир, Хитой баҳодир ва номдор амирлар билан биргаликда Қамариддинни излаб йўлга чиқишни ва имкон борича уни тутишга ҳаракат қилишни топширди. Улар фармонга мувофиқ равона бўлдилар ва Қуроту тоғида унга етиб, жанг қилдилар. Охир-оқибат ғалаба қозониб, уни қувдилар ва вилоятидан сон-саноксиз ўлжаю ғаниматлар олиб келдилар. Улар қайтгач, Амир Соҳибқирон яна юриш бошлаб, амир Муҳаммад, Аббос баҳодир ва Оқ Буғо базкодирларни манғлой қилиб юборди. Улар фармонга биноан Иссиқ кўл дарасида Қамариддинга етиб олдилар ва мардона жанг қилиб, уни яна бир бор қочирдилар-да, вилоятини талон-торож этиб қайтдилар.

XXVII. ПОДШОҲЗОДА ТЎҚТАМИШНИНГ

АМИР СОҲИБҚИРОН ОЛДИГА

КЕЛИШИ БАЁНИДА

Қамариддинни шу ҳолатга етказиб, энди уни таг-то-мкри билан йўқотишга ҳаракат қилиб, ғаним ташвишидан батамом фориғ бўлишни ўйлаб турганларида Тўқтамиш ўғлон унга ёвузлик қилиш тадорикида бўлган бир жа-моадан кўркиб, к.мир Соҳибқирон даргоҳига келаётгани ҳақида хабар етказдилар. Бу хабар тўғрилиги аниқлангач, атоқли амирла|эдан Тумон Темурни унга пешвоз чиқиш учун юборди. Уз зоти мубораги ҳам Уйноғудан қайтиб, Ўзгандга келиб тушди ва ундан Самарқандга жўнади. Тзққтамиш ўғлон етиб келгач, амирлар воситачилик қилиб уни аъло ҳазрат (олдига) олиб кирдилар. Амир Соҳибқирон ҳазратлари уни эъзозу икром қилиш вази-фасини энг баланд даражада адо этмок; учун имкон борича ҳаракат қилди. Унингдек подшоҳзодага

нисбатан ҳурмат сақлаш борасида ўзидек жанобдан нимаики лозим бўлса барчасини бажо келтирди. Сўнгра у билан ҳамжиловликда Самарқанд шахрига қайтди ва подшоҳона тўйлар бериб, муносиб пешкашлар тайёрлади; олтину кумуш, зсбу зевар, молу мато, от ва хачир, чодир утов, ногораю байроқ, аскар у сипоҳийлардан унга ва тобеларига шу қадар кўп тортиқ қилдики, уларнинг ҳадду саноғига етишдан ақл ожиз эди. (Байт):

Кўзғатар бўлса агар ганжу сигюҳин юкини, Ларзага келгай симобдек
кўзғалмас тоғ ҳам. (75)

Утрор ва Соврон вилоятларини унга тақдим қилди. Бир муддатдан кейин ўзбек подшоҳи Ўрусхоннинг ўғли Қутлуғ Буғо лашкар тортиб келиб, Тўқтамиш билан кўп жанглар қилди. Жангда Қутлуғ Буғога ўқ тегди ва у ҳалок бўлди. Унинг лашкари жўшга келиб, қаҳру ғазаб билан Тўқтамиш-ни қувладилар ва унинг вилоятини талон-торож қилдилар. У иккинчи марта қочибкир Соҳибқироннинг олдида келди. Амир Соҳибқирон унга дастлабки келганидан ҳам зиёда эъзоз ва эҳтиром кўрсатиб, ҳурматини ўрнига қўйди ва керакли асбоб-яроғини тайёрлаб, қайтариб юборди. У томондан Ўрусхоннинг ўғли Тўқтоқис эса Алибек ва эътиборли шахзодаю амирлар билан иттифоқ тузиб, Тўқтамишга қарши йўлга чиқдилар, у билан жанг қилиб, яна қочирдилар. У оёғидан этигини ечиб, олдидаги катта бир сувга ўзини ташлаб ҳалос топишга мажбур бўлди. Қазончи баҳодир уни қувлаб сув бўйига етиб келди ва ўқ-ей зарби билан қўлини мажруҳ этди. Тўқтамиш елғиз ўзи чакалакзорга кириб бер-кинди. Амир Соҳибқирон ўз биродари Идигуё барлосни унинг олдида юбориб, "подшоҳлик ишида мардона ва жасур бўлсин, душманни дафъ қилишни вожиб билсин", деб на-сиҳат қилди. Амир Идигуё шу чангалзор томондан ўтиб кетаётганида қулоғига нола қилган овоз эшитилди. Текши-риб кўриб, (Тўқтамишни) шу ҳолатда кўрди. (Отдан) тушиб, одоб вазифасини бажо келтирди. Қудрати стгунча ҳурматини ўринлатибкБухорога Амир Соҳибқирон ҳузурига олиб келди ҳамда нимаики эъзоз ва икром кўрсатиш лозим бўлса, унга нисбатан барини бажо келтирди, унга керагича яроғ-анжомлардан ҳозирлади. Бу вақтда Амир Соҳибқирон Бухорода эди. Идигуё қочиб келиб, Ўрусхон лашкарлар тўплаб Тўқтамиш талабида келастганлиги хабарини етказди. Бу хабар кетидан Ўрусхоннинг элчилаки — Кспак Монкқут ва Тулужон стиб келдилар ва подшоҳ (Ўрусхон)нинг гапларини арз қилдилар: "Тўқтамиш менинг ўғлимни ўлдирган ва сиз-нинг вилоятингиз томонга борган. Душманнинг менга топ-ширинг, акс ҳолда жангга жой ҳозирланг"! Амир Соҳибқирон бунга жавобан: "Муруватлилиқ қондаси ва давлат арбобларининг урф-одатларида бирор давлатдан паноҳ истаб кел-ган одамни душман қўлига топшириш раво кўрилгайму?! Бундай бўлиши амри маҳрдур. Албатта агар бу хусусда жанжалу низо кўтарилса, заруратан жангга тайёр бўлиш керак", деди.

**XXVIII. АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ
ЎРУСХОН ТОМОНИГА ЛАШКАР ТОРТИБ
БОРГАНЛИГИ БАЁНИДА**

Амир Соҳибқирон элчиларни жўнатгандан кейин лаш-карларни йиғиш ва тартибга келтириш билан машғул бўлди. Сўнгра йўлга чиқиб, Ўтрорга бориб тушди. (76) У томондан Ўрусхоннинг лашкари Сигноққа келиб туш-ди. Ўша кечаси ҳаво булутланиб, қор ва ёмғир ёғди. Қаттиқ совуқ бўлди, совуқ ва яхмалак шу даражага етдики, икки томондан ҳам бирор кимсанинг каракат қилишга мажоли йўқ эди. Уч ойга яқин бир-бирларининг ҳаршиларида ўтиришгач, Сокибқирон душман лашкарига илғор қилиш ва шабихун этиш учун амирзода Еруқ Темур, Муҳаммад Султоншоқ, Хитой баҳодир ва Мубаш-ширни юборди. Фармонга биноан беш юз киши отга миндилар. Душманлардан уч минг киши уларнинг олди-дан чиқди. Тунда жангга киришдилар ва ғалаба ёр **лашкар** зафар қозонди, душманлар мағлуб бўлиб қочди. Шу жангда қазо ҳукми билан амир Ёруқ Темур ва Хитой баҳодир шаҳид бўлдилар. Темур Малик ўғлоннинг оёғига Элчи Буғо ўқ отган эди, ўқ оёқдан ўтиб отга санчилди .

Амир Соҳибқирон Муҳаммад Султоншоҳ ва Мубашшир иккисини икки томонга хабар олиб келиш учун юборган эди. Ҳар бири душмандан бир кишини тутиб қайтдилар. ЎзфарНННг иккаласи бир хилда сўзлаб: "Ҳар иккисининг ҳам исми Сотқин булган икки баҳодир душман томондан хабаргирлик қилиш учун юз киши билан бу томонга келганлар", деб хабар бердилар.

Амир Аллоҳдод ва Ок; Темур баҳодир Ўтрорда лашкар учун тағор — озиқ-овқат йиғаетган эдилар. Ўтрордан чиқишда бир-бирлари билан учрашиб қолдилар. Улар билан ўн беш киши бор эди. Худога таваккал қилиб душманга ташландилар ва уларнинг номдорларидан икки кишини йиқитдилар. Тирик қолганлари эса узларини хандаққа ташлаб қочдилар. Ок Темур баҳодир ва Ке-пакчи-юртчи кичик Сотқинни ўлдирдилар, катта Сотқин-ни эса Ҳиндушоҳ тутиб, Амир Соҳибқирон ҳузурига олиб келди. Душманлар бу хрлатни кўргач, ўз жойларида Қаро Кесакни қолдириб, ўзлари нари кетдилар. Амир Соҳибқироннинг шахсан ўзи улар устига бостириб борди, улар яна қочдилар. Амир Соҳибқирон қайтиб ўз тахт-гоҳига келди. Етти кун тўхтаб турдилар, (сўнгра) яна отланиб Кеш шаҳридан жўнаб, Тўқтамиш ўғлонни қачар-чи — йўлбошловчи қилиб, Ҳайрон Қамишга етдилар. Душманнинг зл-улуси бундан бсхабар ўтирган эди. Зафар ёр лашкар уларни талон-торож қилиб, хадду ҳисобсиз молу манол олдилар. Давлат мададқору бахт ва саодат кумоюн яловларга йўлдош бўлганлиги учун шу орада Урусхон фоний дунёдан боқий оламга рихлат қилди. (Байт):

Бир икки йўл нафас олди, тиникди, жим бўлди,

Кулиб фалак деди, бул ҳам қазога ем бўлди.

Катта ўғли Тўқтоқийё унинг ўрнига ўтирди; андак замон-дан сўнг у ҳам вафот этди. Амир Соҳибқирон ул вилоятнинг поцшоҳлигини Тўқтамиш подшоҳга тақдим этди, асбоб-анжомларни муҳайё қилиб, уни ўша мамлакатда қолдирди: учқурликда шамолдан ўзувчи, тезликда сувдан ҳам ўт чакнатувчи Ўғлон номли бўз отини унга инъом қилди. (Байт):

Шитоб билан юрганда оҳудан ҳам ўзарди, Йўрғаликда сувдегу, ўтдан
тезроқ юрарди. (77)

Ўзи зафару фатҳ, иззату икром билан Самарқандга қайтди. Темур Малик ўғлон ул диёрда подшоҳ бўлган эди. У катта лашкар билан подшоҳ Тўқтамиш устига келди. Кўп жаяг ва муҳорабадан ксйин Тўқтамиш ортига юз ўғирди ва одамларию лашкаридан узоқлашиб қолди. Шундан сўнг амир берган отга миниб танҳо ўзи Амир Соҳибқирон ҳузурига йўл олди... Ул давлат соҳибининг узоқня кўрадиган муборак назари (шарофати) билан ул номдор от сабабли халос топди. Тўқтамиш биринчи марта Урусхондан юз ўгириб қочиб келганда, у билан бирга Ўрунг Темур ҳам бор эди ва у Амир Соҳибқироннинг инояти ва тарбиятига сазовор бўлган эди. Ўрусхон унинг эли ва вилоятини Тойғога суюрғол этиб берганди. Тўқта-миш яна мағлуб бўлиб қочганида Ўрунг Темур жанг майдонида йиқилиб қолган эди. Уни тутиб Ўрусхоннинг олдига олиб бордилар. Ўрусхон қонидан ўтди. Ўрунг Темур бир муддат улар орасида машаққат билан кун кечирди. Охири қочиб, Амир Соҳибқирон олдига келди ва унинг чексиз илтифоту иноятига сазовор бўлди. Амир Соҳибқирон ундан Темур Маликнинг ҳрлу авзойи ҳақида сўради. У хабардор бўлганлиги боис арз қилди: "У кечаю кундуз шароб ичиш, айшу ишрат билан машғулдир. Чошгоҳгача уйқуда бўлади, агар мингга муҳим кодиса рўй берса ҳам бирор кимса уни уйғотишга журъат этолмайди. Шу сабабдан халқ ундан умидини узган, бутун мамлакат ва вилоят Тўқтамишни талаб қилмоқда". Амир Соҳибқирон Темур Маликка бахт мададкор эмас-лигини билди. Чунки қайси подшоҳ мамлакатни муҳофаза этиш шартларидан ғофил қолса, умрини ўйин-кулгуга сарф этса, доимо вақтини шароб ичиш ва айшу ишрат билан ўтқазса, подшоҳлигининг пойдевори зудликда бўшашиб қолади, салтанати асоси тез орада харобликка юз тутди. Шу хусусда нақл қилмишларки, мамлакати қўлидан кетиб, хорлигу машаққат мақомига тушиб қолган подшоҳларнинг биридан: "Мулкинг ва подшоҳлигинг завола топишига нима сабаб бўлди?"— деб сўраганларида, у бунга жавобан шундай дедди: "Мулким ва подшоҳлигим

заволининг сабаби мен кечки пайтда шароб ичиш билан машғул бўлардим, тунни эса зарурат юзасидан ғафлату ишрат билан ўтказишга мажбур эдим ва куннинг биринчи ярмида ҳам маст уйкуда ётиш лозим бўларди. Шунинг учун мамлакат ишлари бекарорликка тушиб, тартибу интизом йўқолди".

Алғараз, 780 (1378—1379) йили Амир Соҳибқирон Тўқта-миш яна бир бор иззат-икроми ва инъомларига сазовор этди ва уни Сигноқда тахтга ўтказиш учун амир Тумон Темур, амир Ўрунг Темур, Ғиесиддин Тархон, Бахтийхожа ва амир Бангиларни кўп лашкарлар билан унга қўшиб йўлга солди. Улар фармонга биноан йўлга равона бўлдилар ва Сигноққа етгач, муборак кунда, қутли соатда уни салтанат тахтига ўтказдилар. Шу пайтда Темур Малик Қаротилда (78) қишляётган эди. Улар ўртасида жанг воқеъ бўлди; охир-оқибат Темур Малик шикаст топиб, Тўқтамиш ғолиб келди. Тўқтамиш бу ғалабанинг хабарини етказиш учун Амир Соҳибқирон олдига Ўрусхожани юборди. Амирлик ҳомийси ҳазрат Соҳибқироннинг бу муждадан шодлигу хур-сандлиги ортиб, бир неча кечаю кундузни айшу ишрат ва шодмонликда ўтказди. Ўрусхожага турли илтифотлар кўрсатди, хилъату камар бериб қайтарди. Тўқтамиш Сигноқда қишлади, баҳрр фасли келгач, лашкарни тартибга солиб, Мамоқ мамлакати ва вилоятии бўйсундирди. Унинг шавкати ва салтанати тараққий эта борди. Ўрунг Темур ва Оқ Буғолар тириклигида ҳамиша Тўқтамишга насиҳат қилиб шундай дердилар: "Амир Сох,ибқирон сенга кўп инъомлар ва зўр тарбиятлар қилди. Унинг сенга кўрсатган илтифот ва ҳомийлиги ҳаққини бажо келтириш сен учун ҳам қарз, ҳам фарздир. Ҳамиша ул зоти олий мурувватини назарда тутиб, турли муносиб хизматлар билан унга яқинлашгин ва холис (муносабатларинг) асосини кудуратдан асрагин, чунки сен бу мақбул хислатларинг шарофати ва соҳиб неъматнинг берган нсъматлари ҳаққини тан олишинг баракати туфайли давлатинг байроқлари кун сайин баландроқ кўтарилади, жаҳон аҳли сенинг бу ишингни маъқуллаб, таксин айтади. Шу билан бирга олам вазиятига ишонч йўқ. Агар, Худо кўрсатмасин, кунларнинг бирида давлат эгаси яна тошга қоқиларкан, (Амир Сох,ибқироннинг) срдмига таянса бўлади ва унинг давлати паноҳида қайта тикланиши мум-кин". Бу ўртада у иккови ўлиб кетди. Алибек эса бузуқ фйқрли одамлар Тўқтамиш суҳбатига йўл топганлиги ту-файли ихтиёрини йўқотган ва уинг сўзи ўтмайдиган бўлиб қолган эди. Манқутийларнинг Толиб (деган) бир жамоаси Тўқтамиш хизматига йўл топиб, иғво билан уни Амир Соҳибқиронга нисбатан холислик ва мувофиқлик йўлидан оздириб, дўстлик манзилидан душманлик даражасига етказ-дилар. Оқиллар тажрибасидан маълум, текшириш ва им-тиҳонлар орқали аниқланганки, бузуқ кишилар билан су>батда бўлиш яхши одамларга нисбатан нафрат келтириб чиқаради. Кимки бундайларга қўшилса, тўғри ва покдомон одамлардан ажралиб қолади. Одамзод туғилибдики, унинг нафси хайрли ишлардан оғиб, зулм ва фасод томон бурилади, атр

сиртдан бирор жамоа уни тезласа, унда фасоду ёмонлик моддаси ортади. Бу бадфеъллик унинг табиатига ўрнашиб қолгач, заруратан яхшиларнинг суҳбатидан нафратланади ва ёмонларга яқишлашиб улар билан мувофиқат қилишга рағбатланади. Шунинг учун ҳам айтмишларки, ҳар вақт бирор кишининг хислатларини билишни хоҳласанг ва бирор шахснинг табиати ва феълидан огоҳ бўлишни истасанг, бу-ларни унинг ўзидан излашингнинг ҳожати йўқдир, балки унинг суҳбатдошлари ва ҳамнишинларига назар солсанг, ҳрлу аҳволи (ҳақидаги) ҳақиқат сенга маълум бўлади. Пайғамбаримиз, Худо унга раҳмати ва саломларини йўлласин, саҳиҳ (79) ҳадисларда яхши суҳбатдошни атторга ўхшатганлар; кимки аттор дўконида кўп ўтирса, ё унинг сотган атиридан унга ҳам насиб этади, ё лоақал димоғига қувват ва хушбўйлик бағишлайди. Ёмон ҳамнишинни те-мирчига ўхшатганлар, у билан суҳбатдош бўлиш хатарли-дир, чунки ўтнинг учкуни сачраб кийимларини куйдириши мумкин. Агар бундан омон цолган тақдирда ҳам, дуд ва ёмон хидлар димоғини бузади.

Ёмондин яхшилик кутма, **ёмонга** бўлма ҳамсуҳбат, Агар сен покдомонсен,
палид этгай сени албат. Жаҳонни ёрутиб турган **қуёшнинг** чашмасии кўргин,
Агар андак булут тўсса, жаҳоини қогшагай зулмат.

Тўқтамишнинг Амир Соҳибқиронга муҳолиф бўлганлиги (воқеаси), иншооллоҳи таоло, кейинроқ баён этилгай.

XXIX. АМИР СОҲИБҚИРОН ВА ЮСУФ СЎФИ ОРАСИДА ҚАЙТАДАН ВАҲШАТЛИ (ВОҚЕАЛАР) БОШЛАНГАНЛИГИ БАЁНИДА¹

Икки лашкар кишни Ўтрорда ўтказган ва икки-уч ой давомида бир-бирларининг қаршисида турган ўша йили, Юсуф Сўфи мунофиқларча фурсатдан фойдаланиб, калтабинлик билан ишнинг оқибатини ўйламади ва Бухоро томонга лашкар юборди. Улар босқин ясаб, баъзи вило-ятларни талон-торож қилдилар. Амир Соҳибқирон Жало-лиддин баҳодирни элчи қилиб гобориб, Юсуф Сўфига деди: "(Орамиздаги) иттифоқлик ва қариндошликдан кейинги бу муҳолифатга сабаб нима?" Юсуф Сўфи (элчига) жавоб бермай, уни ушлаб бандга солди. Амир Соҳибқирон лутф ва хайрхоҳлик юзасидан яна бир мзкутуб йўллади, унда: "Элчиға ўлим ва бандилик йўқдир, элчининг гарданидаги вазифа буйруқни аниқ етказишдан бошқа нарса эмасдир, Менинг элчимни қайтариб юбор", деб сзди ҳамда бу муҳим иш билан яна бир чопарни йўллади. Юсуф Сўфи чопарни ҳам тутиб банди қилди ва Тўй Бўғони лашкар билан Бухоро атрофини босқин қилиш учун юборди. Улар бориб туркманларнинг туяла-рини ўғирлаб қайтдилар. Бу воқеадан Амир Соҳибқирон-нинг ғазаб ўти алангаланиб, ҳамият ва ғайрат томири ҳаракатга келди ва ул

беадабнинг жазосини беришни вожиб деб билди.

Туркларнинг қўй йилига тўғри келган 781 (1379— 1380) йили Амир Соҳибқирон яна лашкарларни тузаб, Хоразм томонига жўнади. Турклар Эски Угуз деганлари Кўҳна дарёдан ўтиб, шаҳарни ўраб олдилар. Икки қанотдан муҳофаза қилиб бориш ва жанг бошлаш учун лашкару қўшинларни тақсим қилди. Амир Соҳибқирон ўз хоссايи шарифи учун катта иморат тиклашни буюрди, уни тез орада қуриб битказдилар. Ҳар куни эрталаб жанг қилиш (80) вазифасини адо этдилар. У илғор тарзида атроф ерлар ва ноҳияларга лашкар жўнатди, Улар бориб талон-торож қилиб, от ва қўйлардан ҳадду ҳисобсиз ғанимат олиб қайтдилар. Шу ўртада Юсуф Сўфи нома йўллади, мазмуни шулки: "Қачонгач икки тарафдан мусулмонлар азоб чекадилар ва ўртада ҳалок бўлиб кетадилар ҳамда икки шахснинг нафси туфайли бир жаҳон хароб бўлади? Вазифа шулким, мен ва сен иккимиз майдонга чиқайлик ва бир-биримиз билан оли-шйб кўрайлик, қайси биримизнинг бахтимиз чопса, ўша ғолиб келгай ва мусулмонлар бу машаққатдан халос бўлгайлар".

Амир Соҳибқирон бу гапдан хурсандлигини кўрсатиб шундай деди: "У инсоф юзасидан сўйлайдир, бундан ортиқ сўзни тасаввур қилиб бўлмас. Мен ўзим ҳамиша шу орзуда эдим, бироқ таклиф қилиб айтсам қабул қилмасмикин деб андиша қилардим. Бу жуда тўғри сўз, ундан бош тортмаймиз".

Шуни айтиб, дарҳол совут кийиб отга минди. Нўёнлар, амирлар олдинга чиқиб, уни бу фикридан қайтармоқчи бўлдилар. У илтифот кўргазмади ва улар-нинг сўзига кулоқ солмади. Шунда амир Ҳожи Сайфид-дин бакодир тиз чўкиб, отининг жоловини тутиб арз қилди: "Қуллари тирик бўла туриб, хожа~~ми~~нинг ўзлари жангга кирсалар қандай бўларкин?" Амир Соҳибқирон ғазабланиб кетиб, уни қаттиқ сўзлар билан жеркиб, отининг жоловини қўлидан тортиб олди ва хандаққа етди. У срдан туриб ушбунни баланд овоз билан Юсуф Сўфига айтишларини буюрди: "Мен сенинг илтимосингга биноан келдим. Сен ҳам ташқари чиқ, кўрайлик-чи, улуғ Тангри ҳазрати кимга нусрат ва зафар бераркин". Юсуф Сўфи кўрқди. Айтган сўзига пушаймон бўлди. Ундан ҳеч бир жавоб қайтмади. Жаҳон аҳли Амир Соҳибқироннинг бул журъати, жасурлиги, қалбининг қуввати ва камоли та-ваккалига офарин айтдилар ҳамда душманнинг қўрқоқли-ғи, юраксизлиги ва лофчилигини билдилар.

Шу аснода Тсрмиз тарафидан Амир Соҳибқирон ҳузурига янги пишган қовун келтирдилар. У: "Юсуф Сўфи гарчи ўринсиз мен билан муҳолифат қилган бўлса ҳамки, аммо орамизда қариндошлик бор бўлгани учун, биринчи қовунни усиз ейиш лойик эмасдур", деб қовунни бир олтин табоққа қўйиб, Юсуф Сўфига юборди. Юсуф Сўфи бунинг эвазига таъзим ва ҳурмат мақомида туриб узр *сўраши* ва неча ҳисса

қилиб туҳфа ва совғалар юбориши лозим эди. Бу билаи ораларидаги ваҳшату душманлик унсу улфатга айланарди. У эса ўша қовун-ларни сувга ташлашни буюрди ва олтин табокни дарво-забонларга бахшида қилди. Сўнг дарвозани очиб, жангга тайёрланиб турган номдор мардлардан иборат лашкари билан чиқиб келди. Жаҳон амирзодаси Умаршайх ўз ёнида бўлган баҳодирлар билан ҳамла бошлади ва сувдан кечиб ўтиб, кечгача жанг қилдилар. Кўп отлиқлар пиеда қолдилар. Икки томондан ҳам марду майдонлар ярадор ва ҳалок бўядилар. Шунга қарамай, жангдан қочмадилар. Охири душман лашкари ожиз бўлиб, ҳисорга кирди. Анушервон ва Элчи Буғо мардонавор жанг қилишди, ҳар иккисига ҳам заҳм етказиб, мажруҳ этдилар. Кейинчалик Элчи Буғо соғайиб кетди, Анушервонни эса ажал еқасидан тутиб (81) фано оламига етказди.

Шунда манжаниқни тайёрлашга ишорат бўлди. Ман-жаниқ тоши билан кўргон буржида солинган Юсуф Сўфи кўшқини йиқитдилар. Мукосара муддати уч ойга чўзилди; охир-оқибат илоҳий қазо ўз ҳукмини юритиб, Юсуф Сўфининг давлатини охирига етказди; у касал-ликка чалиниб, бир неча кундан кейин вафот этди . (Байт):

Тўсатдан хонадондан чиқди овоз, Лжал етди фалоғш
қилди **парвоз**.

Бечора одам. У (тан) қафасидаги бир нафасдир, бундан ортиқ эмас. (Унинг умри) йўқлик сари бир қадамдир, ундан зиёда эмас. Бирор ксча йўқки, унда кундузга етишга ишонч бўлса, бирор кундуз йўқки, то кечгача етишга Э1>тимод бўлса. Шунга қарамай, уни ҳирсу умидлар чирмаб олган, қалби дунёнинг бўлар-бўлмас ғаму андуҳлари билан тўлган. (Байт):

Ҳасрато вовайлато етди умр **поёяига**, Етмади бу ҳирси
бадсийрат хануз поенига.

Юсуф Сўфи вужудининг. дарахти ажалнинг кучли шамоли билан таг-тугидан қўпорилиб тушиб, орзу-ҳавас кулоҳини кибру ҳаво бошидан олиб қўйгач, ҳисорни эгалладилар, талон-торож этиб, одамларни асир олдилар, ул мавзени остин-устун қилдилар ва ҳадду ҳисобсиз молу манол қўлга киритдилар.

Амир Соҳибқирон у ердан иззат ва иқбол билан қайтиб келиб, ўзининг олии қароргоҳида ўрнашди ва қишни у жойда ўтказди. Баҳор фасли келгач (781/1380), Кеш шаҳри қурилишига олий фармон берди ва у ерда ҳисор бунёд эттирди. Шу ўртада Оқ саройни ҳам бино қилдилар, унинг пештоқ ва равоқларини Айюқ (юлдузига) етказдилар,

чунончи, бирон кимса жаҳонда унга тснг келадиган иморатни кўрмаган ва эшитмаган эди.

XXX. ДАВЛАТИ БАРҚАРОР БЎЛГУР АМИРЗОДА

АМИРОНШОҲКА ХУРОСОН МАМЛАКАТИ ВОЛИЙЛИГИНИНГ

ТОПШИРИЛИШИ БАЁНИДА

Хоразм ишлари охирига етиб, (Ҳазрат Амир Соҳибқироннинг) кўнгли унинг андишасидан тинчигач, Хуросон аҳволини тартибга солишни ирода қилди ва етти юз саксон иккинчи (1380—1381) йили жаҳон амирзодаси, Тангри иноятига (сазоворларнинг) сараси, қалби адолат-пеша, қўли очиқ, хирадманд, олий мартабали, фазилат-парвар, оқил, дилбанд фарзанди ва аржуманд ўринбосари — амирзода Амироншоҳни лашкардан ихтиёрий равишда тўпланган эллик қўшун билан Хуросон томонга жўнатди ва уни ул вилоятда ўзининг ноиблигига номзод этди. Амирзодаи аъзам фармонга биноан равона бўлди. Бориб Балх ва Аидхўй яйлоқларига тушди. Амир Соҳибқирон Ҳирот малики Ғиёсиддинга чопар йўллаб: "Нўёнлар ва амирлар катта қурултойга ҳозир бўладилар, сен ҳам ҳозир бўлишинг керак", деб эълон қилди. (82) Малик Ғиёсиддин чопарни эъзоз этиб, унга: "Агар амир Ҳожи Сайфиддин келса, унинг йўлдошлигида бораман", деди. Фармонга биноан амир Сайфиддин Ҳирот томон йўл олди. Малик Ғиёсиддин у келгач, иззат-икромлар кўрсатди. "Сафарга тайёргарлик кўраман", деган баҳона билан уни бир муддат ушлаб турди, ҳисорга ғаллалар ташиб олди. Охири Ҳожи Сайфиддин қайтиб кетди. Малик Ғиёсиддин эса сўзига вафо қилмади. Ёз фасли келгач, амирзода Амироншоҳ унинг вилоятига от қўйиб талон-торож қилди ва ҳисобсиз мол, от ва неъматлар олди. Амир Соҳибқирон Ҳиротни бўйсундиришга қатъий қарор қилгач, чопар жўнатибк Алибек (Жовункй Қурбоний)ни ўз даргоҳига чақирди. Чопар тезда етиб борди. Алибек уни ҳурмат билан қарши олиб, анвойи лутфу марҳаматларга сазовор этди. Ҳирот томон юриши хусусида у билан кенгашиб, бакор фаслининг аввалида ул юришга ҳозир бўлишини муқаррар этди. Бу маънини аҳду паймон билан мус-тахкамлаб, иззат-икром билан уни қайтариб юборди. Аммо ваъда вақти етиб келиши билан чопар жўнатиб: "Бу ҳуллари ўша аҳду паймондадир, агар ул азму иродалари барқарор бўлиб, ҳазрат Амир Соҳибқироннинг ўзлари лашкар тортиб келсалар, мен качарчи — йўлбошловчи номи билан лашкар олдида бўламан", деди. Бинобарин (Амир Соҳибқирон) ул юришга қарор қилиб: "Лашкарлар ҳозир бўлсин!" — деган фармон берди. Оз вақт ичида улкан лашкар жамъ бўлди, Тоғу даштлар чодире байроқлар, лашкару сипоҳ, чатру боргоҳ билан тулиб кетди. (Маснавий):

Қора булут каби ер кимирлайди, Сипоҳлар юришга йўл
тополмайди. Қрнинг юзи буткул лашкарга чўлган, Чин дарёси гўё
мавж уриб келган.

Лашкарлар жамъ бўлгач, Диззада кўприк солиб, Омуя сувидан ўтдилар. Жигдолик
мавзеига етиб, Амир Соҳибқирон Алибекнинг ҳозир бўлиши учун киши юборди ва тезда
етиб келишини тайинлади. Алибек эса келол-маслиғига важ-сабаблар кўрсатиб, аҳдига
вафо қилмади. Бунинг устига борган элчини тутиб қолиб, қайтишига ижозат бермади.
Амир Соҳибқироннинг шарафли қулоғига Пўшанг қалъасининг аҳли муҳолифат изҳор
этиб, жанг асбобини муҳайё қилиб турганлиги ҳақида хабар етказ-дилар. Шунга биноан
фармон берилди ва ғалаба ёр лашкар ул ҳисорни ўраб олди. Ҳисор атрофида ва
хандакда сув кўп эди, икки-уч кун тўхтаб туриб, қалъани забт этиш учун лозим анжому
яроқларни тайёрлаш билан машғул бўлдилар. Шунда "ҳар ким ўз қаршисидаги ердан
ҳисорга кўтарилсин" деган ҳукм жорий бўлди.

(Аскарлар) ҳар томондан қалъага йўналиб, сувдан ксчиб ўтдилар ва ҳисор (деворларига)
тирмашдилар. Амир Соҳибқироннинг биродари амир Али, Ику Темур, Аббос ўғли Умар
ва Мубашшир фасилга стдилар, кўлларини де-ворга узатиб, қалъага чиқиб олдилар.
Душманлар қанча ўқ-ёй ва тош отмасин, булар чскинмадилар. Аммо Илёсни ажал сқасидан
тутиб, сувга ғарқ бўлди. Шайх Али баҳодир қилич тортиб ҳамла қилди. (83) Унинг укаси
Султон, Хис-рав, Мирак ва булардан бошқалар ҳамла қилиб, бирвара-қайига дарвоза томон
ташландилар. Ҳар томондан жангга киришдилар ва оқибатда ғалаба қозониб, қалъа
дарвозасини очдилар. Душманларни қиличдан ўтказдилар.

XXXI. АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ ҲИРОТ МАМЛАКАТИНИ ЗАБТ ЭТИШГА ЮЗЛАНИШИ БАЁНИДА

Амир Соҳибқирон Пўшанг қалъаси воқеасидан фориғ бўлгандан сўнг, ул ҳисобсиз
лашкар билан Ҳирот мам-лакатиини забт этишга жазм қилиб, у томонга юз тутди. Малик
Ғиёсиддин ўз мақомининг мустаҳкамлигига мағрур бўлиб, қарши туриб жанг қилиш анжом-
яроғини муҳайё қилиб ўтирган эди. Ғалаба ёр лашкарлар у тарафларга етгач,
боғларни бузиб, деворларни йиқитдилар, шаҳарнинг атроф чеккаларига
кирдилар. Ҳирот ҳисорининг қаршисида ҳар томондан хандак (қазииш) ва ҳисор
қуришларига ҳукм жорий бўлди. Буйруққа биноан иш тутдилар, бир-бирларининг
қаршисида кузатиб ва пойлаб турдилар. Эртаси куни шаҳар дарвозасини очди-лар,
жасур мардларнинг катта жамоаси тайцари чиқди ва жангга киришди. Улуғ амирлар

уларга ҳамла қилди-лар. Кўп одамлар ҳалок бўлди. Амир Умаршоҳнинг укаси мардонавор жанг қилди ва душманларни дарвозага етка-зиб, шаҳарга ҳайдади. Кеч киргач, довулу ноғора қоқиб ва бурғу чалиб икки томондан ҳам тонг отгунча соқчилик қилинди. Лашкарнинг баҳодирлари туралар ва совут-қалқонларини олиб (жангга) ҳозир бўлиб турдилар. Улар пистирма куриб қоровуллик қилишарди. Тонг отгач, лашкарлар саф тортиб, бир-бирларининг рўпарасида ту-ришди. Аммо ўша куни жанг қилмадилар. Тунда душманлар тўсатдан бостириб келиб, уч киши-ни ўлдирдилар ва яна тезликда қайтиб ҳисорга кирдилар. Жума куни чошгоҳда жанг бошладилар. Зафар ёр лаш-карлар ҳисор тагида саф тортиб турган эдилар, душман-лар эса ҳисор тепасида ҳар томонни кўриқлаб турарди. Амир Соҳибқирон отга миниб, лашкарини кўздан кечи-риш ҳамда жанг мардлари ва кўркмас ботирларининг қаҳрамонликларидан завқланиш учун келди. Ғалаба ёр лашкарлар гарчи ҳамиша жанг-маъракаларда жонбозлик-ни одат, майдонда кўркмасликни касб қилиб олган бўлсалар ҳам, аммо ўша куни (алоҳида) ғайрат мақомида ўзларининг ботирликларини ошкора қилиб, қаттиқ жанг-лар олиб бордилар. Амир Ику Темур, Мубашшир ва Сунчак сидқидилдан ҳамлага ўтиб, султонларча жанг қилиб, ҳисорнинг фасилига етиб бордилар ва ҳисорнинг ҳар томонидан устига чиқдилар. Ҳисор аҳли ёғдираётган ўқ-ёйлар ва тошларнинг қалқонларига, ҳатто елка ва бошларига тегишига қарамасдан (84) олға бориб, ишни ҳам олдга сурдилар. Ҳисор фасилига чиққан биринчи киши Халил ясовул эди-. Бошқа баҳодирлар ҳам унинг журъатини кўриб, ҳар бири ўз жойидан кўзғалиб, фа-силга чиқиб олдилар. Дарвоза эшигини синдириб қалъа ҳисорига кирдилар. Жувонғор ва бурунғор амирлари душманларни ҳайдаб қочирдилар, қочишга ожизлик қил-ганларини ўлдирдилар. Эсиб турган шамол кузги барг-ларни тўккандек, (душманларни) қалъа деворидан срга улоқтирдилар. Икки мингга яқин кишини тирик ушлаб, Амир Соҳибқирон ҳузурига келтирдилар. Ҳазрат уларнинг бариси устига афв ва марҳамат этагини ёпиб, қонларидан ўтди. "Раиятдан кимки ўз уйидан чиқмаса ва қалъа фасилига бормаса, у ва унинг аҳлу аёли амонликда бўлади. Акс ҳолда, неки кўрсалар, ўзларидан кўрсинлар", деган фармон ёздилар. Раият бу аҳволдан воқиф бўлгач, ўз уйлари бурчагини ғанимат билиб, бсҳуда ҳаракатларга унамадилар, оқларига тинчлигу саломатлик этагини сп-дилар. Малик Гиёсиддин жарчилар ҳар тарафга жар солиб одамларни тўплашларини буюрди. Бу ҳеч бир фойда бермади. Бирор кимса унинг гапига қулоқ солмади. У ўз аҳволида давлатнинг ундан юз ўгирганлиги ва бева-фолик асарларини кўргач, ўзининг катта ўғлини жасур-лиги ва ботирлиги билан замонасининг яғонаси бўлган Искандар Шайхйга қўшиб, Амир Соҳибқирон ҳузурига юборди. Амир Соҳибқирон уни эъзозлаб, навозиш ва тарбиятига сазовор этди. Хилъат ва камар бериб қайта-раркан, ушбунни айтиб қўйишини буюрди: "Маликка биздан салом

етказиб айтгилки, ўртамизда қадимдан адоват бўлмаган, аксинча дўстлик муносабатлари барқарор бўлиб, **карийндошлик** билан мустаҳкамланган эди. Бўлиб ўтган воқеа мулк ишлари ва фалак ҳодисалари тақозосига биноан юз берди, эндиликда тор-тинмасдан зудликда биз томонга келсин, токи ўша (дўстлигимиз) қоидалари сақланиб қолгай, балки ундан ҳам кучайиб кетгай". Искандар Шайхийни ўз ёнида сақлаб турди. Ундан ҳолу вазиятни сўроқлади ва воқеъ бўлган ички ҳодисалардан огоҳ бўлди. Уч кундан кейин Малик Ғиёсиддин ҳисордан чиқиб, Боғи Зоғонда Амир Соҳибқирон ҳузурига ошиқди. Тиз чўкиб, итоат ва ожизлик мақомини тутди. Амир Соҳибқирон унинг кўнглини кўтариб, амонлик бағишлади ва хилъат, камар бериб подшоҳна тарбиятта сазовор этди. Амир Соҳибқирон бир неча кун Ҳиротнинг ўтлоғида тўхтаб турди ва Малик Ғиёсиддиннинг у ернинг маликлари томонидан кўп йиллар давомида йиғилган хазиналарини ҳисордан олиб чиқди. Маликнинг бошқа яна бир хйсори бор эди. Уни Ашкалача дердилар. У ғоятда пишиқ-пухта ва нихоятда мустаҳкам эди. Уни амир Ғурий номли ўғлига топширган эди. У ғоятда шижоатли, ботир ва ишбилармон эди. Амир Соҳибқирон Маликка уни чақириб, яхши йўл билан огоҳлантириб, қалъадан чиқаришни буюрди. Малик фармонга биноан қалъа тагига борди, яхши тадбир билан ўғлини қалъадан тушириб, Амир Соҳибқирон хазратнинг палосини ўпишга олиб келди. Амир унга ҳам хилъат бериб, кўнглини кўтариб сапафроз этди.

Бу ишлардан фориғ бўлгандан кейин амир Жаҳоншоҳ баҳрдирни лашкарга манғлой этиб, (85) Сабзавор томонга юборди. Амир Соҳибқирон Насой ва Калот томон боришни майл этганди. Алибек билан бўлган воқеа хануз хотирасида сақланиб турган эди. Тезлик билан у томонга жўнади, Аллоҳ раҳмат этгур соҳибуддаъват Абу Муслим Марвазий мазо-рига етганида у жойга тушиб, зиёрат қилди. Шу аснода Алибек стиб келди ва Амир Соҳибқирон палосини ўпишга мушарраф бўлди. Доимо ихлос ва хайрхоҳлик йўлида со-битқадам бўлган Хожа Али Муайяд Сабзаворий ҳам оёқ ўпиш учун келди. Амир ҳар иккисини эъзозу икромига са-зовор этиб, камар ва шамшир берди, подшоҳна хилъатлар кийдирди. Хожа Али Муайяд шиаликка мансуб бўлгани учун унинг мазҳаби ва зътиқоди ҳақида сўради. У бунга жавобан: "<Одамлар ўз подшоҳлари динида бўладилар>. Менинг мазҳабим Амир Соҳибқирон мазҳабидир", деди. Амир Соҳибқирон унинг сўзини маъқул кўриб, уни мактади. (Сўнг): "<Расулulloҳ саллаллоҳи алайҳи васаллам дсмиш-ларки: "Кимки менинг суннатимни тарк этса, менинг ша-фоатимга етолмайди>". Яна бошқа жойда шундай деганлар: "Жамоат — раҳматдир". "Мен ҳар иккала давлатга восил бўлишни хоҳлайман, суннат ва жамоат аҳлининг мазҳабидаман", деди.

(Амир Соҳибқирон) у ердан отланиб, Исфаройин томон йўл олди. У ерга етган заҳртиёк

"лашкарлар хамла қилиб, ҳисорга чиқсинлар", деган олий ҳукм жорий бўлди. Одамлар у ерга қўниш, чодир тикиш учун жой ҳозирлашга машғул эдилар, бу фармондан кейин дарҳол қуролларни кўтариб, ҳисорга қараб юрдилар. Кўз очиб юмгунча қалъани олиб, вайрон қилдилар. Кўп одамлар ўлдирилди, яна кўпи эса отларнинг тусғи остида қолмб ҳалок бўлди. Шу орада амир Вали томонга элчи юборди ва унга муҳолифлик қилса тан-бех этилиб, таъзирини ейишини, мувофиқлик қилса марҳамат ва мсҳрибонликка сазовор бўлишини ваъда қилди ва бу гапни: "Агар андиша қилиб ўтирмасдан зудликда етиб келса, анвойи тарбиятларга сазовор бўлади", деган аҳду паймон билан мустаҳкамлади. Амир Вали мактубни ўпиб, боши устига қўйди ва итоату бўйсунини изҳор қилди: "Кетингдан ҳазрат палосини ўпиш учун етиб бораман", деб ваъда берди. Амир Соҳибқирон кутлуғ соатда ва толе кулиб боққан пайтда у ердан отланиб, Ғулжоту тоғига чики. Бир неча кун тўхтаб, отларни семиртирди. Хуросон вилоятини забт этгач, у ер маликларининг ҳар бирини ўз бўлукига қайтарди, сўнг ҳазратнинг кутлуғ ялови Самарқанд томонга йўналди. Ўша йили Бухоро вилоятида қишлоқ қилди. Амир Соҳибқироннинг поклик пардасида ўлтирган бир қизи бор эди. Сувратда тенги йўқ, сийратда унга ўхшаши ва монанди йўқ эди. Унга поклик энагаси ифбат кўкрагидан сут бсрган, замона онаси покизалик ва озодаликда унингдеғини туғмаганди. Фалак минг кўз билан жамолига нигорон, куёш мухаббат билан унинг бошида доимо ларзон эди. Унинг ички ҳолати забони ўз васфида ушбу икки байтни ширин тил билан баён қилади (назм): (86)

Ман ул хотинким доим яхшиликдан қору борим бор,

Ҳижоб орқасида турган неча юз тождорим бор.

Тозалих, поклик хилват саройи жилвагоҳимдир,

Сабо сайёри йўл топмас кирарга, бу шиорим бор-

Амир Соҳибқирон уни ғоятда яхши кўрарди. Бир соат уни кўрмаса чидаб туролмас эди. Илоҳий қазо ҳукми билан у бир касалликка чалинди, секин-аста унинг касали кучайди. Мизожи заифлашди. Табиблар уни му-олажа этишга ожизлик қилдилар, ҳакимлар унга даво топишда кучсизлик қилдилар. Бир неча кундан кейин ул давлат ниҳолининг ғулбарги қаттиқ эсган ажал ша-моли зарбидан фано тупроғига йиқилди. Ва ул саодат фалагининг қуеши ботиш томонга юз қўйди. Ул сарвми-сол қадди тол дарахтидек букилди. Ул қизил гулдек ранги заъфарондек сарғайди . (Назм):

Бу хомушлар зиндонига дил кўзи билан бир боқсанг агар

Сўзловчи ёқут тобут ичра нс тарзда ётганини кўрасан,

Келинчаклар зулфипи настарин гули баргидек тоиасан,

Шохларнинг гул рангли юзини заъфаропдек кўрасан!

Бу ситамкор фалакнинг зулмидан дод. Бу нопойдор умрнинг бсвафолигидан фарсд. Бу жаҳон бўстони гулла-рининг саранжоми тикону хор билан. Бундаги базм мажлиси шаробининг оқибати хуморнинг ранжу меҳнати билан. Бақосининг биноси фано ва завол зилзиласидан ларзада. Иқболу шодонлик унвони билан бошланган умр дафтари поёнига етди. (Назм):

Ўтган куни яшнаб боғу саҳро лолазор эди,

Сайрарди қушлар чаманга роса солиб гўлгули.

Бу1ун эса бўстонда чақир тикоп кўтарди бош,

Гўе кўкармаган эди бу бўстонда бир гули.

Амир Соҳибқирон кўзининг оқу қораси фарзандидан айрилганига ғамгин ва мотамзада эди. Бир муддат фироқ ўтида куйди, ҳижроннинг таъми аччиқ шарбатини то-тишга гирифтор бўлди. Охирида илоҳий қазога рози бўлиб, ҳол тили билан айтди (байт):

Бу ғам ичра топмайин бир чора бўлдим сарнигун,

Ғайри "инна лиллаҳи на инна илайҳи ражиъун" .

Яна "амир Вали ва Алибек бир-бири билан итти-фокдош бўлиб Сабзаворга лашкар тортдилар ва уни муҳосара қилдилар", деган гаплар қулоққа чалинди . Амир Соҳибқироннинг кўнгли куни-кеча оламдан ўтган (қизи) фирокида чандон ғамга ботгандики, бу хабарга илтифот қилмади. Улуғ хотун ва катта бону — Қутлуғ Туркон оғо унга тасалли бериб, оқилона насиҳатлар қилиб деди: "Агар бу ғусса ва кўнгил хасратлари билан бўлган воқеани тузатиб бўлсайди ва дўст-яқинлардан айрилганлик заҳрига қарши улар тарёқ бўла олсайди, бир навъ жоиз бўларди. Бу оғир мусибатда ва зўр кулфатда сабру таслимдан ўзга чора йўқ. Шундай бўлгач, шарафли хотирларини ғам билан эзмоклик, дилни ғаму ғусса билан тўлдирмоклик, подшоҳлигу салтанат ишларига (87) ҳалал етадиган ва душманларга фурсат яратадиган даражада мамлакату давлат ишларидан қўл тортмоклик — ақл йўлидан узоқдир. Мамлакат ишларининг тадбирига машғул бўлиш ксрак ва ҳар томондаги душманларнинг адабини бериш лозим. (Шеър):

Чумолидек душмапинг илои бўлди бўл огоҳ,

Илон бўлган душмашш ўлдиргии кўрсаиғ ногоҳ,

Вақт ўтмасин ғафлатда, ҳозир бўлгин, қўймагин,

Агар у яшар экал аждаҳодир, топ паноҳ.

Амир Соҳибқирон унинг холис шафқат ва хайрхоҳлик юзасидан айтилган сўзларини қабул этди. Қишдақ лашкарларни йиғиб Мохондан ўтиб, Калотга етди. Али-бек Жовуний Қурбоний ҳумоюн ялов етиб боришидан илгари вилоят аҳлини ва ўзига тегишли кишиларни Калот қалъасига киргизган эди, Амир Соҳибқирон элчи юбориб, уни муҳолифлик қилишдан қайтармоқчи бўлди ва ҳамжиҳатлигу мувофиқликка ундаб шундаи деди: "Ўз давлатингдан қочиш, келган бахтни зўрлаб ўзидан нарига ҳайдаш оқилларнинг иши эмасдир. Подшоҳга қуллик қилиш кўчасидан юз ўғирма. Фосид кишиларнинг гапига учиб, ўз қонинг, молинг ва номусингни йўқотмагин!" Аммо бахтсизлик у бечоранинг этагидан тутган эди, бу сўзларга илтифот қилмади. Ҳа, (байт):

Панда насиҳат бергай кимда-ким хайрхоҳдир,

Ким уни қабул этса, некбахту огоҳдир.

Шу ўртада Амир Соҳибқирон амир Валига қарши юришга азм этганлиги ҳақида овоза тарқатдилар. Шу билан (ғанимини) адаштириб, ўзи Калот ҳисори томонга юрди. Фармонга мувофиқ ҳисор ташқарисидаги мол, қўй, от ва хачирларни таладилар. Сўнгра Калот дарвозаси қаршисига бориб тушдилар. Лашкарлар ҳисорни замона офатидек ҳар томондан ўраб олишгач, Алибек чорасиз қолиб, ожизлик ва шикасталик ҳолига тушиб, Амир Соҳибқиронга пайғом бердики: "Мен ўзимнинг ёмон қилмишларимдан уятлиман, лекин дарҳол бориб остона ўпишга дадиллик қилолмай турибман. Бироқ агар ҳазрат Амир Соҳибқирон озроқ киши билан яқинроқ келсалар, оёқ ўпишга бориб, ўтмишдаги гуноҳларим учун узр сўрайман". Амир Соҳибқирон унинг илтимосини қабул қилиб, бир кунни тайин қилди ва ваъдасига вафо айлаб, беш отлик билан ҳисор дарвозасига жўнади. У йўл тор бўлиб, қўрқинчли дарадан ўтарди. Улар ифлос нафси ва хиёнаткор табиатига (мувофиқ) бевафолик ва маккорлик қилиш андишасида бўлиб, бир неча одамни пистирма-ларда қолдирган эдилар. Улар билмадиларки: "Кимки ўз аҳдини бузса, бас, у фақат ўз зиёнига бузур". Улуғ Тангри Амир Соҳибқиронни ўз паноҳида сақлаб химоя қилди. Ҳа. (Байт):

Ҳар бир кишини сақласа парвардигор,

Ўргимчак тўри булгай эшикда пардадор.

Душманларга қулай фурсат топилмади ва у Аллохнинг паноҳида саломат ўз жойига қайтди. (88)

(Амир Соҳибқирон) кечаларнинг бирида Кўҳистон, Се-истон ва Бадахшоннинг мард йигитлари ва жангда ўзини кўрсатган баҳодирларидан бир жамоага бир неча муайян беягили жойлардан Калот қалъасига чиқишни буюрди. Улар фармонга биноан тану жонлари билан турғунлик кўрсатдилар. Ноғора ва бурғу чалиб ҳисор дарвозасига ст-дилар. "Лашкарлар ҳар томондан қораларини кўрсатсинлар", деган фармон бўлди. Амир Соҳибқирон лашқарнинг баҳрдирларини саралаб, ўз олдида қолдирди. Оқ Темурга ўхшаган баҳрдирлардан иборат бошқа гуруҳ ва Ику Темур, Мубашшир, Умар каби даргоҳга яқин кишилар ҳамда бошқалар йўлга чиқиб, Луҳра йўли билан кетдилар ва душ-манга ҳамла қилиб қочирдилар. Ику Темур тоғ ёнбағрига кўтарилиб, қаршисидан чиққан душманга найза урди. Умар ва Мубашшир ҳам мардонавор ҳамлалар қилдилар. Душ-манлар қочди. Умар бир неча навкар билан олдинга кетган эди, душманлар уларга ҳамла қилди. (Шунда) Амир Соҳибқирон уларга ёрдам бериш учун дадил ва ботир от-лиқлардан юборди. Улар душманга ҳамла қилиб, жойидан қалқитдилар, душман мағлуб бўлиб қочди. Зафар ёр лашкарлар тоғ устига чиқдилар. Душманлар зорланиб дод-фарёд кўтардилар.

Алибек одам юбориб, ялиниб-ёлвориб илтимос қилди: "Лашкарни қайтариб, бизга амонлик беринг, мен эртага ташқари чиқиб, палос ўпишга бораман". Амир Соҳибқирон уларнинг қасамига ишониб, лашкар у ердан кўтарилсин, деб ҳукм қилди. Шу ўртада амир Никрўз Муҳаммад келди ва Амир Соҳибқирон ҳузурида тиз чўкиб, ёлвориб (Алибск) учун кўп шафоат тилади. Унинг шафоати қабул қилинди. Эртаси куни қайтиб, Алибекни онҳазратнинг марҳаматларига умидвор этди; у ишониб Амир Соҳибқирон ҳузурига ошиқди, ўз гуноҳларини бўйнига олиб, афву марҳамат кўрсатишларини илтимос қилди. Амир Соҳибқирон унинг кўнглини кўтариб, ўз иноятига сазовор дтди, сўнгра яроқ-анжомларни ҳозирлаб кспиш учун қайтишига ижозат берди. Лскин у ўз ерига боргач, сувзлик унинг сқасидан тутди, ўз аҳди ва сўзидан қайтди. Ксчаси қалъанинг йўлларини мустаҳкамлади ва яна душманлик йўлига кириб, лашкар тўплади ҳамда муҳолифат асбобини созлади. Амир Соҳибқирон бу аҳволни кўргач, Қаҳқаханинг қалъа ва ҳисорини таъмир-лашни буюрди. Ҳожи Хожага эса катта лашкар бериб, бир жойда ўтиришни ва Алибскнинг йўлини пойлаб туришни буюрди. Амир Соҳибқирон биродари амир Али ва Шайх Али баҳодирға к Калотга борадиган йўлларни қўриқлашни тайинлади. Ўзи бўлса у ердан Туршиз қалъаси томон юрди. У ерни ҳамма томондан ўраб тушди. Амир Соҳибқирон ҳар куни отга миниб қалъа атрофида айланарди. Унинг кириш ва чиқиш жойларини мўлжал-ларди. Ер кавловчилар унинг буйруғига биноан хандақни сувдан холи этдилар ва ҳисор девори тагини бир неча жойдан кавладилар.

Сўнг (лашкар) ҳар тарафдан жанг бошладилар. Манжаниқлар қуриб, ундан отилган тош зарби билан қалъанинг буржи, боруси ва фасилини бузиб ташладилар, хисор ва боруни йикитдилар. Душманлар бечора ва ожиз бўлиб қолиб, жонларига амонлик тила-дилар. Амир Соҳибқирон муҳосара қилиш вақтида {89} уларнинг мардоналикларини кўргани сабабли, иноят кўрсатиб, уларга амонлик ҳамда суюрғоллар ва инъомлар берди. Шаҳар ва вилоятлар тайин этиб, уларни Тур-кистон тарафга юборди. Шу орада Шероз волийси Шоҳ Шужоъ томонидан амир Умаршоҳ палос ўпиш учун етиб келди. (Шоҳ Шужоъ) ҳашамату қудратда, ақлу донишда ўз ҳамжинсларидан мумтоз ҳамда ақл устози-нинг йўллови билан Амир Соҳибқиронга нисбатан муҳаббат эшигининг ихлос ҳалқасини қоқаётган бир волий эди. У ўшанда номдор маликдан шундай қудратли Соҳибқирон ҳазратга лойиқ кўп тухфалар ва ҳадялар тақдим этди, муҳаббату ихлос қоидаларига риоя қилган, хайрхоҳлик ва улуғлаш расмларини сақлаган ҳолда (ёзил-ган) номани унга топширди. Амир Соҳибқирон уни сийлади, инъому эҳсонига кўмиб, ундан марҳаматларини дариг тутмасдан қайтариб юборди. Юборган мактубига жавобан иноят ва маркаматларини ўз ичига олган мактуб билан элчи жўнатди. Ўртадаги бу муҳаббат биноси мустаҳкам ва бу дўстлик қоидаси абадий бўлмоғи учун унинг қизини фарзандларидан бирига сўратди.

XXXII. АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ АМИР ВАЛИГА ҚАРШИ ЮРИШИ БАЁНИДА

Амир Соҳибқирон лашкарларини тартибга келтириб, амир Вали мамлакати бўлмиш Мозандарон томонига жўнади. Руғад йўлидан ўтиб, Кабуд Жом ва Шосмонга етиб бориб тушди. Амир Вали бундан хабар топгач, яқин кишиларини турли тансиқ тухфалар ва тўққиз-тўққизлар билан Амир Соҳибқирон ҳузурига юбориб, узрлар сўради, славориб амонлик тилади. "Бир бор қарам қилиб, мени ҳузурингизга боришдан узрли тутсангиз ва қайтиб кет-саагиз, бу банда орқангиздан оёқ ўпишга етиб борсам ва қолган умримни хизмат ва мулозаматда туриб ўтказсам", деб илтимос қилди.

Амир Соҳибқирон марҳамат қилиб, унинг илтимосини қабул этди ва қайтиб, Самилғон ҳамда Чоримакон йўли билан Родкон га стди ва у жойга тушди. Ўша куни Шайх Алининг тунда йўлга чиқиб, Калот кисорига кўтарилгани ҳақида Калотдан хабар келтирдилар: у бундан олдинроқ тоғ ёнбағридан борадиган йўл ҳақида сўраб олган ва кетишини амирзода Алидан махфий тутиб, кечаси тоққа чиққан эди. У йўддан адашган ва олдида бир баланд тоғ пайдо бўлган. Душманлар уларнинг йўлини тўсганлар ва зўр жанг бошлаб, бир-бирларига шу даражада кўп ўқ-ёй ёғдирганларки,

ўқдонлари бўшаб, қиличлари синиб, ўтмас бўлиб қолган. Ҳар икки томон-нинг тоқати тугаб, оқибат ўртага одамлар тушиб, (90) улар аҳду паймон тузганлар ва иттифок бўлиб, учраш-ганлар. Ҳозир (Шайх Али)ни улуғламоқдалар. Алибек Шайх Али билан суҳбатлашиб ўтмиш гуноҳлари учун узр сўрамоқда ва ундан Амир Соҳибқирон олдида мен учун шафоат тилаб, гуноҳларим дафтари устидан афв қаламини тортишларини илтимос қилгин, деб ўтинмоқда.

Шундан сўнг Шайх Али баҳодир Амир Соҳибқирон ҳузурига келиб, Алибек учун шафоат тилади ҳамда уни қилич ва кафан билан ҳазрат Соҳибқирон олдида олиб келди. Амир Соҳибқирон унга одатдагидан зиёда эҳтиром билдирди ва ўз эҳсонлари билан унинг яқинлари ҳасадини қўзғатди. Амир Соҳибқирон унга вилояти (улу-си) билан кўчиб, зафар ер лашкар ҳамроҳлигида йўлга чиқишларини буюрди. Амир Соҳибқироннинг ўзи кутли соатда, бахт кулиб боққан дамда ўз тахтгоҳига қайтди ва лашкарга ижозат берди. Улар ҳар бири ўз уйларига қайтдилар.

785 <1383) йили Дилшод оғо вафот этди. Бундан бир неча кун ўтгач, ўзининг хайрли ишлари, инъому эҳсони билан замонаси хотинларидан -ўзган, ўз холис молларидан мадрасалар, хонақоҳлар қурдирган, ҳар нав эзгуликлари билан жаҳон халқига фойда етказган улуғ хотун — Амир Соҳибқироннинг опаси Қутлуғ Туркон оғо бу фоний манзилдан боқий оламга рихлат қилди ва бу зулмат зиндондан руҳоният бўстони саройига етди. Такдирда битилган ажал ва муқаррар ваъда стгач, на мансаб қўлловчи бўлди-ю, на мол, на қавму қабила-ю, на истиқлол ёрдам берди. Ул оқил кимса бахтлидирким, бу бсвафо дунёнинг ишвасига алданмагай, унинг нопойдор мансаб ва гўзаллигига мафтун бўлмагай, беш кунлик азиз умрни ғанимат билиб, унинг кадрли дамларини беҳуда нарсаларга сарфламагай.

Амир Соҳибқирон унинг вафотига дилтанг бўлиб, қайғуга тўлди. Унинг фирокида ғамгин ва гирен бўлди. Равшан дилига ва муборак хотирига ваҳшату нафрат йўл топди, Унинг тенги йўқ вужудини ҳорғинлик ва оғирлик қамраб олди. Бир неча кун оромсизлигу изтироби ортиб борди. Мам-лакат ва давлат ишлари билан шуғулланмай қўйди. Охирида саййидлар, уламо, машойих ва солиҳ кишилар Амир Соҳибқирон ҳузурида тўпланиб, насиҳат бериш ва ваъз айтиш вазифаларини адо этдилар ва оятлару ҳадислар билан муборак хотирига тасалли бериб, дедилар: "Амир Соҳибқироннинг комронликлари юксаклик ва улуғликда бўлсин! Кимки узоқ умрни истар экан, ёронларидан айри-лиққа дилини кўндириши керак. Кимда-ким бу дунёда кўп туриб қоларкан, ёрону суҳбатдошларининг хажру фироки азобини тортишга тан бермоғи лозим. Қазо ҳукмига қарши туришга ҳеч кимсада қувват ва қудрат йўқ, тақдир фармо-нига қийишишу товон тўлаш йўқ. (Байт):

Товон тўлаб бўлмайди қазо ҳукмига,

Ксрак биздан билдирсак ризо ҳукмига.

Амир Соҳибқирон уларнинг насиқатларини ҳқуш қулоғи билан эшитиб, "не сабабдин?", "нечун?" деб сўрамади ва <Албатта биз Аллоҳнинг бандаларимиз ва албатта биз у зотга қайтгувчилармиз> (ояти) ҳукмига бўйсунди. (Байт):

Фарёд вақти эрмас тажрибасиз дил!

Замоиापипг ситамига тан бсргил! (91)

Азадорлик вазифаларини бажаргач ва яқинда оламдан ўтган марҳуманинг пок руҳи учун муҳтож кишиларга са-дакалар бериб яхшиликлар қилгач, бир неча кун ўтказиб яна лашкар яроқ-анжомларини тайёрлаб, уларви тартибга келтириш билан *машғул* бўлди ва амир Вали мамлакатига равона бўлиб, Мурғоб га етди. Амир Чоку Кобул мамлака-тидан етиб келиб, шу мавзеда остона ўпишга мушарраф бўлди ва мамлакатнинг муҳим ишларини арз иззатгоҳига етказди-да, яна ўз худудига қайтди. Шу орада амир Тумон исён кўтаргани ва Ссистон аҳлини ҳам Амир Соҳибқиронга душман этганлиги хабарини етказдилар. Амир Соҳибқирон амир Вали томонига юришини қўйиб, катта лашкарни Тумон томонига жўнатди. Шайх Али баҳодир ва Учқаро баҳодирни мураттаб лашкар билан амир Вали томон юборди. Ўз му-борак зоти эса отланиб Ҳиротга етди. Хуросон вилояти бўйсундирилгач, йиллар давомида сафару қўнимда ҳазратнинг хизматида бўлган амир Шайх номли бир навқа-рига Исфизор ҳокимлигини берди. Тобон баҳодирни эса ул вилоятга шихна этиб тайинлади. Амир Шайх бўлса ифлос нафси туфайли шайтон васвасасига учиб, куфрони неъмат қилди ва муҳолиф бўлди. У Тобон баҳодирнинг жонига қасд қилиб, уни ҳалок қилмоқчи бўлди. Амир Оқ Буғо бу воқеадан хабардор бўлгач, ул исёнчи ва сарбадорни х,ар томондан ўраб олди. Амир Ҳожи Сайфиддин унга ёрдамга жўнаб кетди. Уртада жанг бошланди. Сарбадорлардан кўп кишини ўлдирдилар ва ҳисорни олдилар. (Амир Шайх) ожиз бўлиб қочди ва қалъага кириб олди. Лашкар ўша томонга юзланиб, қалъани ўради. Шу аснода Амир Сокибқирон етиб келди ва қалъа атрофидан бир неча срда чуқур кавлашни буюрди. Шайх Яҳё турғунлик кўрсатиб, қалъа остини бўшатди. Қалъа бирдан қулаб тушди. У ерда бўлган барча кишилар ҳалок бўлдилар. Шайх Яҳёнинг ўзи ҳам қалъа тагида қолиб ҳалок бўлди. Икки мингга яқин кишини тириклайин ушлаб олиб, тўдалаб лой тагига бостирдилар. Шу тарзда улар бир сиёсат кўргаздиларки, то асрлар давомида олам аҳлига ибрат бўлсин.

XXXIII. АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ СЕИСТОН ТОМОН ЮЗЛАНГАНИ БАЁНИДА

Ҳазрат Амир Соҳибқирон қалъа воқеасини тинчитгач, лашкарларни тартибга келтириб, Сеистон томон йўл олди. Амир Соҳибқироннинг хайрхоҳлари ва суюклиларидан бўлган Шох Жалолиддин Фароҳ ҳисоридан унга пешвоз чикди. У ернинг раияти хусумат ва саркашлик мақомида туриб, муҳолифат изҳор этгач, Оқ Темур баҳодирга Сеистон вилоятига бостириб бориб, ғорат қилишни бу-юрди. У фармонни бажо келтирди. (92) (Амир Соҳибқирон) у ердан ўтиб, Зирсҳ қалъаси ва ҳисорига етди. Жанг бошлаб, у ерни ўша кунисқ эгаллади. Душманлардан беш мингтача киши тўпланди. Улар қарши чиқиб, катта жанг вркєъ бўлди. Ўлдирилганлардан тепаликлар барпо бўлди. Сўнг лашкарларни тизиб, Се-истонга етдилар. Шоҳи шоҳон, Тож ва Сирожлар қалъ-адан чиқиб, палос ўпишга мушарраф бўлдилар ва итоату бўйсунуш изҳор қилдилар. Амир Соҳибқирон улар билан сўзлашиб турганда тўсатдан душманлар жанг қилиш қасдида саф тизиб чиқиб келдилар. Амир Соҳибқирон мукаммал қуролланган икки минг кишини пистирмага қўйиб, Муҳаммад Султоншоҳни озроқ лашкар билан олдинга юборди ва унга душманлар назарида гўс ўзини қўрққан ва ожиз кўрсатиб, уларни дадиллантиришни топширди. У фармонга мувофиқ иш бажарди. Душмаъхлар пистирмага етиб келишгач, икки минг киши уларга ҳамла қилди. Сеистонликлар пиёда эдилар. Катта жанг воқеъ бўлди. Улар ғалаба ёр лашкарнинг кўп отларини ханжар билан мажруҳ қилдилар. Сеистонликлардан жуда кўп киши ўлдирилди, қолганларини қувлаб ҳисорга етказдилар. Кесилган бошлардан миноралар ва лойтепалар қуришди. Кеч тушгач, сипоҳнинг бариси (ўша жойда) қўндилар. Тонг отгач, Амир Соҳибқирон лашкарларни ораста қилиб, ҳар бирига (жанг майдонидаги) жойини белгилади. Ўзи учун эса лашкарнинг қул қисмини ихтиёр этди. Амирзода Амироншоҳ баҳодирни ўнг қанотнинг манғлоийи қилиб, улуғ амирлардан бир жамоасини унинг хизматига тайинлади, амир Ҳожи Сайфиддин, Оқ Буғо баҳодир ҳам унинг жиловидида эдилар. Чап қанотга манғлой этиб амир Сори Буғони тайинлади. Худойод баҳодир унинг ёнида эди. Улар ўз олдиларидан хандак казиб, истехком қурдилар. Кеч киргач ўн минг киши шабихун уриш қасдида қалъадан чикдилар. Иттифоқо амир Шамсиддин ва Баротхожа олдида чиқиб қолган-дилар, улар йўл бердилар. Фасилдан ўтиб, чодир хир-гоҳга стиб келдилар ва от ҳам туяларнинг кўпини ханжар билан ўлдирдилар. Икки томондан зўр жанг бошланди. Охирида ғалаба ёр лашкар уларни ҳайдаб, қалъа ва ҳисорга етказдилар, кўпларини қатл этдилар. Эртаси кун яна жанг асбобларини тайсрадилар. Амирзода Али беш юз яхши қуролланган отлик билан дарвоза қаршисида турган эди, саф тортиб от қўйганча дарвозани бузиб ичкари кирдилар. Сеистонликлар уларга йўл бсриб, дар-возадан ўтказдилар-да, сўнг ўртага олиб қаттиқ жанг бошладилар. Амирзода Али ва унинг қўшини душманлар ўртасида

қолиб, жонларидан умид узган ҳолда жанг қилардилар. Шу ҳолатда Оқ Темур мингта мард суворийлар билан қилич яланғочлаб дарвоза томон ҳамла қилдилар; дарвоза қўриқчиларини қувлаб, амирзода Алига мадад бсрдилар ва уни дарвозадан чиқариб олдилар.

Малик Қутбиддин қаршилик кўрсатишга тоқат ва қуввати Йўқлигини билиб, ҳисордан чиқди~да, Амир Соҳибқирон ҳузурига келди. (93) Соҳибқирон уни ўз инояти ва марҳаматига сазовор этиб, кўнглини кўтарди. Шу орада у ўн-ўн бсшта яланг тўн кийган йигитлари билан отланиб, бир айланиб келиш мақсадида лашкарнинг жавонғори томон юрди. Тўсатдан уларни ғафлатда қол-дириб, ўттиз мингга яқин киши чанг-тўзонни осмонга стказиб, ҳисордан чиқиб келдилар ва жанг бошладилар. Амир Соҳибқирон жиловни буриб, ўз мақоми (қул) томон йўл олди. Душманлар ўқ-сй ёғдирдилар ва жаҳон аҳли бўйсунувчи амирнинг оти мажрук бўлди. Амир Соҳибқирон ўз қароргоҳига бориб тушгач, Малик Қутбиддинни банди қилиб сацлашга ишорат қилди ва шу ҳолатда лашкарларни тартибга келтириб, шахсан ўз зоти билан ҳамла қилмоқчи бўлди.

Улуғ амирлар пиёда бўлиб, унинг оти жиловидан тутиб: "Абадиятга пайванд давлатингиз соясида кўп йил-лардан буён молу манол ва ҳашамату иқболга эга бўлдик. Бугун эса, бизлар тирик бўла туриб, амир ҳазратлари хатарли ишларни ўз зиммаларига олишлари раво бўлмас", деб арз қилдилар. Сўнгра бирваракай ҳар томондан ҳужум қилишиб, душманларни ҳайдаб ҳисорга етказди-лар. Зўр бериб, бир мардонавор ҳамла билан ҳисорни олдилар ва уни вайрон этиб, харобага айлантирдилар. Уларнинг лашкаридан кўп кишини ўлдирдилар. Сеистон маликини қолган раияти билан кўчириб, Самаркандга етказдилар. Уларнинг қозилари, саййидлари, уламою ако-бирларини Фароҳ ҳисорига юбордилар. У ердан отланиб, Ҳисори Тоғга йўналдилар. Банди Рустамни вайрон қилдилар ва Буст томон юзландилар. Шу орқали (амир) Тумондан Гармсир³, Киж⁴ ва Макронга⁵ кетаётгани ҳақида хабар келди. Амир Соҳибқирон уни келтириш учун амирзода Амироншоҳни нсмзод цилди. У ҳануз йигитлик еши ва ғурурлик ҳолатида бўлиб, муборак сши ўн сттига стган эди. Тангри таоло унга нусрат ва ғалаба бахш этиб, душманга етиб олди, жанг қилиб зафару ғалаба қозонди. Амир Тумон Гармсирийни ушлаб ёсоққа етказди ва унинг бошини Амир Соҳибқирон ҳузурига жўнатди (назм):

Сенинг душманларинг калласини — астағфируллоҳ (нима деяпман ўзи?),

Ахир ўзи душмаиларингнинг калласи йўх-ку!

Гапни "сенинг душманинг калласи" (сўзлари) билан қап, қилдим.

Зеро қатъ қилиш учун душманларичг калласидан яхшироқ нарса йўқ.

Амир Сокибқирон Ҳирмон суви томондан йўл очиб, Ма-муқту ва Қалъайи Сурхни қўлга

олди. Амирлар ва аскарлар Ҳизорпаз ҳисорига етдилар ва унга кирдилар. Билдиларки, <амир) Тумоннинг эл ва вилоятига тегишли Тукой садасидан бўлган душманлар динсизлик ва фасод йўлига қадам қўйиб, бузгунчилик ва фитнаю зулмга қўл уриб, ҳисорни эгаллаб олган эканлар. Зафар ср лашкар дарҳол улар билан тўқна-шиб, у вилоятни босиб олди, душманларнинг ҳаммасини қатл этди, сўнг Даҳанайи шер томонга қайтди. У вилоятни Туғочи эли эгаллаб турарди. Улар билан қаттиқ жанг қил-дилар ва барини қатл этдилар. Амир Соҳибқирон буйруғига кўра қатл этилганлар бошидан миноралар ва лойтепалар курдилар. Бундан олдинроқ Тахти Сулаймон элу вилоятидан элчи юбориб, бўйсунганликларини изҳор этиб, у ерга шихна сўраттирган эдилар. Шу орада (94) хабар етдики, улар ёғий бўлиб, мухолифат мақомига қадам қўйган эмишлар. Амир Соҳибқирон лашкарлари билан улар томонга йўл олди. Етган кунлариёқ жангта киришдилар. Амирзода Али, Ику Темур ва кўплаб аскарлар ярадор бўлдилар. МуборакшоҳБурдоғули ўғли шу жангда шахид бўлди. Оқ Темур баҳодир аҳволни кўриб, Амир Соҳибқирон ҳузурига келиб йиғлади ва жангга боришга ижозат сўради.

Амир Соҳибқирон унинг камоли мардоналиги ва эр-лигшга билгани учун, мабодо унга бирор зарар етмасин дея ижозат бермэди. Кўп қўшинлар қаршилиқ қилишга тоқат қилолмай, ўз жойларини ташлаб кетдилар. Аммо Рамазонхожа жойидан жилмади ва оёғини қўйган жойида тоғдек сабот билан турди. Амир Сокибқирон Бахтийхожа ва Шамсиддинга лашкардан илгарироқ боришни буюрди. Ийдхожа харсанг тош тагида туриб, пистирма курган эди, душман у срдан ўтастган вақтда фурсат топиб баҳодирлардан бирининг сочидан тутиб, срга урди ва бошини кссиб, Амир Соҳибқирон ҳузурига олиб келди. Болалик сшида мардоналик кўрсатди.

Охири ҳисорни мардоналик қуввати билан эгаллади-лар. Одамларни юқоридан пастга тушириб, бир ерга тўпладилар, барини қўшинларга тақсимладилар, қўшин-лар эса барчасини ёсоққа стказдилар.

Амир Соҳибқирон у мавзедан отланиб, Қандаҳор га равона бўлди. Жаҳоншоҳ баҳодир, Мубашшир баҳрдир ва Искандар Шайхийни илгари юборди, токи улар бориб, Қандаҳор шаҳрини қуршаб, жанг бошлағайлар. Фармонга биноан жўнадилар, жанг қилиб, у вилоятни хам забт этдилар. У ернинг сардорини Амир Соҳибқирон ҳузурига келтирдилар ва ҳукмга биноан уни дорга осдилар.

Амир Соҳибқирон у ердан кўчиб, Қандаҳорга етди. Жаҳоншоҳ бахрдирни саноксиз инъому эҳсонига сазовор этиб, уни Қалот ҳисори томон юборди. Жаҳрншоҳ баҳодир фармонни бажо келтириб йўлга чикди. У мавзеге етиб, ҳисорни тамоман харобага айлантирди. Баҳор фасли келгач, Амир Соҳибқирон Қандаҳордан дорулмулк томон йўл олди ва ўн тўрт кундан кейин Самарқандга етиб келди.

XXXIV. АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ ИККИНЧИ МАРТА АМИР ВАЛИ ТОМОН ЮРИШИ БАЁНИДА

Юқорида баён килинганидек, амир Вали Амир Соҳибқирон ҳузурига келаман деб аҳду паймон боғлаган эди. Лекин аҳдига вафо қилмади. Амир Соҳибқирон туркларнинг сичқон йилига тўғри келган етти юз саксон олтинчи (1384) йилда Астробод томон йўл олди, Термиз йўли орқали Омуя сувидан ўтди ва у срдан Балх вилоятига (95) етди. Балхда бир неча кун тўхтаб, атрофдан лашкарлар тўплади. Бундан илгари Шох Шу-жоъ олдига қизини сўратиб киши юборган эди. Ҳар икки томондан элчи бориб-қилиб турарди. (Амир Соҳибқирон) Улжойту Дарозни элчи этиб тайин қилди ва Ҳожи Хсжани у билан бирга юборди. Улар Шсрозга бориб, амирзода Пир Муҳаммад учун қиз олиб келишлари керак эди. Фармонга биноан равона бўлдилар. Шаҳзодани Балх шаҳрига Амир Соҳибқирон хизматига келтирдилар. Бир неча кун айшу ишрат билан ҳаст кечирдилар. Ҳожи Хожа <сафар асносида> ўзига яраша ҳаст кечирмай, ҳаддан ортик дабдабага . бсрилгани учун, оқибат, уни гуноҳкор дсб билиб, ёсоққа етказдилар. Ҳар ким под-шоҳлар суҳбатини ихтиср қилса-ю, мулозаматда бўлиш одоби шартларини бажо келтирмаса, у ўзининг ҳалокатига саъй қилган бўлади. Ҳар киши подшоҳлар ҳузурида одобни ўзига шиор қилса, тилини бсҳуда сўздан, кўзини хиёнатдан, дилини нифоедан сақласа, дунёвий иззат-икром даражаларига ва охират бахайрлиги мсърожига восил бўлғусидир. Ҳукамолар: "Жовир мали-кан ав баҳран" — "подшоҳта яқин бўл ёки денгизга" деганлар, яъни подшоҳ билан суҳбатда бўлмоқлик ден-гизга тушмоқлик билан тенгдир. Агарки денгизда хавф-хатар кўпдир, аммо унинг манфаати ҳам сон-саноксиздир. Амир Соҳибқирон лашкарни тартибга солиб, у мавзс-дан кўчиб Мурғобга етди. Ушбу мавзеда кутлуг бешик (соҳибаси) Хонзода унинг истикболига чиқди. У икки ой аввал жаҳон аҳлининг шаҳзодаси Халил Султонни туккан эди. Бахтиёр подшоҳ Югзон Султоннинг қизи Билқиси суғро ва бонуйи кубро Сарой Мулк хоним Хонзодага зўр иззат-икром кўрсатиб, унинг шарафига тўй уюштир-ди. Тўй ва чақириқлар вазифаси адо этилгач, Хонзода ўз уйи (Ҳирот)га қайтди. Ғалаба ср лашкар йўлга чиқиб, Бовард дан ўтиб Нисо мавзеига етди. Шайх Али баҳодир, Сунжак баҳодир ва бошқа манғлойни ташкил этган лашкар амирлари Говкураш мавзсига етдилар. Лашкар сафини ороста **қилиб**, амир Валининг қаровули билан жанг қилдилар. Мубашшир баҳодир илгарилаб бориб уларга ҳамла қилди. Душманлар унга қарши ўк отиб, икки тишини синдирдилар. У жароҳатланганига қарамай, яна ҳамла қилди ва ўз душмани бошини бир зарба билан жанг майдонига улоқтирди. Амир Соҳибқирон унинг ботирлиги ва мардоналигини кўриб, Говкураш мавзеини унга абадий суюрғол қилиб тақдим этди. Сўнгра у жойдан кўчиб, Дурун мавзеига етдилар. Жанг қилиб у жойни

хам олдилар ва у ернинг кутволини ёсоққа етказдилар. У жойдан ўтиб, Жилован мавзсига етдилар. У ердан ҳам жўнаб, Журжон сувидан ўтиб, Кабуджоме ва Шосмон мавзсига бориб тушдилар. Лашкарнинг эҳтиёт чорасини кўриб, ҳазора ва сада амирларидан ўз қўшинларидан айрилмаслик, бсижозат бирор жойга бор-маслик тўғрисида тилхат-мучалко олдилар. Акс ҳолда улар қатл этилиб, мол-мулклари талон-торож бўлгай. (96) Фармонга мувофиқ ариқлар ва катта сувлар устига қўлриқлар қурдилар. Ҳар куни ярим фарсах жойга кўчиб борардилар. Чангал ва тиканзорлар у вилоятда кўп эди. Лашкарнинг қаровули душманнинг қаровули билан тўқнаш-ди. Жанг бошланиб кетди. Ўша куни Ҳожи Маҳмудшоҳ кўп жидду жаҳд кўрсатди ва баногоҳ қилич зарбидан қўли яраланди. Оқ Темур баҳодир мардоналик билан жанг қилди. Қайси бир томонга юз ўғирмасин, сафни сриб душманни қувлар эди. Ўн тўққиз кунни шу зайлда ўтказдилар. Йигирманчи куни душманнинг қаровули қоч-ди. Амир Вали бу аҳволни кўргач, шижоат кўрсатиб яқин келди ва қуввату имкони борича жанг қилди. Охири мағлуб бўлиб қочди. Лашкарлар унинг кетидан от қўйиб баҳодирларидан кўпини тутдилар. Улар ўз қароргоҳларига бориб тушишгач, ҳар бир (амир) ўз қўшини олдига хандақ қавлаттириб, фасил қўтарди. Фасил олдини ўткир қозиқ ва ходалар билан мустаҳкамладилар. Кун кеч бўлгач, Амир Соҳибқирон лашкарлар орасидан ўттиз қўшинни танлаб олди ва уларга камингоҳдан жой тайин қилиб, тўхтатиб турди. Қолган сипоҳийлар фасилни қўриқлаб турдилар. Катта дўмбира, карнай, бурғу (ча-либ), ноғора қоқдилар. Уларнинг садосидан ва жангчию ботирлар наърасидан жаҳон шўру ғавғога тўлди. Жанг-чилар қалби кўкрак қафасида жўш урди. Шу орада амир Вали кўп аскарлари билан қисордан чиқиб келди. Ҳамла қилиб лашкарни фасил ва ҳисор томон ҳайдади. Қўл зарби, отлар туёғи, **хамла** қуввати билан ўткир қозиқ ва ходалардан ясалган фасилни буздилар. Аммо унинг кўп аскарлари хандаққа йиқилдилар. Жаҳон амирзодаси Амироншоҳ шахсан бошчилик қилиб, амир Вали ҳужумига қарши чиқди. Унинг буйруғига кўра амир Вали лашкарига ўқ ёғдирдилар. Шу пайтда пистирмада турган ўттиз қўшин чиқиб келди. Улар қўлга қилич олиб, ҳужумга ўтдилар ва қилич зарби билан уларни қувдилар. Бундан илгарироқ амир Валининг буйруғига кўра бу ерда кўп чоҳлар қазиган эдилар, баъзиларининг ичига ўткир қозиқлар ўрнатиб, сув тўлдирилган эди. Охир-оқибат ўзи (кечаси) қочиб шу ердан ўтди, кўп аскарлари шу чоҳларга тушиб ҳалок бўлдилар. (Мисраъ):

Ёмтглик қилмагил, смоиликка учрагайсал,

Ўзгага чоҳ қазимагил, ўзинг тушгайсаи-

Амир Ику Темур никомиши қилиб улар кетидан қувиб кетди. Амир Вали оз сонли

навкарлари, хотин, бола-чацаси билан қочди. Йўлдан адашиб Лангару томонига бориб қолди. Мол-мулкни тарк этиб жонияи сақлаб жўнади Хотин-ҳарамини Гирдикух мавзеида қолдириб, ўзи Рай томон равона бўлди. Амир Соҳибқирон Худойдод баҳодир, Умар баҳодир ва Икоғ Хуморийни бир гуруҳ бошқа баҳодирлар билан унинг кетидан жўнатди. Улар амир Валига стиб олиб, уни Рустамдор мавзеигача қувлаб бордилар. Амир Соҳибқирон ҳар ўн кишидан уч кишини танлаб, ўз ёнида олиб қолди. (97) Оқ Буғо баҳодир ва Учқаро баҳодирни қолган лашкарлар билан бирга у ерда қолдириб, ўзи танлаб олган отлиқлари билан Рай мамлакатига кирди. Қишни шу ерда ўтказди. Ўша вақтда Султон Аҳмад Султония шаҳрида эди. У Амир Соҳибқироннинг келишидан хабардор бўлгач, Султония қалъасини мустаҳкамлади. Фарзанди Оқ Буғони бир жамоа ишончли кишилари билан ўша ерда қолдириб, ўзи Бағдод томон кетди. Қутлуғ байроқлар Султония яқинига етганда, қалъада турган жамоа келаётган сел зар-басига қарши турмоқ, ғазабланган шерга панжа урмоқ оқил кишилар иши омаслигини тушуниб, ҳушёрлик билан ишнинг оқибатини ўйлаб, Оқ Буғони олиб қочдилар ва Табризга томон кетдилар. Амир Соҳибқирон Султонияга келиб тушиб, шаҳар ва қалъани забт этди. Сору Одил бундан илгари Султон Аҳмаддан қочиб, Шсроз томонига кетган эди, Амир Соҳибқирон уни чақиртирди. У палос ўпиш шарафига стиш-гач, суюрғоллар ва инъомлар тақдим этиб, Султония ва Табриз мулкларини идора этишни унга топширди; Султон-шоҳнинг ўғли Муҳаммадни у билан ўша ерда қолдирди. Ўзи эса қайтиб Рустамдор мавзеига келди. У ерларнинг малик-лари олдиндан тараддудга тушиб қочдилар. Лашкар уларнинг вилоятини талади. Бу томондан амир Вали ҳам Чолус вилоятидан қочди. (Байт):

Жаиғ пайтида сснинг қиличилг зарбини кўрган душманларнинг

Бири Машриққа қочса, иккипчиси Мағрибга қочади.

Амир Соҳибқирон ўз тасарруфига киритиш учун Омул ва Сори вилояти томон юришни ирода қилди. Шу орада Сайид Камолиддин ва Сайид Разиуддин палос ўпишга келдилар. Бўйсунуш мақомида туриб, бандалик остонасига бош қўйдилар ва сикка-танга лабини подшоҳ (Соҳибқирон) номи билан хандон этиб, унинг исми зикридан минбар бошини кўкка етказдилар.

Амир Соҳибқирон у ердан ўз мамлакати томон қайтди, лашкарларга ижозат берди ва улар ўз уйларига кетдилар. Ёз фаслида айшу комронлик билан Самарқандда турди, кишни эса шоду хуррамликда Оқ саройда ўтказди. Шу ўртада подшоҳ Тўқтамиш нолойиҳ хатти-ҳаракат қилиб, тўққиз туманга яқин катта лашкарини Табризни забт этиш учун жўнатди. Ул аскарларнинг кўпи динсиз кофирлар эди. Улар қиш фаслида Табризга стиб келдилар ва

шаҳар атро-фини ўраб олдилар. Шаҳарда бундай воқсалар юз бўлганда қаршилик кўрсата оладиган бирор бошлиқ с раис бўлмаганлиги сабабли, халқ оммаси ўз ахлу аслининг ҳимояси учун қўзғолиб, шаҳар айлаиасини мустаҳкамлаб, жангга тайёр бўлиб турдилар. Бир ҳафтага яқин вақтни шу ҳолатда ўтказдилар, чала сўйилган қушдск беихтиёр ҳаракат қилдилар. Охир-оқибат, макру ҳийла ҳамда кофирлар лаш-карининг шавкату қуввати билан ғолиб келдилар. Шаҳарни талон-торож қилдилар. Жабру жафо ва бузғунчилик ҳисса-расига неки сиғса, барини ишга солдилар; масжидлар ва мадрасаларни вайрон қилдилар, сшу қари демай, барини қўлга олиб банди этдилар. (98) Неча йиллар мобайнида шундай бир шаҳарда тўпланган мол-мулк, нафису қиммат-баҳо бугомлар ва захиралардан ўн кун ичида бирор асар қолдирмадилар. Қишда эса қуллар олиб, таланган молларни йиғиштириб, ортларига қайтдилар. Табриз ҳам Амир Соҳибқирон мамлакатларидан бўлиб, у срининг ожизу заиф-лари амир маркамати соясида яшарди. Рўй бўлган воқеа Амир Соҳибқироннинг шарафли қулоғига етганда, унинг муборак хотирига ғоятда оғир ботди. Мусулмонларга сабаб-сиз қилинган зулму ситамдан изтироб чекиб, ҳафаланди. (Байт):

Кўнгил тирналса, ҳафалик хорлигу тубанлик келтиради,

Озод бўлмоқликнинг шарти кам озор бўлишлиқдур.

Кейинроқ баён этилишига кўра, Амир Соҳибқирон ёмон қилмишлари учун уларнинг жазосини берди. Ўтказган зулму бедодликлари касрига қолиб, мамлакатлари таназзулга учради ва ҷайта ўнғланмади. (Назм):

Ажам шоҳларидан эшитсанг хабар,

Улар зулмидап кўрди халқи зарар.

На улар шоҳлигидап асар қолди,

На халққа ўтказгап у зулмлари қолди.

Маълум бир муддатгача қуббат ул-ислом бўлмиш Табриз шаҳри хароб, нообод, равнақсиз ва кимсасиз қолди. Лекин Амир Соҳибқироннинг ёсоқ ва адолати баракотидан шаҳар қайтадан яхшиланиб, амирнинг адлу додхоҳлиги соясида мазлум халқ яна манзилларига қайтиб, ҳаёт ксчира бошлади. "Бизлардан қайғуларни ҳайдаган Аллоҳга ҳамдлар бўлсин. Аниқки, Худойи таоло гуноҳларни кечиргувчидир ва мукофотни ҳам ортиғи билан ато этгувчидир" .

XXXV. АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ КИЧИК ЛУР¹

БУЗҒУНЧИЛАРИНИ ДАФ ЭТИШГА ЮЗЛАНГАНИ БАЁНИДА

Туркларнинг барс йилига мувофиқ келган етти юз саксон саккизинчи (ҳижрий) йили (1386) Амир Сокиб-қирон Ферузқўҳ га етди. Шу ерда Сайид Камолиддин палос ўпишга етиб келди ва ўғли Сайид Ғиёсиддинни Амир Соҳибқироннинг мулозимлигига мансуб этди. Амир уни иззат-икром билан қаршилаб, подшоҳона марҳа-матлар кўрсатди.

Бундан бир неча йил илгари Ҳижозга бораётган карвонлар Кичик Лурдан ўтаётганларида бу мамлакат-нинг волийси Малик Иззиддин уларни талон-торож қилган эди. Унинг бу жирканч қилмиши ҳақидаги хабар оламнинг турли диёрларига етган бўлса-да, у ерларнинг подшоҳларида бу бузғунчиларни жазолаш учун на ғайрат ва на қудрат бор эди. Бу хабар Амир Соҳибқироннинг шарафли қулоғига етганида, вақти келиб фурсат топил-гач, уларнинг адабини бериб, ҳожилар учун қасос олиш-дек муборақ ниятни дилига туккан эди. Мана энди Ферузқўҳга келиб тушган бир вақтида, унинг ҳузурида бу атрофдаги мамлакатлар ҳақида сўзлай туриб, гап орасида Кичик Лур ҳамда у ерликлар томонидан қилин-ган ва қилинастган бузғунчиликлар (99) янгитдан зикр этилди. Амир Соҳибқирон шарафли хотирига у ксчмишни келтириб деди: "Уларнинг қилмишлари, мусо-фирлар, айниқса, Байтуллоҳга борастан ҳожиларга нисбатан қилган номаъқулчиликлари ҳақида эшитганимга ҳам анча вақт бўлди. Раинт Тангри таолонинг бизга топширган омонатидир. У биздан тонгла қиёматда сўрайди-ку! Қандай раво бўладики, мамлакат ўртасида шундай бузук бир жамоа бўлса ва биз уларни йўқотиш ва илдизидан кўпориб ташлашга қодир бўла туриб, бу бобда бепарволик қилсак! Шундай экан, вақти келганда уларнинг бузуклигини даф қилиш, вилоят ва мамлакатни у бадқирдорлардан тозалаш бизнинг ҳимматимиз зимма-сига вожиб ва лозимдир".

Шунга биноан унинг буйруғига кура ҳар ўн нафар аскардан иккисини танлаб олдилар. Уғрукни қолдириб, тўхтамасдан отга миниб, клар томон жўнадилар. Унинг ишорати билан Бўружард ни ва унинг атрофларини та-ладилар. Хуррамобод ни вайрон қилдилар ва ўғрию бузғунчиларнинг кўпини ёсоққа етказдилар. Шу кунларда Оқ Темур баҳодир, Умар баҳодир ва Ҳимматнинг ўғли Муҳаммад касалликка чалиндилар. Бу уч баҳодир йигитнинг ҳар бири ажал вақти етиб, фано шарбатини ичдилар. Хожа Али Муайяд ўша жанглارнинг бирида ярадор бўлган эди, бир мунча муддатдан кейин шу туфайли у ҳам ўлди. Шу кечмишлар асносида элчилар Султон Аҳмад бир лашкар билан Табризга юзланди, деган хабар келтирдилар. Амир Соҳибқирон шу куннинг ўзидаск

ўғрукни қолдириб, отланди-да, Табриз га жўнади. То муборак яловлар Табризга боргунча Султон Аҳмад у срга етишган эди. Аммо у бир ҳафтадан ортиқ тура олмай, яна Бағдод томон қочишни мўлжаллаб, Нахчивон ва Курдистон томон юзланди. Унинг изидан Ҳожи Сай-фиддин никомиши қилиб қувиб кетди. Илёсхожа ва амир Шайх Али бакодир унинг кстидан стиб бориб, қаттиқ жанг қилдилар. Икки ёқдан кўп кишилар ярадор бўлдилар. Охири бир-бирларидан йироқлашдилар. Бу жангда Илёсхожа ярадор бўлди. Сўнгра унинг яраси узоқ бсгобликка айланди. Охири сикат топди. Лекин бир оёғи нуцсонли бўлиб қолди. Султон Аҳмад эса Бағдодга кетди. Амир Соҳибқирон ўша ёзни Табриз ва унинг атрофларида ўтказди. Тир мох (ойи)да Нахчивон йўли билан юриб, Қурум ҳисорига стди. Жанг қилиб уни олди. Уларнинг Шайх Ҳасан номли бошлиғини (Амир Соҳибқирон) хузурига келтирдилар. Сурмори ҳисорига стгач, яна жанг қилдилар. Охирида уни ҳам эгаллаб, вайрон этдилар. У жамоанинг каттаси Тутон исмли туркман эди, уни қўлга олиб, дарҳол у срдан кўчдилар-да, Қарс қалъаси ва ҳисорига етдилар. Уни ҳар томондан ўраб олдилар. Қарс ҳисори ғоятда мақкам ва мустаҳкам эди. Унинг Фируз-бахт исмли волийси қаттиқ жанг қилди. Охирида бўйсуниб, Амир Соҳибқирон хузурига келди. Амир унинг кўнглини кўтариб, кўплаб **инъому** эҳсонларга сазовор этди.

Амир Соҳибқирон у ердан кўчиб, Оқ Буғро мавзсига **(100)** кўтарилди. Бу пайт қор ва ёмғир мавсуми бўлиб, ғоятда совуқ эди. Амир Соҳибқирон Киту йўли билан Тифлис мавзсига етди. Бу шаҳар гуржилар мамлакати таркибига киритилган эди. Замонанинг фитнаю фасоди ва ул мамлакат подшоҳларининг ғайратсизлиги туфайли уларнинг қўлига тушиб қолган эди. Амир Соҳибқирон амирлар ва аркони давлатга дсди: "Мен шу замонда воқеъ бўлган ҳодисаю харобликлар, фитнаю фасод боисидан вужудга келган ажойиб ҳолатлар ва ғаройиб ишларни кўрмоқдамен; қонун-қоидалар издан чиққан, подшоҳлик расм-русуми йўқолган. Албатта, қудратли лодшоҳлар бўлмаганидан кейин мамлакат аҳволига ташвиш ва па-ришонлик йўл топишм таажжубланарли эмасдир. Аммо мснинг таажжубим ўтмиш подшоҳлар ва собиқ малик-ларнинг тутган сиссати ва ҳокимияти устидадир. Улар-нинг шунчалик улуғворлиги, қомронлиги ва жаҳондорлиги бўла туриб, мамлакатларнинг ўртасида Муҳаммад дини-га,— бу динни йўлга қўйувчига Аллоҳнинг раҳмати ва салавати бўлсин,— муҳолиф бўлган гуржий жамоалари қандай қилиб шу дамгача сақланиб, мамлакат ва салта-нзтни башқарганлар. Уйлайсизки, (собиқ султонларнинг) подшоҳлик ғайрати ва мамлакатдорлик **ҳиммати** наздида бу (гуржи)ларни кўпориб ташлаш учун сабаб йўқмиди? Ахир мусулмонлик ва диндорлик қасққа кетган эди! Бутпарастлар ботил динлари қоидаларига риоя қилиб, ўз динига муҳолиф бўлганларни хўрлаш ва эътиборсизлқн-тмришга ҳаракат қилдилар. Ваҳ,оланки,

уларнинг худола-ри бутлардир ва уларга ёрдам беришдан ожиздир. Ислом динига мансуб бўлган ва ҳазрати Тангри таоло ваъдасига кўра мадад ва кўмак беришига эътиқод қилувчи бир жамоа қандай қилиб бу кофирларни комронлик ва мамлакатдорлик мақомига қўйиб ҳўйганлар-у, ўзлари улар тўлайдиган озгина чиқиндига қаноат қилиб келган-лар?! Қандай бўлганда ҳам ҳозир ҳокимият ва жаҳондорлик навбати раббоний фазл файзи туфайли бизга етган вақтда уларни таг-томири билан йўқотиш, ислом шаҳар ва ноҳияларини уларнинг палид вужудидан пок тутиш ва бу ишни улуғ Тангри даргоҳига етишимиз учун зўр восита деб билиш ҳимматимиз зиммасига лозим ва вожибдир".

Алқисса, муборак ирода уларни улоқтириб ташлашга сарф этилиб, жанг бошладилар ва уларнинг ҳисорини эгал-лаб, кўпларини ўлдирдилар. Уларни бошқариб турган Малик Букрот эса, Амир Соҳибқирон ҳузурига келди. Амир уни бандга солиб, йўлга чиқди. Тифлис мавзидан ўтиб, книнг атрофидаги саҳроларга етганида ов қилишни истади. Йўлда кста туриб, кўп қалъалар ва ҳисорларни эгалладилар. Улар-нинг ҳар бири устида тўхталсак гап чўзилиб кстади.

Амир Соҳибқироннинг буйруғига биноан амир Жаҳрн-шоҳ баҳодир ва баъзи бошқа амирлар гуржи аскарларини талон-торож қилдилар. Амир Соҳибқирон амирзода Муҳаммад Дарвишни лашкарга бошлиқ қилиб, душман-ларни даф қилиш учун Шакига юборди, Арғуншоҳ ва Рамазон Хожани Тонкут вилоятига юборди. Амир Муҳаммадбскни Оқжаб вилоятига жўнатди. Ўзга аскарлар Элбруз тоғи⁹нинг этагига бориб, у срни талон-торож қилиб, кўп ғаниматни кўлга киритдилар. Қайси жойда **қалъа** қурган бўлсалар, бузиб ташладилар. Сўнгра у жойдан кўчиб, Кичик Қаробог мавзеига кирдилар. Кур даре сига кема боғлаб ўтдилар. **(101)** У жойдан Амир Соҳибқирон Қийтоғ эли вилоятини ва Қалъайи Сурхни забт этишни ирода қилиб жўнади. Ҳибсга олинган тиф-лислик Букротни ўша ҳолатида Қаробокқа етказдилар. Амир Соҳибқироннинг диндорлиги, комил эътиқоди пок бўлганлигидан Букротни чақириб, меҳрибонлик билан панду насихат қилди ва яхши йўл-йўриқлар кўрсатиб, ислом динига даъват этди. Яхши ваъдалар бериб, ун| шундай деди: "Агар сен <Энг тўғри дин мана шудир> деган оят ишоратига биноан макбул бўлган динни тутсанг, <Эй уммати Муҳаммад, одамлар учун чиқарилган уммат-ларнинг энг яхшиси бўлдингиз. Зеро сиз яхши амалларга буюрасиз> деган оят башорати ижобича умматлар яхшиси бўлган Муҳаммад пайғамбаримиз уммати қаторига киришга рози бўласан, ундан кейин <Мўминлар ҳеч шак-шубҳасиз оға-инилардирлар!> деган оят мазмунига кўра ходиму мах-думлик йўлидан биродарлик йўлига кирасан ва жизя тўлаш хорлигидан ислом иззат-икромия ҳурматига ва диндорликка ўтасан". Бу насихатлар чин ҷалбдан ва яхши ниятлар билан айтилгани сабабли

ушбу мисраъ мазмунича — "Дилдан чиққан сўз албатта дилга ўтиради" — Букротнинг қалбидаги залолат қулфини очдилар ва унга иймоннинг шоҳ кўчасини кўрсатдилар. Шу сабабли у Амир Соҳибқироннинг ҳисобсиз инъому эксонига сазовор бўлди. Амир Соҳибқирон шу қадар лутфу марҳамат ва мсҳрибонликлар кўрсатдики, Букротнинг қавм-қариндошлари, дўст-биродарлари, тобелари ва вилояти аҳлининг аксари иймон нуридан мунаввар бўлиб, ислом динини қабул қилдилар. Амир Соҳибқирон унинг мамлака-тига яна бир қанча музофотларни қўшиб берди. Шу орада олийқадр, донгдор ва улуғ хонадондан бўлиши билан баробар яхши ахлоқи билан подшоҳлар орасида мумтоз ҳамда мус-тасно бўлган Ширвонотнинг малики Шайх Иброҳим палос ўпиш учун етиб келди ва Амир Соҳибқирон ҳазратга муносиб бўлган тухфаларни тақдим этди.

Элбруз тоғигача бўлган бошқа вилоятларнинг бариси итоат ва бўйсунуш мақомига кирдилар. Шобирон ва Шамохий вилоятларининг бариси унинг ҳукмига мун-тазир ва амрига маъмур бўлиб, қуллик камарини жон белига боғладилар. Йиллар эмас, балки асрлар давомида ҳеч кимсага бўйсунмаган Гилон маликлари ҳам итоат қилиб бўйин эгдилар, мол юбордилар ва хирож тўлашни қабул қилдилар ҳамда амонлик сўрадилар. Амир Соҳибқирон уларнинг узрини қабул қилиб, хатоларидан кечди. Суюрғол ва сарполар бериб, эҳсонига сазовор этди. Муборак ўғруқни мухрфизат қилиш учун қолган Шайх Али баҳодир Ардабил дан Қаробоғга келди ва ҳазратнинг палосини ўпиш шарафига етишди. Қишни ўша жойда ўтказдилар. Шу орада Тўқтамиш подшоҳ душманлик ошкор этиб, Дарбанд томонидан то Самур сувигача бўлган срларга лашкарлар юборгани ҳақида хабар етказ-дилар. Амир Соҳибқирон буйруғига кўра Шайх Али баҳодир, Ику Тсмур, Усмон Аббос лашкар тумонлари билан Кур сувидан ўтиб, душман томон юрдилар. Соҳибқирон яна шундай деди: "Тўқтамиш подшоҳ билан орамизда аҳду паймонимиз бор, биз бу аҳдимизга вафо қилмоқдамиз. (102) Агар лашкар уники эканлигини билсангиз, жангдан қўд тортиб, ортингизга қайтинглар". Уларнинг кетидан улуғ амирзода Амироншоҳни юборди. Улар етиб бориб, лашкарнинг қорасини кўргач; "Кимнинг лашкарисизлар?"— деб сўрадилар. "Тўқтамиш подшоҳнинг лашкарларимиз. бизни Амир Тсмур лашкари ҳақида хабар келтириш учун юбордилар", дедилар. Амирлар ўз хожаларининг фармони ва уқдиришига кўра жанг қилиш-га киришмай, ортларига қайтдилар. Душманлар уларнинг қайтганларини кучсизликка йўйдилар ва ҳамла қилиб етиб келдилар-да, галаба ср лашкар устига ўқ сғдирдилар. Амирлар ва баҳодирлар бу_холни кўргач, жангга кири-шишга мажбур бўлдилар. Уртада қирцқа яқин адам ўлди. Шу орада амирзода Амироншоҳ етиб келди ва бир ҳамла билан душманни ҳайдади. Ғаним ўраб олингач, қаттиқ жанг воқеъ бўлди. Душман қочиб, Дарбандга етди, улардан

кўпларини тириклайин ушлаб олиб, Амир Соҳибқирон ҳузурига юбордилар. Амир Соҳибқирон эса уларга зарар стказмасдан, суюрғол инъом қилди ва аввалгидек Тўқтамиш подшоҳ акволини сўраб, лутфу марҳамат ва меҳрибонлик изҳор этган ҳолда деди: "Биз-нинг ўртамизда ота-болалик ҳаққи бор, нега энди бир неча жокилни деб ўртада бир қанча одам ҳалок бўлиши керак? Бундан кейин ҳам ўша шарт ва аҳду паймонга вафо қилиб, уйқуда стган фитнани уйғотмайлик. Расули акрам, саллаллоҳу алайҳи васаллам демишларки: "Фитна ухлаб Ётган одамга ўхшайди, токи уни уйғотмаесалар у турмайди. Уни уйғотган кимсага Аллоҳнинг лаънати бўлсин". Кимда-ким бунга хилоф равишда иш тутса еки бизнинг хотиримизга бунга хилоф фикрни уодирса, икки томон ҳам унинг адабини бсриб, қулоғини бураб, жазога тортишимиз керак, токи ўзгаларга ҳам ибрат бўлсин". Сўнгра у асирларнинг ҳаммасига олтин ақчалар, тўну саруполар берди ва ўз лашкаридан кўшин ажратиб, уларга мамлакатлари томон ҳамроҳ, этиб юборди.

Мубашширнинг ярадор бўлган бечора укаси Аллоҳ раҳматига восил бўлди. Амирзодаи жаҳон Амироншоҳ Кур сувидан ўтиб, саломат Амир Сокибқирон билан учрашди. Сўнг Амир Соҳибқирон Кўкча денгиз томон-дан йўлга 4Нiуiп. Улуг подшоҳзода бўлмиш катта бонуСарой Мулк оғо олам аҳли амирзодаси Шохрух баҳодир билан Самарқанддан Ироққа келдилар. Улар кслиши ҳақидаги хабар Амир Соҳибқиронга стгач, у ўғруқни уларнинг истиқболига чиқишни ирода қилди, мавзеига стганда улар учрашдилар.

У жойдан отланиб, Аланжиқ қалъасига стдилар. У ерда уч кун тўхтаб турилгач, лашкарга тоққа чиқиб жанг бошлашни буюрди. Лашкар қалъа фасилини эгаллаб вайрон этди. Сувсизликдан ҳалокат ёқасига келган қалъа аҳли ожизлик ва бсчоралик билан келиб, амонлик сўрадилар. (Амир Соҳибқирон) уларга амонлик бсриб, тоғдан тушишни бугорди. Шу аснода ҳкаво булутланиб ёғингарчилик бошланди ва роса ёмғир ёғди. Уларнинг сув омборлари ва қудуцлари сувга тўлди. (103) Улар сув билан тирилгач, ўз сўзларига вафо қилмай, яна муҳолифат йўлига кирдилар. Амир Соҳибқирон Мирко Муҳаммад ва Уч Қаро баҳодирни қалъани муҳосара қилишга буюриб, ўзи эса ўғруқ томон ккайтди. Амир Шайх Али баҳодир Боязид қўрғонини муҳосара қилиш учун кетган эди, Амир Соҳибқирон Ҳожи Сайфиддин ва амир Ику Темурни кам юборди, токи улар бориб қўрғонни олишга ҳаракат қилгайлар. Улар бориб қўрғонни ўраб олиб, тагидан нақб кавлай бошладилар. Қаттиқ жанглардан ксийн қўрғонни олиб, вайрон қилди-лар. Қалъа ҳокимини боғлаб, Амир Соҳибқирон ҳузурига олиб келдилар.

Шу аснода шаҳарлар оралиғида бир жамоа туркманлар борлиги, уларнинг зарари ҳамма

мусулмонларга стаёт-ганлиги, айниқса, улар Ҳижоз карвонлари йўлини тўсаёт-ганликлари, раиятга кўп зарар ва харобалик келтираст-ганликлари қақида шарафли қулоқларга хабар етказди-лар. Амир Соҳибқирон тўхтовсиз отланиб, Арғун қўруғига етди. Хизматчилар ва ўғруқ Алодоғ да тўхтаб турсинлар, деб буюрди. Ўзи эса лашкарлар бидан жўнаб, Ойдин қалъаси ва ҳисорини фатҳ этди. Авник қалъасидан ўтиб, Арзирум га етдилар. Ва у жойдан Жабахжур сувига бориб тушдилар. Амир Соҳибқирон Арзинжон томонига — Тахуртанга элчи юбориб, уни итоат қилишга чақирди. Мухолиф бўлишнинг ёмон оқибатидан сақланишга даъват этди. У итоатга бош эгиб, бўйсунуш ва бандалик мақомида турди. Элчини рози ва хушнуд қилиб, ҳар хил инъому эҳсон билан сийлаб қайтарди. Амир Соҳибқирон амирзода Амироншоҳни Қаро Аҳмад Туркмонни излаб топишга номзод қилди. Амирзода фармонга биноан чопқин ясаб, от, хачир, қўйлардан ҳисобсиз ғанимат ва ўлжа олиб қайтди. Мирко Мухаммадни ҳам шу муҳим иш билан юборган эди, у Кўҳистон тарафига бориб қолди. У томоннинг одамлари унинг йўлини тўсдилар. Кўп жанглардан кейин абадийликка улашгур давлат иззати билан у тангликдан халос бўлиб, палос ўпишга восил бўлди. Шайх Али Ҳарғубий, Иқболшоҳ сўғувчи ва Тилок (бошқалардан) тезроқ Қора Аҳмад элига етдилар ва жанг қилдилар. Ўша жангда Лолохожани тутдилар.

Амир Соҳибқирон буйруғи билан Жаҳоншоҳ баҳрдир у вилоятга бориб, ғорат қилди ва кўп молу манолларни ўлжа олди. Лекин Шоҳ Малик ўз ихтиёрича борган эди, азалда белгиланган сурат воқеъ бўлди. Амир Соҳибқирон у жойдан Муш саҳросига жўнади. Вилоятни мусаххар қилиб, Ахлот шаъфига етди. Бу ернинг ҳокими истиқболига келган эди, уни сийлаб, вилоятини ўзига топширди. У жойдан ўғруқ томон жўнади. Қолган лашкарлар дарё қирғоғи билан равона бўлдилар. Ўғруққа етишгач, Малик Иззиддин Курд итоатдан бош тортиб, Вон ҳисорига кирди. Лашкар стиб келиб, қалъани ўраб олди. Малик Иззиддин қаршилик кўрсатганидан пушаймон бўлиб, итоатга келди ва ҳисордан тушди. Вилоят аҳллари душманлик қилиб, ҳисор йўлини мустаҳкамладилар ва мухолифат кўрсатдилар. Ташқарида манжаниқ ва аррода тайёрлаб, лашкар йигирма кун тўхтаб турди. Кўп жанглардан кейин қўрғонни олдилар. (104) Кўп одамни ўлдирдилар. Шу ўртада Тахуртан элчиси Ар-зинжондан келди. Тухфалар ва подшоҳрна ҳадялар келтир-ди. Қуллик изҳор қилиб, бўйсунди. Амир Соҳибқирон унинг кўнглими кўтариб, сарпо кийгазиб, ўз жойига қайтарди. У вилоятни аввалги қарорича унга топширишни буюрди. Яна Вон қалъасини эгаллаш ҳақидаги ҳукм ижросига киришишга ишорат бўлди. Айтишларича, у қалъа Шаддоди Од қурган бинодан экан. Унинг истехқоми шу даражада эдики, тумон амири бўлган Ёдгори Андхўйи ҳамма лашкарларга ундан бир тошини кўчиришни буюрган эди, ожизлик қилиб, эплай олмадилар. Ғалаба ёр лашкарлар шундай мустаҳкам мавзени андак вақтда фатҳ

этдилар. У жойдан кўчиб, Хўй ва Сал-мос га етдилар. Курдистон вилоятини Иззиддин Маликка топширишни муқарлар қилиб, у жойдан кўчдилар.

Шу орада Урми (вилояти) ҳокими Дизак оёқ ўпишга келди. У инояту марҳаматлар билан тақдирланди. Амир Соҳибқирон Урми вилоятини унга берди. Сўнг яна кўчиб, Мароға дан ўтиб Нилонга тушди. Бир нсча кун у жойда тўхтади. Бундан илгари Шероз волийси Шох Шужоънинг ўғли Зайнулобидинни чақириб: "Марҳум отанг бизга нисба-тан дўстлик эшигини қокиб, итоат ва бўйсунуш мақомида турган эди, сен ҳам бизнинг ҳузуримизга келишинг керак, токи биз у вилоятни қайтадан сенга муқаррар қилиб, шундай қайтариб берайлики, бу сенинг сарафрозлигингга сабаб бўлгай", деди. У келишга сузлик қилди. Шу пайтда: у ўз сўзига вафо қилмай элчини тутиб, қайтариб юбормаяпти ва унинг миясида ҳаддан ташқари бузуқ савдолар бор, деган хабарни стқаздилар. Амир Соҳибқирон ўғруқни Райда қол-дириб, манғлой тайинлаб, ўзи лашкарнинг қулида жўнади. Ҳамадон вилоятидан ўтиб, Жарбодақонга стди. У жойдан ўтиб, Исфаконга бориб тушди. Ақобирлар, саййидлар, ула-мо ва бошқа шариф зотлар унинг истикболига чикдилар. Амир Соҳибқирон уларни улуғлади.

Амир Ику Тсмур Табрак қалъасига кирди. Шаҳар халқига амон молини бсришни буюрди. Амирзода Тсмур М;шик ва Султоншоҳ ўғли Муҳаммад у молни тўплаш учун шаҳарга келдилар. Исфаҳон катталари ўрдуда тур-дилар. Кеч киргач, бебок ва разиллардан иборат бир жамоа шайтоний нафснинг фириби ва васвасасига алданиб хуруж қилдилар. Оқибати ёмон бўлишини ўйламасдан, Амир Соҳибқироннинг мухассил — солиқ йиғувчиларини ўлдирдилар ва шаҳарда ўзларига керакли муҳим ишлар билан машғул бўлиб юрган лашкар аҳлидан кўпларини ҳалок қилдилар. (Байт):

Авом халқнинг икки **кунлик** шарру »|ўри ва харжу маржидан

Подшоҳларнинг юз йиллик жабру зулми яхши, деган масал **бор**.

Улар орасида улуғлар ва донолар йўқ эди; у ерда қолган баъзи қариялар ва ақлли кишилар авом хуружи-дан қўрқиб, бир оғиз ҳам сўз айта олмадилар, шу тарзда фурсат қўлдан кетди. Ярим кеча бўлганда ногора, духл ва бовард овози лашкаргоҳга эшитилди. Бунинг сабабини маълум қилишгач, унинг тадорикини кўришга машғул бўлдилар. У фитнани кўзгаган (105) бузуқчилар шаҳар аҳлини балолар шамширига дучор қилиб, ўзлари қочди-лар. Эртаси куни ҳукмга биноан Исфаҳон шаҳри ташқарисида етмиш минг кишининг бошини тўпладилар.

У шаҳарда қиёмат кунининг намунаси зоҳир бўлди. Оятдаги: <У — (яъни қиёмат) куни шундай бир кун-дирки, киши ўз оға-инисидан, онасидан, отасидан, хоти-нидан ва

болаларидан қочадир> дсган мазмун ошкоро бўлди. Фармонга биноан улар кссилган бошлардан ми-норалар ва лойтепалар барпо қилдилар.

(Амир Соҳибқирон) амир Ҳожибек ва Нубиншоҳни шаҳар муҳофазасига қолдириб, у жойдан жўнади ва Шероз вилоятига стди. Зайнулобидин ниятининг бузуқлигидан қочишга юз тутиб, Шуштар томон равона бўлди. Ундан илгари Шоҳ, Мансур билан унинг ўртасида совуқчилик бўлган эса-да, ҳозирги вазиятда унга эътимод қўйиб, у томон юзланди. Билмадики, кимда-ким ёвуз ният билан фурсат пойлаб юрган душманга ишонса ва унинг вафосизлишю хиенатидан сақланиш кераклигини билмаса, бахт ипи учини қўлдан берган ва маломат ошигини ўз юзига очган бўлади. Бироқ у бечора "ўртада қавм-қариндошлик риштаси бўлгач, бошга оғир иш тушган бир пайтда, ўтмиш воқеаларга ил-тифот қилмай, нимаики мададу қўллаб-қувватлаш вазифа-сига кирса шуни адо этишв лозим", деб ўйлади. Нокас ва бадасл одам замона тажрибаларидан тузала олмаслигини, кечаю кундуз ходисалари нопок жавҳарни воқеалар қозо-нида (эритиб) поклай олмаслигини ўйламади. Аксинча, ким-ники асли зотида нафс ифлослиги бўлса, замон ўтиши билан ёмошшги ортиши, ярамаслик унга сингиб, қалбига ўрнашишини билмади.

Алқисса, (Зайнулобидин) Шуштар шаҳри атрофига етганида, Шоҳ Мансур тамаъ қилиб, унинг кишиларини алдади ва макру ҳийла билан ўзига итоатга чакирди. Замона кишиларининг мизожига хиёнат ва бсвафолик мавжудлиги табиий эканлиги туфайли, уларнинг барчаси вафо юзига ҳаёсизлик тупроғини сочиб, у томон юзлан-дилар, (Зайнулобидинни) оз сонли киши билан қолдир-дилар. Охири (Шоҳ Мансур) бир тўда кишиларни юбор-ди, уни шаҳарга келтирдилар, қалъага олиб бориб, у жойда тутиб турдилар. Унга вафосизлик қилган жамоани тутиб, мол-мулки ва асбобларини тортиб олиб, хорлик зиндонида ҳибс этдилар. Шу хусусда демишлар (назм):

Бадкирдорни замоианииг ўзига топширгип,

Замон бергай жазосиини ҳилмишига яраша

Беақл кийжнинг ўз-ўзига қилгаин,

Ҳеч бир душмап душмапига қшшагай.

Уларнинг ҳаммаси ўз қилмишларидан пушаймон бўлиб, қилган хатоларидан надоматлар чекдилар. Аммо ихтиёр қўлдан кетган, ўқ камонидан узилган эди. Пушаймонликдан фойда йўқ эди.

Амир Соҳибқирон Шерозга бориб тушганидан кейин бир нсча кун ўтгач, Самарқандда нотинчлик рўй бергани ва подшоҳ Тўқтамиш мухолифлик қилиб лашкар юбор-гани

ҳақида хабар стди. (Амир Соҳибқирон) Шероз ҳукуматини Шоҳ Яҳёга топшириб,
Самарқанд томон (106)

**XXXVI. ИНКОТУРО ЛАШКАРИНИНГ КЕЛИШИ,
АМИРЗОДА УМАРШАЙХ БАҲОДИР ВА
АМИРЛАРНИНГ ЧУЛОК МАВЗЕИДА ҚИЛГАН
МУҲОРАБАСИ БАЁНИДА**

Ўша (790/1388) йилнинг тир (июн-июл) ойида Тўқтамишхон лашкари вилоят атрофига етиб келган эди. Вилоятнинг элу аҳли қочдилар. Амирзода Умаршайх баҳодир лашкар йиғиб Хўжанд дарсидан ўтди. Сулай-моншоҳ баҳодир, Аббос баҳодир ва ўзга амирлар бир вақтда Чулок мавзисида душманга стдилар. Икки томондан саф тортилиб, маймана ва майсараларга тартиб бсрдилар. Сўнг бир-бирларига ҳамла қилиб жанг бошладилар. Жанг шу даражага етдики, ўлганларнинг кўплигидан қон ариқ бўлиб оқди, Умаршайх баҳодир душманнинг кстидан қувлаб бориб, ўз лашкаридан ажралиб қолди. Аскарлари уни қанча изламасин топа олмади ва кайрону саргардон бўлиб, тўхтаб туришни маъкул кўрмай, заруратан тарқалиб кетдилар. Жаҳон шаҳзодаси саломат қайтиб, Андижонда лашкарга етди. Яна тўзғиб кстган аскарларни жамъ қилди. Шу ўртада Инкотуро ўзига қилинган ишюму эҳсонларни унутиб, аҳду паймонларини бузиб, Мўғулистондан келганлиги ва мамлакат чеккаларига ки-риб, вилоятни хароб қилаётганлиги ҳақида хабар келди. Амирзода Умаршайх бу сўзни эшитиб, Ўзганд лашкари билан Хўжанд шакрига стиб келди. Душман ҳам бундан хабардор бўлиб, Чакишманддан Ўзгандга лсўнади. Амир-зода Умаршайх душман йўлини тўсиш қасдида дарҳол орқага қайтди, Оқсой суви мавзисида бир-бирларининг қорасини кўриб, ўтиш жойини мўлжаллаб жойлашдилар. Бир нсча кун сувни ўртага олиб, икки қирғокдан бир-бирларига юзма-юз юриб бордилар. Бир кун ксчаси Инкотуро хийла ишлатиб тушган жойт-а минг кишини қўйиб, уларга кўп жойларда айрим-айрим гулханлар екишни буюрди. Ўзи эса ўтиш жойини топиб, сувдан ўтди. Лашкар сафини ораста этди. Амирзода Умаршайх унга қарши туриб, мардоналик билан **зўр** жанг қилди. Охирида ўз кўрғонига кирди. Инкотуро кўрғон атрофини ўраб олиб, муҳосара қилмоқчи бўлди. Жувонбахт амир-зода ғайрат мақомида туриб, мардлик қиличини қинидан суғуриб чиқиб келди. Қудрат згаси Тангри ҳазратига таваккал қилиб жангга киришди. Қанча бошлар бстан ва қанча жасадлар бсжон бўлди. Баҳодирларнинг наъраси, отларнинг кишиаши садолари осмон булутларига туташди. (Байт):

У кеча жанггоҳда бир жаҳои кулоҳлар бошсиз цолди-ю,

Бир жаҳон каллалар бекулоҳ қолди. {107)

Душманлар кўп эди. Амирзода лашкари эса озгина эди. У йўлбарсдек ўкириб, душманнинг жигаргоҳини найза ва шамшир билан йиртар эди. Шу ҳолатда Таваккул баҳрдир тиг тортиб, душман сафини ёриб, амирзода отини жиловидан тутиб, уни жанг майдонидан чиқариб олди. Инкотуро ҳам туришни маслаҳат кўрмасдан ортига қайтди. Аскарлардан баъзилари унинг кетидан бориб, аскарларини пиёда қилдилар. Беҳадду ҳисоб ғанимат олдилар.

Амир Сулаймоншоҳ баҳодир ва Аббос баҳодир лаш-карлар йиғиб, Самарқанд ичида ҳисор қилиб турар, душманлар эса вилоятни вайрон қилмоқда эдилар. Душ-манлардан баъзилари Бухоро томои кетдилар. Бухоро амирлари ва ақобирлари ҳисор ва қалъаларни мус-тахкамладилар ва кўп марта шаҳардан чиқиб жанг қилдилар. Душман аскарлари вилоятларда хароб, ожиз ва саргашта бўлиб қолишган эди. Шу ўртада халқ орасида Амир Соҳибқироннинг қайтиб келаётганлиги ҳақида хабар тарқалди. Душман аскарлари тўхтаб ту-ришни маъкул кўрмай қочдилар. Улар кетгач, Амир Соҳибқирон Самарқандга етиб келиб, амирларни йиғиш-ни буюрди. Унинг фармонида кўра амирлар жамъ бўлдилар. Душманларга қарши жанг йўсунини тафтиш қилиб, аҳвол билан танишилди ва Баротхожани қўлга олиб, қилмишига яраша жазоладилар. Кўча Малик эса душман кетидан қувлаб бориб, ўн уч навқари билан Хўжанд атрофидаги Жийжол мавзеида Инкотуроянинг уч юз кофирларига шабихун уриб, Хўжанд ва унинг нсхияларидан олинган асирларни кофирлар қўлидан халос этиб, уларга йўл озиғини бериб, ватанларига жўнатган эди. Унга Соҳибқирои суюрғол тайин этди ва тархонлик мансабини бериш ҳақида ҳукм қилди. Амирзода Умар-шайхни қучоғига олиб, анвои меърибонлик ва суюрғоллар билан марҳаматига хос қилди. Худойод, Умар баҳодир ва Шайх Али баҳодирларни ҳамма аскарлар билан душман кетидан юборди. Улар фармонга биноан жўнаб кетдилар, душманлардан кўпини ўлдириб, зафар ва нус-рат ҳамроҳлигида Булон мавзеидан қайтдилар.

XXXVII. АМӢР СОӢИБҚИРОННИНГ ХОРАЗМ ШАӢРИГА ТӢРТӢНЧИ МАРТА ЮРИШИ БАӢНИДА

Амир Соҳибқирон Хоразм томон гозланди . Эгри Ёр мавзеига етганида Кунча ўғлон, Темур Қутлуғ ўғлон, Шайх Али баҳодир ва Шайх Темур баҳодирларни лашкардан сайлаб олиб, манғлой этиб Хоразм томонига юборди. Ийдхо-жани эса қоровул қилиб олдиндан юборган эди. Ийдхожа бориб, душман лашкарининг мўътабар кишиларидан бирини тутиб,

Амир Соҳибқирон ҳузурига келтирди. Ундан душ-маннингаҳволи, кайфиятини билдилар. Сўнгтезликдаюриб, Жидрис ариғига етдилар. **(108)** У жойдан ўтганларида душман томонидан бир киши улуғ даргокга қочиб келиб, Элийғмиш ўғлон қочди, Сулаймон Сўфи ҳам мамлакатдор-ликдан кечаб қочди; душманларнинг кўплари ҳам мамла-катни ташлаб, қўрғон ва калъаларни қолдириб бошларини олиб кетишга иттифоқ қилган эдилар, ана шу айтганларига амал қилиб, бошни тахтдан, жонни хонумондан ортиқ кўрдилар, дсб хабар берди. Амир Соҳибқирон улуғ амирзода Амироншоҳни лашкарга манғлой қилиб, Муҳаммад Султон-шоҳ, Шамсиддин, Учқаро баҳодир, Ику Темур ва Севинчак баҳодирларни илгарироқ юборди. Улар йўлга тушиб, Қамганд мавзсига етдилар. Душмандан кўпини ўлдирдилар. Жуда кўп мол, асбоб-олатларни ғанимат олдилар. Бир қанча кун Хоразмда тўхтадилар. Шаҳар ва вилоят одамларининг каммасини кўчириб, Самарқандга етказдилар.

XXXVIII. МУҲАММАД МИРКО'НИНГ ИТОАТДАН БОШ ТОРТИБ ҚАТЛОН ТОМОНГА ҚОЧГАНЛИГИ ВА КЎҲИСТОНДА ТУТИЛГАНЛИГИ БАЁНИДА

Муҳаммад Мирко улуғ амирлардан бўлиб, Амир Соҳибқиронга хсшлик ва куёвлик шарафига етишиб, зўр шаън-шавкат ва кўп лашкарларга эга бўлган эди. Баланд мартаба, давлат ва комронлик ғурурининг куч-қудрати, ғафлат ва куфрони неъматнинг зўрлиги унинг саодати осғини йўлдан тойдирди. Бахт ундан қайтгач, муҳолифат изҳор қилиб душманлик рақамини чсқди, бадномликдан ор қилмади ва бу ишнинг оқибатини ўйламади. Ундан юз ўгирган давлати унинг устидан кулар ва замон тили унинг қулоғига ушбу байтни ўқирди:

Киши ҳаргиз ҳилмаган ишпи қилмагин асло

Агар қилсанг, бунда сенга йўлбошчи шайтондурур.

Аммо унга бахт срлик қилмаганлиги туфайли ўша смон ҳаракатга унади. Бундан илгари Амир Соҳибқирон Хоразмга кстаётган вақтида Муҳаммад Миркониинг кичик биродари Абулфатҳ Амир Соҳибқирондан юз ўгириб қочган эди. У чўлга кириб йўқ бўлди. Лолим баҳодир бундан хабардор бўлиб дарҳол отга миниб, уни сўроқлаш ва излаш билан шуғулланди. Абулфатҳ. эса ўртада бир кеча ўтказиб, Кат ҳисорига етган эди. У биёбоннинг чексиз ранжу машаққат-ларини тортиб, бир жой га бориб тушди. Лолим баҳодир эса унга етиб олди ва Амир Соҳибқироннинг инъому эҳсонларига куфрони неъмат қилганининг ва бу бсхуда номақбул ҳаракатнинг сабабини суради. У: "Мен Миркониинг душман бўлганини эшмтдим. **(109)** Ўз жонимнинг ҳам ҳалокатга нишона бўлганини билдим. Шу сабабли ўз жонимни қутқарай деб қочдим", деди. Лолим баҳрдир уни тутиб бой~ лаб, отга миндириб

Бухорога етказди. Амирзода Умаршайх баҳодир бу ҳолатдан воциф бўлгач, Самарқанд томон йўлга чиқди. Бир кеча ўтиб унга етди ва Ялғузоғоч мавзисига бориб тушгач, лашкарларни жамъ қилишни буюрди. Сўнгра Мир-конинг пайида йўлга тушди. Мирко эса вилоят аҳлини жамъ қилиб, Оқ Темур баҳодир ва Додмалик уйларини талон-то-рож қилди, уларнинг жуда кўп молларини олди, зарродхо-нани очиб, совут, жавшан, дубулға, қалқон ва бошқа уруш ҳам ўлдириш олатларини ҳозирлади. Бебош ва палид ки-шиларга жуда кўп от ва ҳарбий аслаҳа тарқатди, уларга ҳисобсиз мол берди. Шу сабабли халқ унга итоат қилиб, атрофида кўп лашкар жамъ бўлди. Улуғ амирзода Умаршайх баҳодир яқинлашгач, унинг давлат ҳайбати ғанимларга барҳам берди ва унинг саодат қуввати душманлар дилидан тутун чиқарди. Душманлар барчаси тўхтамасдан кочдилар. Мирко эса катта сувнинг Дош кўпри кечигидан ўтиб, Қатлон томонига қочди.

Умаршайх бакодир **очиққан** йўлбарс ов кетидан югур-ганидек унинг кетидан қувди ва Вахш сувига етганда отга қамчи уриб сувга солди. Эпчиллик билан сузиб, у катта сувдан шамолдек кечиб ўтдилар. Лашкарнинг бар-часи якдиллик билан ҳаракат **қидиб**, ҳоксор душманлар жонига ўт солдилар. Мирко эса Шох Жалолиддин томон жўнади. Шох Жалолиддин ундан бахт юз ўгирганлигини кўриб, унинг юзига ёпилган саодат эшиги каби қалъа дарвозасини ёпди ва у билан учрашмади. Мирко ноумид ва ҳокисор бўлиб у жойдан қайтди. Унинг навкарлари ва мулозимларининг кўпи ундан юз ўгирдилар. Сухбатдошлик ҳаққига риоя қилмадилар. Аҳдида барқарор турмаган вафосизлар ва ўйноқи кўз зеболар равиши шундайдики, улар неъмат ва фаровонлик вақтида дўстлик даъвосини қиладилар, аммо меҳнат ва бало чоғида инсонийлик ва мурувват юзига тупроқ сочадилар. Орсизлик нилини мардлик ва одамгарчилик кўзига тор-тадилар. (Назм):

Бало йўқлигида нозанип деб атади уни,

Бахтсизлик етишгач лоз кечди ундан.

Нусратли аскарлар ўнгу сўлдан, олду орқадан унинг изига тушдилар. Аммо ҳеч ким ундан хабар топмади ва қай ердалигини билолмади. Жаҳон амирзодаси бу борада фикрга чўмиб, уни қандай қилиб ва қай ерда қўлга тушириш мумкинлиги тўғрисида ўйлаб қолди. Иттифоқо Усмон Аббос бир қанча навкарлари билан Самарқандга кетаётган эди. Йўлда бир чашмага дуч келди. У жойда отларнинг изини кўрди. У изнинг кетидан қидириб бориб Муҳаммад Миркога етди. Унинг атрофини ўраб олиб, аввал отларини қўлга олишди. Сўнгра ўзини тутиб, навкарлари билан банди этиб, улуғ амирзодага хабар юборди. Бир неча кундан кейин уни ўша ҳайъатда Самарқандга олиб борди. У жойда улуғ амирзода ҳукми билан Миркони ёсоққа етказдилар. **(110)** Бсвафолик-нинг оқибати ваҳимали эканлиги ва куфрони нсъматнинг жазоси аламли азоб бўлиши

жаҳон аҳлига аён бўлди. Бу воқсадан кейин амирзода Амир Соҳибқироннинг истикболига чиқиш қасдида отланди. Самарқандга бориб, палос ўпиш шарафига стди.

Амир Соҳибқирон Хоразм томонига жўнаган пайтда Жаҳоншоҳ баҳодир Қундузда эди. Хабар стгач, кетма-кет жўнаб, Балхдан ўтди. Шу аснода Бурулдой эли ва қабиласи қочдилар, деган хабарни эшитди, ўртада бир кеча ўтказиб, Бақлон мавзеида уларга етишди ва ул кўп сонли жамоани қўлга олди. Шу ҳолатда Мирко итоатдан бош тортиб, ёғий бўлганлиги ҳақида хабар бердилар. (Амир Жаҳоншоҳ) лашкар тортиб, жанг асбобларини ҳозирлаб Омуя суви қирғоғига етди ва сол ясаб сувдан ўтдилар. Амир Жаҳоншоҳ, сувдан ўтгач, кечаси ўша жойда қўнди. Айнан ўша ерда иттифоқо Жунайд ва Али Акбар душман бўлиб уч минг киши билан шабихун урдилар. Амир Жаҳоншоҳ билан олтмиш кишигина бор эди. У Худога таваккал қилиб, дарсга орқа ўгириб, бор бўлгани қабилда жангга киришди. Қалқон ва тўраларни юзига тутиб, Тангри ҳазратига таваккал қилиб, тун бўйи тонг отгунча икки томондан ўқлар ёғдирилди ва қилич, гурзи ишлатиб турилди. Шу ҳолатда Хожа Юсуф бир навкарини сувдан ўтказиб жўнатди ва: "Мардона бўл, собитқадамлик кўрсат, мен козир жанг асбобини тайёр-лаб, сизларга срдამга стиб бораман", деб хабар қилди. Бу хабарни эшитгач, шод бўлиб янада кўпроқ саъй-ҳаракат этдилар. Хожа Али юз киши билан мукаммал қуrolланган ҳолда етиб келди. Иттифоқлик билан ҳамла этиб, қаттиқ жанг қилдилар. Тонг отгач, душман аскарлари орқа ўгириб қочди. Зафарнишон аскарлар улар кетидан қувиб, кўпини ўлдирдилар. Улардан жуда кўп ғанимат олдилар, сўнг лашкарлар йиғиб Қундузда турдилар.

Бурулдой эли ва қабиласи Кобул томон йўл олди. Кобул амири Абу Саъид уларнинг душманлигини эшит-гач, палид нафси унга фириб бериб, соф ихлосга нопоклик аралашди ва у кам душман бўлиб, Оқ Буғони қидиришга келди. Чунки Оқ Буғо унинг душмани эди.

Амир Соҳибқирон Мўғулистонга (одам) юборган эди, Оқ Буғони тутиб, банди этиб Хоразмга келтирдилар. Абу Саъиднинг итоатдан бош тортиб душман бўлганидан хабар топгач, (Амир Соҳибқирон) Оқ Буғони банддан бўшатиб, Абу Саъиднинг вилоятини унга тақдим этди. Жаҳоншоҳ баҳодирга душман қайси жойда бўлса, лашкар тортиб унииг кетидан боришни буюрди. Фармонга биноан Юсуф-хожа билан иттифоқ бўлиб, душманлар кетидан равона бўлдилар. Лағмон мавзеида уларга стдилар. Уларнинг эли ва қабиласини талон-торож қилиб, ҳайдаб олиб ксддилар. Қутулиб қолганлар Синд томонига қочдилар. Хуросон вилоятидан амир Оқ Буғо ва амир Сайфул ҳам лашкар йиғиб душман кетидан бордилар ва уларга етиб, қаттиқ жанг бошладилар, талон-торож қилиб қочирдилар. Ўша кунлари Амир Соҳибқирон Хоразмга кстган эди. Бахтли подшоҳ

Суюрғатмишхон Бухорода касал бўлиб қолди ва бир неча кундан ксйин худо раҳматига восил бўлди. (111) Мамлакат тахти ва сарварлик курсиси унинг вужудидан холи қолди. Ул тахтни тобут тахтасига алмашди, ул давлат ва комронлик ожизлик ва нотавонлик билан тугади. На аскарнинг кўплиги мадад бсрди ва на олтин-кумуш хазиначари ёрдам бсрди. Ҳа, шундоқ, бу мағрурлик саройида аввал боши кўтарилиб, оқибат уни хорлик тупроғига қўймаган ким бор?! Агар бирор оқил киши ибрат кўзи билан ксча-кундузнинг айланишига қараса, бу санокли кунларнинг ўткинчи эканлигини билади! Бу бевафо дунё тез тугалланувчи бир давлатдир: на унинг давлатига эътибор бор ва на унинг мол-мулкида пойдорлик! Бас шундай бўлгач, кишининг дили бу фоний жаҳрнга кўнгил қўймайди ва боқий саодатга эришишга ҳаракат қилади, бу ҷимматбаҳо замонни ушбу фоний манзилнинг борлик-йўқлиги ғами билан ўтказмайди. (Байт):

Сен айланиб турган фалак гумбазига кўнгил қўймағии,

Чунки у улуғлар қони билан юргуичи бир тсгирмондир.

Мамлакат аҳли унинг мотамида жонкуярлик шартла-рини бажо келтирдилар. Бир қанча муддатгача мотам тутиб, малолат билан кечаю кундузларни ўтказдилар. Охирида уни кўрмагандек бўлдилар ва унинг под-шоҳлигини бўлмагандек гумон қилдилар. (Байт):

Уии ўша қора тупрокқа топширдилару

Едини ҳам кўкракдан шк-покиза ювдилар.

Шу вақтда Амир Соҳибқирон Хоразмдан зафар ва нусрат билан қайтиб келиб, ўз пойтахтини шарафли қадамлари билан безатди.

XXXJX. ЖАҲОН ПОДШОҲИ СУЛТОН МАҲМУДНИНГ САЛТАНАТ ТАХТИГА ЎЛТИРИШИ БАЁНИДА

Суюрғатмишхон ўлгач, салтанат тахти подшоҳ соясидан холи қолди. Ҳазрати Амир Соҳибқирон эса Хоразмдан қайтиб келди. Нўёнлар, амирлар ва давлат арконлари билан ўтказилаётган катта курултойда бу борада баҳс ва машварат қилди. Мамлакат ишлари тадбири ва замона аҳволини ту-затиш ҳақида фикрлашганларидан кейин, ҳаммалари итти-фоқликда бир оғиздан дедилар: "Мулкка подшоҳ бўлмасдан ўзга чора йўк, чунки жасадга нисбатан бош қандай ўрин тутса, лашкарга нисбатан подшоҳ ҳам шу ўриндадир. Ма-салан, тана бошсиз ишга ярамаганидск фуқаро ҳам под-шоҳсиз узоққа боролмайди". Амир

Соҳибқирон бахтли под-шоҳ Суюрғатмишнинг ҳаққига риоя қилиб, салтанат рақами-ни унинг лаёқатли ўғли Султон Маҳмуд номига чекди. У барчанинг ҳамфикрлигида тожу тахт ва бахту иқболга му-носиб топилгач, қутли кунда муборак толсэ, бахтли юлдуз ва саодатли фол билан подшоҳлик тахтию фармонраволик маснадига ўлтирди. (Назм): (112)

У етмиш бўлакдап иборат бир **тахткй**,

Қутли бахт келтирувчи (**Аллоҳ**) **унга** таркиб бергандир.

Поясиинг учи гўё аждарҳо бошидсгу,

Жавҳари баҳосини ҳеч ким **билолйади**.

Унинг номи ва дуоси билан минбар боши осмонга стка-зилдидамда унингшарафли исмидан сикканинг лаби хандон бўлди . Ўша куни хазина эшиклари очилиб, олтину кумуш, дуру жавоҳир, мушку анбарларни бир-бирига аралаштири-либ, нафис матолару ранг-баранг қийматли хилъатларни уйиб қўйилди ҳамда амирларга, давлат арбобларига ва ўзга аскарлару фуқароларга тарқатилди. Бир ҳафтани айш-ишрат ва шоду хуррамлик билан ўтказдилар. Моҳрўйлар базмида "ол ҳа ол" наърасини фалакка стказдилар. У қишни баҳор фаслигача Самарқандда яхши айш-ишрат ва гўзал бир тарз-да ўтказдилар.

XL. АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ ТЎҲТАМИШХОН МУҲОРАБАСИГА БОРИШИ БАЁНИДА¹

Шу ўртада Тўқтамиш подшоҳ (ўз зиммасидаги)неъмат ва тарбият ҳаққини унутиб, ғоятда кўп аскар билан кслиб муҳолифат изҳор қилди. Амир Соҳибқирон лашкар тўплаб, Соғаржда турди. Ўша йили совуқ қаттиқ бўлиб, кўп қор ёғди, смғир беҳаду ҳисоб бўлди. Тўқтамиш подшоҳ Хўжанд дарссидан ўтиб, унинг манғлой аскарлари Зарнукқа етди. Амир Соҳибқирон отланди. Нўёнлар ва амирлар тиз чўкиб, ҳамма томондан аскарлар жамъ бўлгунича бир оз вақт тўхтаб туришга ундадилар. Бу маслаҳатни Амир Соҳибқироннинг жаҳонгушой раёйи тўғри дсб топмади ва уларга ғазаб қилиб деди: "<Ишни кечиктиришда офат кўпдир> . Ақлли киши бугунги ишни эртага қўймайди. Чунки эрта ўз ишини ўзи билан бирга олиб келади". Эшитмаганмисизки, под-шоҳларнинг биридан давлат қайтиб, замонанинг қўли уни иззат тахтидан хорлик тупроғига ирғитгач, ундан сўрабдилар: "Нсга сен бу кунга қолдинг, мамлакатинг за-волига нима сабаб бўлди?" У жавобида: "Уч одат шумлигидан бахту саодат ипининг учини қўлдан бердим: биринчи — доноларнинг пандини қулоққа олмадим ва меҳрибон на-сиҳатгўйлар сўзидан юз ўгирдим. Иккинчи — нафсим ни-магаки мойил бўлса, кўнглим у томонга рағбат қилса, оқибат-тини ўйламасдан у ишга киришдим ва нафсимни қондирдим. Учинчи — бу кунги қиладитан ишни эртага қолдирдим ва муҳим ишларнинг тадбирида суствик цилиб орқага сурдим", дсди. (Байт):

Бугунги ишни эртага қолдиргуичи кишипап,

Замона юз ўгириши муҳаррардир. (113)

Шу вақтда қор кўп ёғиб, зўр сғингарчилик воқеъ бўлган эди. Амир Соҳибқирон қор тспиб йўл солишни буюрди ва бир кеча оралатиб душманга етди. Амирзода Умаршайх эса ўз лашкарларини тартибга солиб, Хўжанд дарёси қирғоғига етиб келди ва палос ўпиш шарафига эришди. (Амир Соҳибқирон) Кунча ўғлон, Темур Қутлуғ ўғлон ва Шайх Али баҳодирларни барча лашкар билан илгари юборди. Улар эртаси куни чошгоҳ пайтида душ-манга етдилар. Душманлар қарши туришга қуввати булмаганлигидан қочдилар; улардан кўплари ўлдирилди. Улимдан қутулиб қолганлари йўлда ташналикдан ҳалок бўлди. Илгарироқ юборилган лашкарнинг муқаддимаси душманнинг олдидан чиқиб, уларни икки томондан ўртага олди ва ўқу қилич зарбидан уларнинг тириклиги туту-нини кўкка таратди. Идибсрди бахшини шу пайтда ушлаб, Амир Соҳибқирон ҳузурига олиб келдилар. Амир Соҳибқирон унинг аҳволини текшириб кўргач, кўнглини кўтарди ва махсус чопон билан сийлади. Сўнг у мавзедан кўчиб, Оқорга етди. У жойда бир мунча муддат туриб, айшу ишрат додини бердилар. Барчага комронлик ва шодлик эшигини очди.

Шу пайтда элу вилоятлардан лашкарларни жамъ қилдилар. Амир Соҳибқирон Хўжанд дарёсига кўприк солиб, лашкарларни ўтказсинлар, деб амирзода Умар-шайх, Ҳожи Сайфиддин, Ику Темурларга буюрди. Улар фармонни бажо келтириб, лашкарларни ўтказдилар ва хабарини у хазратга стказдилар. Амир Соҳибқирон у жойдан кўчиб, йўлга равона бўлди ва дарс лабига етди. Шу соатда манғлой юборишни ихтиёр қилди. Темур Қутлуғ ўғлон, Севинчак баҳодир ва Усмон баҳодирлар цоровул этиб тайинландилар. Улар узоқдан бир қорани кўрдилар. Узларини махфий тутиб, душманни қаршилаш-га ҳозир бўлиб турдилар. Душманнинг қаровули келиб тушгач, ғалаба ёр лашкарлар дарҳол отланиб, уларга шабихун урдилар, кўпларини ўлдирдилар. Қолганлари қочиб Арис сувидан ўтдилар. Улар уйларига етиб боргач, кўрққанларидан "лашкар келиб қолди" деб овоза қилди-лар. Бу ҳолатдан кўрқиб, ҳамма лашкар ва уларнинг эллари ҳам қочиб, тарқалишиб кетдилар.

Амир Соҳибқирон шу ҳолатда илғор тарзида жўнади. Ҳожи Сайфиддинни ўғруцда қолдирди. Хожа Шайх, Тублоқ, Қарохон, Амоншоҳ ва Давлатшоҳларни қирқ киши билан саралаб олиб, қўш отлик қилиб хабаргирлик учун юборди-лар. Улар фармонга биноан равона бўлиб, Сариг Ўзан мав-зеида душманга етдилар. Душман қаровули билан жанг қилиб, улардан кўпларини ўлдирдилар ва ортларига қайт-дилар. Шу ўртада Қидбо Тархон юзга яқин хонадон билан саҳрода уларга қарши келди. Зўр жанг воқеъ бўлди. Улар-нинг

каттаси бўлган Қидбо Тархонни тутиб, бандга солиб, Шанкул номли бир кишига топширдилар, токи уни Амир Соҳибқирон ҳузурига олиб борсин. Уларнинг хонадонларини мол галалари билан кўчириб, Оқ Сумо мавзсига етказдилар. Амир Соҳибқирон у мавзедан Урунг-Чақил йўли билан чиқиб келиб, Билон мавзеига стди. Сариг Ўзан ва Кўрчундан ўтиб, Ол Қўшунга тушди. (114) Шу пайтда Малук ва Ҳожибек итоатдан бош тортиб, душман бўлиб Хуросонда жамъ бўлмоқдалар, деган хабар етди. Амир Соҳибқирон фикру андишадан ксйин амирзода Амироншоҳни лашкар билан қайта Хуросон томонга юборди. Ўзи эса Ўзбек вилояти томон юрди. Нўёнлар ва амирлар жамъ бўлиб, маслаҳат шулки, аввал Инкотуро томонига борайлик ва унинг шар-рини даф қилайлик, сўнгра Ўзбек вилоятига мутаважжих бўлайлик, деб арз қилдилар. Амир Соҳибқирон уларнинг сўзини қабул қилиб, Бўри-боши йўли билан равона бўлдилар. Туболик кўрук устидан ўтдилар ва Ўртоғ мавзе-идан чиқиб келдилар. Лашкарлар икки-уч кун сувсизликдан зақмат чекиб, чексиз ранжу машаққат тортдилар. Ёз фасли, саратон вақти эди. Уларнинг бахт толеи мадад қилиб, тўсатдан бир мавзсга стдиларки, у жойдаги ўтлар остида ях ва қорни кўрдилар, мусаффо тоза сув топдилар. Ҳаммалари ором олиб, отларини сувга қондирдилар. У жойдан жўнаб, Туғровут мавзсига стдилар ва у срда қулон овлашга майл қилдилар. Жуда кўл жониворларни ов тузоғига туширдилар. Ўлон Чирлик ва Чипор Айғир мавзсида Ўлон Буғо ҳамда Инкожак минг киши билан келдилар ва у вилоят Инкотурога муқаррар бўлиб қолишини ҳамда Борин қабиласини талаб қилдилар. Буронғорнинг қоровули отланиб кстаётганида Ми-рак ва Пир Али улар билан тўқнашмб, ўртада қаттиқ жанг бошланди. Душманлар тўхтовсиз қочишга юз тутдилар ва хор-зор бўлишиб тарқалиб кетдилар. Амирлар эса Амир Соҳибқирон ҳузурига қайтиб бордилар. Бир кишини тутиб келтирган эдилар, ундан душман аҳволини сўрадилар. У: "Душман Ўрунг ёр мавзеида турибди", деди. Амир Соҳибқирон дарҳол Шайх Али баҳодир ва Ику Темур баҳодирни лашкардан илгари илғор этиб, буюрди: "Жидду жаҳд қилиб Ўрунг ёр мавзсида Инкотурога стинглар, биз ҳам ўртада бир ксча ўтказиб кстингиздан етамиз". Амир Соҳибқирон жўнагач, қачарчи кечаси йўлдан адашиб, ик-кинчи куни чошгоҳда Сан Салиғ йўлидан равона бўлдилар ва учинчи куни Кўксоли мавзеига келдилар, тўртинчи куни Ойу Қиз мавзеига етдилар. У жойда подшоҳзодалар, нўёнлар ва амирларни жамлаб, кснғаш ўтказдилар. Умар-шайх баҳодирни манғлой, Жалолни эса қачарчи қилиб жўнатдилар. Амир Соҳибқироннинг муборак зоти лашкарга бошчилик қилиб Қорату, Шибарту, Қўроғон ва Ярлоғу мав-зеларидан ўтиб, Қароғучур мавзеига келди. Амирзода Умар-шайх баҳодир ўз аскарлари билан фармонга биноан тоғ ва саҳроларни босиб ўтиб юрар ва қайси жойда душманга уч-расалар жанг қилар, илоҳий мадад туфайли улар устидан ғалаба қозонар эдилар. Кубог мавзсида қаттиқ жанг қилди-лар. Душман вилоятини талон-торож қилиб, Инкотурони вилоятдан чиқариб, ҳадду

ҳисобсиз ўлжа ва мол, от-туя, хачирларни қўлга киритдилар, ой юзли, ҳур кўринишли **Амир Соҳибқирон** кечани кеча, кундузни кундуз демасдан **йўл** юрди. Охирида **Куказ** йўли дан келиб **чиқиб**, **Юлдуз** мавзсига етди. Амир Ёдгор ва ўзга катта **амирлар** бу мавзеъда оёқ ўпиш шарафига етдилар. **Юклари** ва ортиқча нарсаларини қўйиб, аскарлардан **саралаб олиб**, Қаротур гузаргоҳидан ўтдилар ва душманни қидириб, Қаробулок мавзеига етдилар. Тиртошдан ўтгач **душмашга кўриб**, у жойга тушдилар. Душманларнинг **кўнглига зўр** қўрқинч тушиб, тунда ҳар томонга қоча **бошладилар**. Қочганлардан бир зўр жамоаси бир йўлдан **юриб бориб**, амирзода Умаршайхга йўлиқди. Амирзода **уларни** ҳалқа шаклида ўраб олиб, ҳаммасини талон-торож қилди. Кимда-ким жангга қўл кўтарса, бошини танидан **жудо қилдилар**. Иккинчи томонда Жаҳоншоҳ баҳодир ва **Шайх Али** баҳодир кимники топса талон-торож қилди. **Амир Соҳибқирон** Новрин кутали мавзеидан то Қаротошгача душманларнинг кстидан кувиб, Кулон ку-тали мавзеида уларга етди, бир хамлада уларни **тиркиратди**, кўп ғанимат ва саноқсиз моллар лашкар **қўлига тушди**. У жойдан кўчиб Жалиш га келди, у ерда **мол** ва ғаниматларнинг ҳаммасини тақсим қилиб, лаш-карга **тарқатди**. Сўнг у жойдан қайта Қачовроту ва **Билжирга (117)** қайтиб келиб, **Юлдуз** мавзсига тушди. **Атроф-жавонибга** тарқалган аскарлар шу мавздеда жамъ бўлдилар.

Амир Соҳибқирон киши юбориб, амирзода Умаршайх **баҳодирни** тўхтамасдан Қаҳлаға томонга жўнашга бу-юрди. **Амирзода** фармонга биноан дарҳол отланиб, Қаҳлағадан ўтди. Йўлда душманлардан бўлмиш Кублок-ка **дуч** кслиб, уни тутиб ҳалок этди ва унинг вилоят-ларини ғорат қилди. Учпармон ва Кузан мавзеидан **кўчиб ўтиб**, у срдан Кошғарга кирди ва Ўзгандга бориб, ғалаба ёр лашкарга қўшилди. Улуғ Юлдуз мавзеига **етганларида** тўхтаб туриб, бирмунча муддат айш-ишрат-га **машғул** бўлдилар. Амир Соҳибқирон умаро ва шариф **кишиларни** тўн, камар ва инъом, ўрта ва кичик **даражадагиларни** меҳру икром, лашкарнинг барча хосу **омларини** кўп инъому эҳсон ва бахшишлар билан сийлади. Ўғрукни ўша жойда қолдириб ва Жаҳоншоҳ **баҳодирни** **унга** ҳоким тайинлаб, (791 йил) шаъбон ойининг ўн бсшинчисида <1389 йил 9 август) Самарқанд-га жўнади. Муборак рамазон ойининг еттинчисида (1389 йил 30 август) бахт юлдузи тулуъ қилган пайтда Самарқанд шахрига келиб тушди. Бу башорат туфайли жаҳон аҳлига шодлик ва хурсандлик ҳосил бўлди. Амирлар, нўёнлар ва хоним-оғолар учун **шодлик** ва айш-ишрат асбоби муҳайё қилинди.